

Birželio 5-ąją minėjome poeto Vytauto MAČERNIO (1921–1944) šimtmetį.

Dalijamės prof. Viktorijos Daujotytės mintimis apie kūrybos ir tradicijos, sielovaizdžio ir kraštovaizdžio jungtis šio, matyt, jauniausio lietuvių literatūros klasiko poezijoje ir laiškuose¹.

Pripažinus, kad V. Mačernio kūryba ir jos kontekstai padeda formuoti visuomenės istorinę sąmonę ir kultūrinę tapatybę, 2021-ieji, LR Seimo nutarimu, buvo paskelbti šio poeto metais.

VYTAUTO MAČERNIO „VIZIJOS“: KRAŠTO IR SIELOS VAIZDAI

Viktorija DAUJOTYTĖ

1

■ Vytauto Mačernio šimtmetis – turiningas, įkvepiantis. Traukia iš naujo perskaityti, išgirsti. Pamatyti Šarnelę, Žemaičių Kalvariją, Sedą, ypatingą poeto krašto geografiją. Patirti nuostabą – Vytauto Mačernio gyvenimo, kūrybos, tragiškos žūties ženklai bei jų kultūriniai ženkliniai jauso ir kraštovaizdį, virto jo savastimi. Kapas Žvyrinėlio kalvoje. „Vizijų“ akmenys, kurių sumanytojai ir vykdytojai – kraštotyrininkas Konstantinas Bružas, mokytoja Genoveita Gricienė, – sunkių akmenų ridintojai ir tiesiogine, ir perkeltine prasme². Akmenys priklauso šio krašto kalbai. 1989 m. gegužės pradžioje Algimanto Kunčiaus nufotografuotas kelias iš Žemaičių Kalvarijos į Šarnelę – kaip Vytauto Mačernio kelias. Keliai, ypač pirminiai, yra svarbios kraštovaizdžio linijos, atskirai tirtinos, aprašytinos.

Alfonsas Nyka-Niliūnas matė Vytautą Mačernį Vilniuje, išpūdingai piešė jo portretą senamiestyje (eilėraštis „Nevermore“). Galima įsivaizduoti jį, Vilniaus gidą, ir ant Gedimino kalno, bet

1 Prieš 16 metų paskelbusi monografiją „Karalių gėlė iš Žemaitijos pelkių: sugrąžinantys Vytauto Mačernio skaitymai 85-aisiais jo būties metais“ (Daujotytė 2005), poeto šimtmečiui V. Daujotytė parengė naują jos redakciją, esmingai papildytą tiek žemininkų kartos išėivijoje, tiek Lietuvoje tą pačią kūrybinę programą tęsusių kūrėjų apmąstymais: „Žemės keleiviai. Mačernis“ (Daujotytė 2015). Skaitant šį tekstą, atminty ar prieš akis gerai būtų turėti ir V. Mačernio „Vizijas“, žr. <http://antologija.lt>

2 Muziejininko, kraštotyrininko Konstantino Bružo (1912–2005) sumanymu, poeto pamėgtas vietas Šarnelėje įamžino „Akmeninės vizijos“. 1995–1996 m. septyniuose vietose žemėn buvo išpaustos akmeninės plokštės, ant kurių iškalti paaiškinimai ir kelios eilutės iš eilėraščių ciklo „Vizijos“. Šalia jų buvo pasodinti ažuoliukai. Plokščių akmentašys – sediškis Vladislovas Raštikis. Pagal: <https://www.mrvb.lt/lankytinos-vietos/akmenines-plokstes-su-vytauto-macernio-viziju-zodziais/> (Red. past.)

pirminio jo buvimo kontūrai įbrėžti gimtinėje, jos gamtinėje aplinkoje. Įsigyvenęs savo vietoje nekalba apie kraštovaizdį ar gamtovaizdį, mato medžius, gėles, vandenį, kopia į kalvas, eina keliais. Jaučia – sava, gražu, miela. Gamtinė aplinka yra gyvenamojo pasaulio pamatas. Gamta pasiekia kūrybą suvokimo, vidinės refleksijos keliais. Vytauto Mačernio „Vizijos“ yra gamtinio ir dvasinio plano dermės kūrinys. Prigimtinis kraštovaizdis tarsi regimas dvasios akimis, tad poetiniame tekste jis pasirodo kaip tas pats, bet ir *kitas*, *perkeistas*. Sielovaizdis yra perkeistas kraštovaizdis.

Įprasta reikšme kraštovaizdis (kraštovaizdžiai) – tai kurio nors žemės krašto vaizdas, susidarantis iš gamtos ir žmonių gyvenimų, kintantis, bet išlaikantis svarbiausių linijų pastovumą. Kraštovaizdis atsispaudžia, išlieka to krašto žmonių akyse, sielose, knygoje, paveiksluose, muzikoje. Vienas kitą papildantys, keičiantys pavadinimai: kraštovaizdis, gamtovaizdis, sielovaizdis (poezijoje, muzikoje). Tebegaliojantys ir tarptautiniai žodžiai: *peizažas*, *landšaftas*, pirmuoju atveju – ryšys su žemę dirbančiais, gamtoje gyvenančiais, kitu – netikėtas kūrybos, kūrybiškumo štrichas. Taip, kraštovaizdžiai, gamtovaizdžiai kinta ir dėl natūralių procesų, ir dėl ūkinės žmogaus veiklos.

Kultūra vystosi, smelkdamasi ir į gamtą. Gamtos vaizdas, gamtovaizdis, kraštovaizdis yra būtinas kultūros sandas. Mačernio „Vizijose“ nujauciame naują lietuvių poetinio gamtovaizdžio raiškos etapą. Jis susijęs ne su ramia, tolygia gamtovaizdžio evoliucija, o su *peršokimu*. Tokia apskritai yra kūrybos linija – lyg ir tolygi, nuosekli, ir staiga – lyg koks lūžis. Lyg iš niekur atsiranda Kristijonas Donelaitis. Arba Salomėja Nėris. Taip yra ir su Mačerniu. Lyg ir nėra į jį tolygaus kelio.

Vytautas Mačernis su Pauliumi ir Juozu Jurkais. Nežinomas autorius, 1940 m. Saugoma Maironio lietuvių literatūros muziejuje.

Bet atramos yra, ir jos yra aukščiausiuose lietuvių poetinės tradicijos taškuose. Yra kas lietuvių kultūroje „Vizijų“ užmojus pakelia, palaiko. Vieno asmens patirties tokiam užmoju būtų per maža.

Pirmasis vardas, prie kurio turime sustoti, – Simonas Daukantas, kilęs iš Mačernio motinos giminės krašto, iš šiaurės vakarų genties, pirmasis lietuvių *vizionierius*, „Būdo senovės lietuvių kalnėnų ir žemaičių“ autorius, pirmasis senovės Lietuvos girių *vizijos* kūrėjas, Lietuvos senovės istorijos *vizijos* skleidėjas.

Giliai mūsų kultūroje – ir per Adomą Mickevičių, Maironį, iš dalies ir per Česlovą Milošą – įaugęs tas šaukiantis, geidžiantis, atliepio laukiantis „Būdo...“ sakiny: „Kas aprašys kalnėnų ir žemaičių senovės girias, kokias anie, atsidanginę į tą kraštą, rado, kurios be kokių tarpkrūmių vienu lieknu it jūra niūksojo <...>“ (Daukantas 1976: 423). Tai rašto, kūrybos galios šaukimas ir jau rodymasis. Kokia tamsi galybė slypi tame netikėtame girios palyginime su jūra: „it jūra niūksojo“. Lyg koks Mikalojaus Konstantino Čiurlionio artinimas. Bendros kalbos gamtai ir žmogui radimasis, senumo metaforizacija: *pražilę qžuolai*, akmenų *žila karšatis*, *perkaršę medžiai*. Per galingą gamtos pasiją Daukantui rūpėjo pasiekti ir istoriją, neįžengiamas girios senumas liudija ir *seną būdą*, seną istoriją. Senas giminės būdas, jo vizija, legenda, rūpėjo ir Mačerniui. Daukantas suteikė Lietuvai, jos kultūrai, išlaisvinantį, tos dienos, to

laiko normų ar ideologijos nevaržomą, gamtos ir istorijos vizijos vienį.

Žmogus, dvasine prasme, gali eiti, kiek pajėgia, kiek yra *įgalintas*, kiek jį kelia, neša *įkvėpimas*. „Būdas“ aukštosiomis pastraipomis yra *įkvėpimo* kūrinys, silabinės intonacijos, kurią, jau tarsi išbandytą lietuvių kalbos, stipriu asmeniniu suinteresuotumu pajuto ir Antanas Baranauskas. Jei išstarsime, kad „Anykščių šilelis“, *įkvėptas* gamtos ir jausmų, yra ir *vizija*, išstarsime tiesą, tvirtinamą jo pradžios šaukiamojo ir klausiamojo sakinio: „Kalnai kelmuoti, pakalnės nuplikę! / Kas jūsų grožei senobinei tiki?“ (Baranauskas 1970: 29). Poemos *sakytos*, tarsi atsiliepiantis ir Mačernio „Vizijose“, yra tas, kuris *tiki*, tiki, kad ta *grožė senobinė* yra buvusi, tikėjimas *įgalina* jį kalbėti, atskleisti savo *matymus*, *regėjimus*, *girdėjimus*, juose *įpintas* legendas. Antanui Baranauskui svarbi legenda apie Puntuko akmenį, Vytautui Mačerniui – apie pasakišką karalių gėlę. „Ir Anykščių šilelis“ ir „Vizijos“ – jauni jaunų kūrėjų kūriniai, išreiškiantys *sakymo* galią. Įdomi, atskirai apmąstyti su Antanu Baranausku siejanti *tylos*, *tykumo pasija*:

*Vidunakty taip tyku, kad girdi, kaip jaunas
Lapas arba žiedelis ant šakelų kraunas;
Girdi, kaip šakom šnibžda medžių kalba šventa,
Kaip žvaigždėlės plevena, gaili rasa krinta.*

Vytauto Mačernio „Pirmojoje“ vizijoje:

*Ir aš matau gimtinį šiaurės kelią
Į saulę degančius namus...
Ten pats vidudienis. <...>*

*Tokia tylą! Ji lyg kančios pribrendęs lašas
Į kaitrą sunkias pamažu.
O saulės spinduliai ant klevo lapų laša
Ir lyg medus nutyška ant šakų.*

Baranausko sukauptos tylos laikas – vidunaktis, Mačernio – vidudienis. Baranausko – labiau girdėjimas. Mačernio – matymas. Bet tai – smulkesnei analizei. Svarbiausia – gamtos pasijos jutimas, bandymas ją įspėti, jungiant su žmogaus juslėmis, ieškant kelių į gilesnius sielos klodus, ieškančius kalbos ir gamtoje.

Gamta žmogui ir arti, palytima ir pajuntama. Ir kartu – toli, nepasiekiamą, neprieinamą, neatspėjama, sfinksiška. Atrodo, kad prie gamtos žmogus labiausiai priartėja *būsenų* takais. Kai nori dalintis džiaugsmu, kai slepiasi, kai yra toks *pilnas kalbos*, kad ji tarsi persilieja į bekalbę aplinką. Gamtos daiktai – bekalbiai, jie yra lyg tuštuma, į kurią gali pertekėti kalbančio žmogaus jutimai, emocijos, jausmai. Tuose *perėjimuose-pertekėjimuose* susidaro perkeltinės reikšmės: palyginimai, metaforos. Žmogų ir šiandien dar aplanoko viltis, jei ir iliuzija, – gyventi gamtoje, būti ant žemės, po dangum. Vytautui Mačerniui tai tebebuvo realybė, jis, nors ir studijavęs Kaune, Vilniuje, tebebuvo savo Šarnelės, savo gimtojo vienkiemio, senos sodybos, seno sodo, plačių laukų žmogus.

Atrodo, kad vizijai, išsiskleidžiančiam regėjimui, reikia distancijos, kad viziją trikdo žiūrėjimas iš arti. Žvelgti iš aukštai (kaip Maironio atveju), bet neprarandant ir žemės pojūčio. Mačernio prigimty glūdėjo galimybė jungti žiūrėjimą iš arti ir tolio matymą. Artumas lyg tolinamas nuo akių, pasiekiamas horizontas, kartu gilinant vidinę percepciją. Tai ir *seno laiko, atsiminimų, regėjimų, jautraus girdėjimo* perspektyvos, susietos ir su praeitimi, ir su ateitimi: „Gyvybės upė <...> tekėjo ateities linkme“ („Penktoji“, IV).

Paprasta, bet tik poezijos paaiškinama tiesa – Mačernis turėjo įgimtą gamtos jausmą, mokėjo gamtoje *būti*. Būti visu savimi, laisvai, netrikdomai, alsuoti, *ritmuoti*, lyg permiant gamtos ritmu perduodamą informaciją („Laukuos girdėjau vasaros vidudienio

kvėpavimą...“ – „Ketvirtoji“). Ir Mačernio laiškuose yra ryškių pirminės, patirtos ir patiriamos *gamtojautos*, buvimo gamtoje kaip namuose, paliudijimų. 1942 m. gegužės 27 d.:

Visą dieną išbuvau laukuose, miegojau padirvėj, pabudau visas apsvaigęs ir nuo saulės nukepusia nugara. <...> Pabudęs vaikščiojau pelkynuose ir prisirankiojau įvairiausių gėlių. Parnešiau ir sudėjau į astronomijos vadovėlį. Tegu sau kalbasi žvaigždės su gėlėmis: nes juk visos žydi: vienos aukštai, kitos čia, žemėje (Mačernis 1990: 396)³.

Nesunku išvelgti galimus perėjimus į poeziją *nekasdieniškuose* veiksmuose: miegoti *padirvėj*, rankioti pelkynų gėles, sudėti jas į astronomijos vadovėlį. *Buvimas* gamtoje: visą dieną *laukuose*, miegoti *padirvėj*, vaikščioti *pelkynuose*. *Dykinėjimai*, – ištartų Donaldas Kajokas. Arba ieškojimas kūrybai palankios būsenos. Ir nuolatinė savistaba, *savirefleksija* – tame pat laiške:

Aš jaučiu, kaip širdyje kažkas auga, plečiasi: plečiasi mano vienišumas (mama sako, kad aš esu vienuolis, ji pyksta, kam aš tiek daug skaitau ir dirbu), plečiasi ir stiprėja įvairios mintys, ir aš imu svaigti nuo jų sunkumo, o širdis apsvaigusi nuo laukų, vėjų, kvėpiančių kalvų ir vakarais garuojančių balų. Ir man kažkaip neįprastai gera, ir aš jaučiu turįs kažką daryti, ir mano siela kažko belaukdama virpa. Ji taip pamažėl auga ir auga...

Šįvakar turbūt lis. Aš ilgai gulėjau paežy ir žiūrėjau į dangų. Jo viduriu rinkosi mažučiai, garbanoti debesys. Aš kažkur esu juos matęs, rodos, kada tai pajūry. Ir man todėl prisiminė jūra ir vasara, ir ašen kažko baisiai išsiilgau.

Svaigimo (ir perkeltine prasme) jausmas. Pirminio ir elementaraus patyrimo (*gulėjau paežy ir žiūrėjau į dangų*) perėjimas į aukštesnius lygmenis – matymo pasikartojimas, prisiminimas, ilgesys, – ką jau galima būtų pavadinti jutimine eilėraščio tekstūra. Jutimas, kaip tai, ką patiri iš išorės, atsiliepia viduje.

Ir pats Mačernis jautė, kad „Vizijos“ jo kūryboje yra svarbiausios. Kad jomis pasiekia giliau, kad kažkas tarsi *atsiveria*, pasirodo. „Penktosios“ pradžia liudija *poetinę ekstazę* – aukščiausią jutimą: buvimo vietos ir buvimo būdo sublimaciją:

3 Visi Mačernio tekstai cituojami iš šio leidinio.

*Laukuose degė saulė. Buvo vasara. Ir augo didelė, švelni žolė miškų pavėsiuose,
Nuo upių pūtė šiltas vėjas atgalios.
Balti keliai tartum svajonės vienišos per lygumas beribėn tiesėsi.
Kai ašėjau per žemę žydinčią, apsvaigęs saulės spinduliuos.*

Išdidintas, išlaisvintas aš, einantis per „žemę žydinčią“ – ypatinga dvasinė sutelktis, įgalinimas matyti, girdėti, jausti, – patirti visu savimi, *svaigti*. Laisvoji žemės keleivio figūra, giliausios patirties momentais tampanti *sakytaju*. Žemės keliai, nusitiesiantys beribėn, beribėn orientuoja ir kalbą. „Vizijų“ kalba sutelkta į kalbėjimo, kaip *sakymo*, laisvę. Žemė, laukai, keliai, horizontai, atsiveriantys nuo Šarnelės kalvų, modeliuoja kalbėjimą, jo ritmą, sintaksę.

Laukai, laukuose – Mačernio daugiskaita, kartais ir neįprasta. Laukas uždaro, laukai atveria, poetui svarbu jausti ir šią žemdirbiui įprastą realybę. Ir laiške (1942. V. 23) ištariama paprastai: „Šiandieną visą dieną miegojau laukuose“ (Mačernis 1990: 392). Laukuose kaip namuose – savumas, jaukumas, saugumas, ramybė. Bet suintensyvėjęs sielos būsenai lyg kažkas įvyksta, stipri reakcija perkeičia laukų žemiškumą, atveria kosminę beribę: „Laukuose degė saulė“.

Prisiminkime Žemaitę, vasaros kaitros vaizdinį apsakymo „Sučiuptas velnias“ pradžioje: „<...> kas dieną saulelė rieta per skaistitėlį, žydrą, kaip nušluotą, dangaus skliautą, tarytum ugniniais savo sparnais nusiblaškiusi visus debesėlius sau nuo tako“ (Žemaitė 2005: 321). *Ugnies* vaizdinys ir vienoje, ir kitoje frazėje. Žemaitės išplėtotas, Mačernio redukuotas. Suspaustas iki poetinio branduolio, meistriškai įgarsinto, apgaubto garsinio atvirumo: *la–lė*. Suintensyvėjusių gamtos vyksmų misterija: *degė, pūtė, augo, beribėn tiesėsi. Svaiginanti saulė, žydingi žemė*. Stiprus pradinės poetinės energijos pliūpsnis, kuris toliau gali skleistis ir realesniais sunkaus žemdirbių darbo vaizdais. Bet išlaikoma skirtingų būsenų įtampa: šviesios ekstazės ir *skausmingos rezignacijos*. Saulė *dega* ir saulė miršta: „Kai vieną vakarą lyg sužeista, kraujuos paplūdusi, iš lėto mirė saulė“ – kokia galinga vaizdo ekspresija, kokia gili ir perkeltinė *saulėlydžio* nuotaika.

„Literatūra ir menas“ (2021 05 07) išspausdino Antano A. Jonyno išverstą vokiečių poeto Durso Griunbeino (Durs Grünbein) eilėraščių „Mažos tautos“ – lyg ir labiausiai apie lietuvius,

su jų atgimimu, prasidėjusiu iš filologijos, su jų Gedimino sapnu:

<...>

*gimtoji kalba vienintelė, kas jas laiko.
kiekvienas gūžias į save, kadaise įskaudintas
lyg žindyvė graikiškoj dramoj,
neturinti nieko, tik savo baisųjį sapną,
įstrigusį šimtmečiuos. Ir kažką
iš peizažo, kantriai laukdama
momento, kada žemės rutulys nustos suktis.*

Mažos tautos vienintelis turtas – *gimtoji kalba*, gamta, savoji, lyg ir *nuosavoji*. „Maža tauta su dideliu žodynu“, – ištarta Vytauto Mačernio. Ir su gilia mitine, legendine sąmone, – galima būtų reziumuoti iš Mačernio poezijos:

*Aplinkui horizonto pakraščiais juodavo tolimų
miškų grandinės,
Žirėjo viršum pievų miglos baltos pasikėlę.
Ir man staiga kažin kodėl prisiminė keista legenda
Apie pasakišką karalių gėlę.*

Gamta savo besikeičiančiais pavidalais turi galią žmogaus sieloje sukelti prisiminimus – lyg iliuziją, kad tai, kas iškyla kaip vizija, yra susiję su tavim pačiu, kad nenutrūkusia kartų grandine esi iškilęs tiek, kiek gali ir nusileisti – atgal, į praeitį, kur tebėra gyva ir *pasakiška karalių gėlė*. Kad galėtum suvokti, ką tau sako kalvos, vandens, ažuolynai, turi būti iš čia, kur ir tavo senolių kapinynai. Vieno iš „Žiemos sonetų“ pradžia:

*Už lango regis vakaro dangus ugninis,
Jame iškyla ažuolais apaugusi kalva,
Tenai ramus senolių mano kapinynas,
Ten žemė, juos pridengusi, puri, lengva.*

Santykio su gamta ypatingumas Mačernio kūryboje randasi iš giliųjų ir aukštųjų jos pajautų: *dangus ugninis, ažuolais apaugusi kalva* – aukštis, sakralumas, neatskiriamas ir nuo žemės, nuo kapinynų. Žiūrėti pro savo namų langą, regėti *dangų*, jo fone iškylančią ažuolais apaugusią *kalvą*, šventą vietą, kur *ramus* senolių kapinynas, pridengtas purios, lengvos *žemės*. Žmogaus vieta – tarp dangaus ir žemės (vertikalė – kilimui, jei ir mintimis) ir tarp namų bei senolių kapinyno (horizontalė – ėjimui). Tikra vieta yra sena, kelių kartų.

Ketvirtojo praėjusio amžiaus dešimtmečio pabaigoje lyg baigėsi vienas lietuvių ėjimo į

„Šatrijos“ literatai ir bičiuliai Vilniuje. Iš kairės priekyje: Kazys Bradūnas ir Mamertas Indriliūnas, už jų: Paulius Jurkus, Eugenijus Matuzevičius, Bronius Krivickas, Vytautas Mačernis. 1942 m. Saugoma Maironio lietuvių literatūros muziejuje.

pasaulį etapas, prasidėjęs po spaudos atgavimo. Būsimieji *žemininkai* jau ieškojo atramos savo žemėje, brangino savumą, tai, kas prigimta. Tik kartų grandinėje įsikuria tautos (ar genties) dvasia. Antruoju Mačernio soneto posmu tai ir pasakoma: „O čia – senolių namas, didelis ir tvirtas, / Jame gyvena atkakli, žemaitiška dvasia.“ Ir tebevyksta dvasinė kartų gyvenimų apykaita: „Kiekvieną vakarą iš kapinyno seno / Senoliai grįžę mano kambary susėda / Aplink mane plėčiu ir taisyklingu žiedu.“ Mitas ar legenda apie iš kapinyno į namus sugrįžtančius patvirtinamas ir probaltiškų religinių vaizdinių. Apeigos, ritualas, susėdimas ratu, poeto, vadinamo *žiedu*, jauno gyvenimo tikrinimas, vertinimas. Lyg išlaikęs kokį egzaminą, tas, kuris tikrinamas, džiaugsmu liepsnoja „žiedo vidury“.

Gamtiniu požiūriu Lietuva mažai tesiskiria nuo rytų ar ir vidurio Europos, bet *kita, kitaip*. Ir Žemaitijoje daugiau kalvų, arčiau jūra, žemesnis dangus, daugiau eglė – žaliau ir tamsžaliau. Mačernio krašte – kiek kitaip nei istorinėje Žemaitijoje, kur nors apie Raseinius. Biografiškai Mačernio pasakyta: „Jis gimė Žemaitijos vidury, gal kiek labiau į šiaurę.“ Jautė šiaurės žemaičių trauką – Šačių, Barstyčių, Salantų pusę, iš kur

buvo kilusios jo Senolė ir motina Elžbieta Vičiulytė (Kruopių kaimas, Barstyčių parapija).

Gamtinė aplinka *akyse* – taip galima sakyti apie kraštovaizdį kaip vaizdinę percepciją. Pagal vieną lietuvių kalbos frazeologizmų ašį: *stovi akyse*. Kraštovaizdžio gyvybė poezijoje randasi iš kalbos, iš gamtos išpūdžio joje. Poetinis kraštovaizdis – tai gamtos *įspaudas kalboje*. Sielos išpūdžio kalbinis įspaudas. Menui imli prigimtis paprastai yra imli ir gamtai, jos išpūdžiams. Mėninė gamtos percepcija yra gilesnė, intensyvesnė už kasdienę. Svarbiausias jos bruožas – *persismelkimas*, galėjimas persmelkti kitus sąmonės vaizdinius, netgi juos sukelti. Sulieti su būseną, paversti kalbiniu sąmonės pavidalu, įsitvirtinanti, atsimenamu. Itin svarbus patirto išpūdžio *atsimenamumas*. Iš Mačernio laiško Pauliui Jurkui 1942 m. rudenį:

Ar Tu neprisimeni, kaip mes važiojome vieną žiemos vakarą rogėmis <...>. O buvo baisiai puiku. Kiekvieną kartą, kai aš tą kelionę prisimenu, kažkoks šiltas jausmas vėl grįžta į mane, ir aš vėl pasiilgstu tokių žiemos vakarų ir kelionių. O gal dar keliausim? Ewiges Wiederkehr!

Amžinas sugrįžimas – ir Frydricho Nyčės vartota sąvoka, turinti nemaža praešinių – ir iki religijotyrininko Mirčios Eliadės amžinojo sugrįžimo mito, iki minties, kad žmogaus elgesys yra paremtas archetipais ir kartotėmis. Pagal Mačernį: *kažkoks jausmas vėl grįžta į mane, ir aš prisimenu, ir aš pasiilgstu...* Suintensyvėjęs jutimo būseną. Šiuo atveju *žiemos vakaras* yra *vienas žiemos vakaras*, atskira, išskirta ir iš naujo sutelkta (bet sutelkta tarsi savaime) *sąvoka-vaizdinys*: ji apima metų laiką (žiema), paros laiką (vakaras), judėjimą erdve (važiavimas rogėmis) ir nekonkretizuotą *matymą*: bėgančio balto kelio, pakelės medžių, gal apsnigtų ar šerkšnotų, sodybų, temstančio dangaus. Tas važiavimas yra ir *judėjimas akimis per kraštovaizdį*, budrų, būdraujantį vakarėjant, gal ir naktį. Važiavimas, ėjimas *per* yra ir *kraštovaizdžio tūrio jutimas*, užpildantis, pripildantis. Savojo, prigimtojo kraštovaizdžio jutimas tarsi sugrąžina ir savo būties vientisumo pojūtį: ne vienas esu, jei ir vienišas. Tai yra *buvimas išvien, buvimas kartu, su-buvimas*. Su-buvimas kaip egzistencinio buvimo sąvoka; giliai ir tikrai būname, kai būname *su*; kasdieniame plane *subuvimą* atitinka *sugyvenimas*.

Gamta tam tikra prasme yra aktyvi – tarsi *atkreipia* į save akis, tarsi prašo būti pašaukta vardu, *pavadinta*. Arba tiesiog *ateina*. Iš „Songs of Myself“:

Vakar lijo.

Ir šiandien mieguistas vėjas klydinėja po laukus.

Ore jaučias uogienojų ir pelkėtų vietų kvapas.

Jis turbūt ateina į mane iš ten, kur auga kadagiai, maži krūmokšniai, kur šešėliuose iš lėto sirpsta didelės ir vandeningos uogos.

Ateina į mane, priartėja, lyg prisitraukiamas „uogienojų ir pelkėtų vietų kvapas“, žinoma, *iš kur*.

Mačernio patirtų svarbus buvimas ne tik *ant* žemės, bet ir *po* dangum (formuliškasis „po ūkanotu nežinios dangum“); dažnas *per*. Vėlgi savaip formuliška frazė: „Kai žemė ir upių vandenys ir mėlyni miškai giedojo tyliai: / Gyvenk per mus, kad mes galėtum amžinai gyventi per tave“ („Penktoji“). Metafora: žemė, upių vandenys ir *mėlyni miškai* (metafora metaforoje) *giedojo tyliai*; tylus giedojimas pagauna Lietuvos gamtos, kraštovaizdžio ramumą, tylumą (toks akcentas ir lietuvių literatūros klasikoje, kad ir Jono Biliūno). Ir antroji frazė, ir savarankiško poetinio vieneto, dalis – *tyliai imperatyvi*, tik *prisakanti*: („gyvenk

per mus“) ir prisakymą motyvuojanti *su-buvimu*, kaip išbuvimo sąlyga: „kad mes galėtum amžinai gyventi per tave“. Iš *gamtinio laiko* metafora tarsi perkelia į ilgesnės trukmės *kalbos, kalbinės kūrybos laiką*. Kalbinio intensyvumo, kalbos kūrybos nuoroda yra ir metaforos: *mėlyni miškai, giedojo tyliai*.

Galima prielaida, kad *su-buvimas* yra Mačernio „Vizijų“ gamtiškumo, o siauresne prasme ir kraštovaizdžiškumo, atskiriau ir *sielovaizdžiškumo*, jausenos pamatas. Kalbančioji ir kalbinančioji figūra yra tarsi *aktyvuota* gimtosios, prigimtosios aplinkos, *jusliškai aktyvi*. Kalbi, kalbinanti, bet ir kalbinama, patirianti įvairias būsenas: nerimą, pasiilgimą, prisiminimą („Įžanga“), kančią, tylą, būsenos kitimą nuo nerimo iki ramybės („Pirmoji“), žinojimą kaip prisiminimą, įsiklausymą, svaigulį iš laimės („Antroji“), žiūrėjimą-matymą, prisiminimą („Trečioji“), prisiminimą, girdėjimą, neviltį („Ketvirtoji“), ėjimo, regėjimo, įsigalvojimo, supratimo, pamėgimo, jutimo („Penktoji“), prisiminimo, žvelgimo praeitin, menamo pokalbio, ilgesio, žvelgimo („Šeštoji“), džiugesio, pasididžiavimo, išėjimo, legendos girdėjimo ir tvirtinimo („Septintoji“), nerimasties, abejonės, tikėjimo, vizijinio regėjimo išsipildymo („Pabaiga“). Kiekviena būseną tiesiogiai ar perkeltine prasme yra susijusi ir su reakcija į gamtinę būtį. Gamtinė būtis yra kraštovaizdžio, netgi pačios artimiausios aplinkos (kiemo, sodo) abstrakcija. Nuo konkretaus įvaizdžio, nuo matymo, girdėjimo pereinama į abstrahavimą – kaip „Septintojoje“, kur įtvirtinamas *balto kelio* ir *svajonės* ryšys.

Abstrahavimo būdas – lyg *atsitraukti* nuo konkretybės, pasiekti atviresnę perspektyvą: *pro sodą išeiti į laukus*, kur kelias, vedantis tolumon, ir metaforinio palyginimo būdu pajusti svajonės trauką, priartėjusią legendą apie „pasakišką karalių gėlę“.

Ir „pasakiška karalių gėlė“ priklauso „Vizijų“ poetiniam kraštovaizdžiui, yra išaugusi iš kalbančiosios figūros jutimų, būsenų ir paties krašto, jo *daiktų* (šliogeriškoji prasme, vadinasi, medžių, augmenijos, vandens, dangaus) sankirtose, *su-buvimo* išsklaidose, išraiškose. Kalbame apie kūrybą, apie jutiminį ir kartu estetinį intensyvumą. Poezijoje kraštovaizdis ir tegali būti poetinis. Net tais atvejais, kai aiškus biografinis tikrovės kumas, kaip „Šeštoje“ vizijoje: „Ten sodo vidury, po didele purėta obelimi, matau, senolė sėdi...“. Tikėtina, kad poeto žvilgsnyje iš tiesų seno Mačernių sodo *tikra obelis, purėta*: aiški žemaitybė, reiškianti

Kelias nuo Žemaičių Kalvarijos į Šarnelę. 1989 m. Algimanto Kunčiaus nuotrauka.

pilnavidurį žiedą (rožės, erškėtrožės, aguonos, narcizo...), gali būti, kad ta obelis (kaip tolimesnė rožės giminė) taip pat žydėjo pilnaviduriais žiedais, o gal jos šakos buvo plonos ir tankios, sudariusios viršūnę tarsi žiedą. Ir kalbama juk apie obels žydėjimo laiką, jau žiedų kritimą. Vizijoje svarbus ne faktiškumas, o poetiškumas, kuris pasiekiamas jutiminio abstrahavimo, reikšmių perkėlimo būdu.

Vytauto Mačernio poetiniai kraštovaizdžiai gali būti suvokiami ir kaip Arvydo Šliogerio filosofinio „meilės lauko“ provaizdžiai.

Parengta pagal pranešimą, skaitytą poeto šimtmečio dieną Žemaičių Kalvarijoje.

LITERATŪRA

- Baranauskas 1970 = Antanas Baranauskas. *Raštai*, t. 1. Vilnius: Vaga.
- Daujotytė 2005 = *Karalių gėlė iš Žemaitijos pelkių: sugrąžinantis Vytauto Mačernio skaitymai 85-aisiais jo būties metais*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.
- Daujotytė 2021 = *Žemės keleiviai. Mačernis*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.

Daukantas 1976 = Simonas Daukantas. *Raštai*, t. 1. Vilnius: Vaga.

Mačernis 1990 = Vytautas Mačernis. *Po ūkanotu nežinios dangum*. Vilnius: Vaga.

Žemaitė 2005 = Žemaitė. *Rytų giedra*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.

“VISIONS” OF VYTAUTAS MAČERNIS: VIEWS OF THE LAND AND SOUL

Viktorija DAUJOTYTĖ

A phenomenological essay dedicated to the centenary of Vytautas Mačernis (1921–1944), the youngest Lithuanian literary classic, who died tragically. The Poetic Landscape, which is important in his work, is discussed, particularly in the series of poems “Vizijos” [Visions]. The natural environment is the foundation of the living world, culture develops, also permeating into nature. But the natural landscape in the poetic text appears as if seen with the eyes of the spirit, like a soul. Natural dominants provide an opportunity to link V. Mačernis’ works to the highest points of Lithuanian poetic tradition in the 19th c. The author of the article has published a monograph dedicated to this author’s work (the second edition of the article is supplemented by a discussion of the entire generation and poetic school).

LIETUVOS KRAŠTOVAIZDIS VIETOVARDŽIUOSE

Filomena KAVOLIUTĖ

■ Sakytinė tradicija, prieš ją pakeičiant rašytinei, gyvavo šimtmečius ir tūkstantmečius. Neturime savų, lietuviškų manuskriptų, o ir mūsų inkunabulai palyginti jauni. Žinių apie save ieškome svetimomis kalbomis ir dažnai svetimšalių parašytuose raštuose. Kokie mes buvome senovėje? Kaip keitėmės su pasauliu? Archeologai „prikelia“ mirusiųjų kūnus, etnologai tautos sielos ieško tautosakoje – žemiausio luomo, buvusių baudžiauninkų išsaugotame senosios sakinės tradicijos palikime. Betgi turime dar vieną duomenų šaltinį, vis lyg atidedamą „ateičiai“. Tai vietovardžiai.

Per šimtus ir tūkstančius metų per vietovardžius tauta kalbasi su savo žeme. Taip būtų galima perfrazuoti garsųjį Kazimiero Būgos pasakymą: „Vietų vardais į mus kalba pati Žemė.“ Gyvenamųjų ir aplinkos vietų vardai visada pasakoja ir apie bendruomenę, juos parinkusią ir suteikusią. Įvardijimas, vardas – tai kūryba, todėl vietovardžiai išduoda senųjų gyventojų būdą. Žmogaus, žemės vaiko, kalba su jį išauginusia Motina Žeme (gyvenamąja aplinka) paliečia bene jautriausias tautos dvasios stygas. Vietų varduose atsispindi žmogų supusi gamta, jos pajauta, išgyventos patirtys ir sukrėtę įvykiai, santykiai su kaimynais, su savimi, savo veiklos ir kūrybos padariniais. Tad verta įsiklausyti į žodžius, kuriais į mus iš senovės kreipiasi tėvynės kraštovaizdis.

Ryšys su krašto gamta ypač ryškus gamtos vietų (laukų, daubų, kalnų) varduose, bet ir gyvenviečių vardai jiems nenusileidžia, tik reikia atrinkti atitinkamus. XX šimtmečio vidurį Lietuva pasiekė būdama tankiausiai apgyventa per visą savo istoriją, 1959 m. surašyta per 25 tūkstančius gyvenamųjų vietovių vardų (Lietuvos 1959), kuriuos paskui, prasidėjus šiurkščioms bendruomenių ir kraštovaizdžio pertvarkoms, imta beato-dairiškai naikinti. Todėl šio surašymo duomenys ypač vertingi. Vertingi jie dar ir todėl, kad dalis vardų buvo užrašyta tarmiškai.

Atrinkus ir sugrupavus kaimų, viensėdžių, buvusių dvarų, palivarkų, miestelių vardus pagal pamatinio žodžio reikšmę, išsirikiuoja trumpesnės ar ilgesnės jų sekos. Jos mena buvusį kraštovaizdį, kupiną gyvybės ir širdies šilumos, plytėjusį šali-mais, už kaimo, už kiemo vartų, ir kartu primena taip lengvai mūsų pamirštamus sentėvius.

Nevienodas vienašaknių vietovardžių vardų skaičius atskleidžia vyravusius polinkius, nevienodą kraštovaizdžio ypatybėms teiktą svarbą ir pačios lietuvių kalbos turtingumą bei gebėjimą ja kūrybiškai pasinaudoti. Iš vietovardžių tebeskamba gyva, sklandi, išraiškinga lietuvių kalba. Jų tarimas, žinoma, priklauso nuo kirčiavimo, tačiau skirtinguose kraštuose tie patys vardai neretai tariami skirtingai, todėl čia jie pateikiami nekirčiuoti, kaip, beje, ir minėtame 1959 m. žinyne.

Pirmiausia pažvelkime į vietovardžių piešiamą gyvąją krašto gamtą, pirmiausia augaliją.

Giria, Girinė, Girynė, Girėnai, Giriškiai, Giriūnai, Girnikai, Girninkai, Girlaukė, Girlaukiai, Girsūdai, Girvalakiai, Girelė, Giraitė, Gireliai, Girinaičiai, Vidgiriai, Vidgirėliai, Pagiriai, Pagirėliai, Eglų giria, Genčgiris.

Medinai, Mediliai, Mediniai, Medeniai, Medynai, Medėliai, Medingiai, Medikiai, Medinė, Mėdinos, Medeikiai, Medešiai, Medekšiai, Medekšos, Mediniškis, Mediniškiai, Medikoniai, Medikuičiai, Medingėnai, Medragiai, Medininkai, Mediškiai, Medėnai, Medvarčiai, Medvalakiai, Medsėdžiai, Medsodė, Medsodžiai, Medsėdėliai.

Miškai, Miškiai, Miškėnai, Miškonys, Miškiniai, Miškinėliai, Miškeliūnai, Miškiškiai, Miškiniš- kiai, Miškalaukis, Miškadvaris, Miškavalakis.

Atrodo, vis dar neturime aiškaus atsakymo, kodėl net trimis skirtingais žodžiais – *medis* (*medė, medžias*), *giria* ir *miškas* – vadiname savo krašto zonių augaliją ir kuris iš jų seniausias. Po viduramžių karų taikus XV šimtmetis, pagaliau leidęs augti gyventojų skaičiui, lėmė agrarinių teritorijų plėtrą ir spartų girių plotų mažėjimą. Tada vykę ryškūs kraštovaizdžio pokyčiai, kėlę grėsmę medžiojams žvėrims ir drevėtiems medžiams, paskatino valstybinę jų apsaugą (1529 m. Lietuvos statutas). Gal tuomet griebtasi kito žodžio, nes ankstesnis nebetiko? Paklauskime Simono Daukanto:

Neįžengiami pušynai, eglėnai, beržynai, ąžuolynai nuo amžių amžiais suaugę niūksojo ir visi vienų viena giria buvo, upėmis tiktai ir

upeliais išvagota, nes ir tos pačios upės ir upeliai perkaršusiais medžiais užvirtę, kuriuos pavasario ar rudens tvanai tevokė [tevalė], o jei kurių tenai smarkūs sriautai nestengė pakušinti, tie, mirkdami vandeny, į plieną pavirtę, jau apdumiami smiltimis, jau nudumiami nuo amžių žlugsojo it akmenys, kurių žilą karšatį dar apyniai, alksnių ir karklų šakose vydamiesi, pavandeniais išsivarstę, savo spurganotais vainikais klėstė. <...> Liemeningos eglės, pušys, glėbiais neapkabinamos, per kita kitą į padanges mušės, kurių viršūnių atsivertęs nepriregėsi; pražilę ąžuolai, šimtais metų savo amžių skaičiuoja, savo šakomis tarsi viens kito karšatį ramstantys. Liepynuose, beržynuose tas pats buvo, kuriuose klevai, vinkšnos ir skroblai augdami tarsi jas nuo kita kitados skaidė, idant į vieną nesuaugtų. <...>

Tos girios buvo jiems ne vien pirmąja pastoge ir uždanga nuo žiauraus oro, bet dar klėtimis visų jų turtų, kuriose pavalga, apdaras ir lobis buvo paklėstas [padėtas]. Bitės buvo jiems visų naudingiausias girių gyvuliai, nesgi nešė medų ir vašką į dreves <...>. Mėsa paukščių ir žvėrių patys maitinos, o nuo speigų ir darganų jų kailiais dangstės ir siaustės; tų negavę, tad iš liepos lunkų demblius drabužiui audė, jau avalus vyžo, iš mauknų palagus, pūnes [palapines] ir lapines sau dirbo, apynių virkščiomis ir plaušomis bei vytimis siūlojo ir raišiojo. <...> Iš tošių, žievių, šaknų ir vyčių pynė ir siuvo namų stotkus [indus]. <...> Iš beržų ir klevų sulą leido, sakus, dervą ir degutą žiburiui tiekė. <...> Uogos pačios ir grybai medėj augo. ąžuolai, šermukšniai, ievos ir puteliai [putiniai] taip pat vaisių nešė.¹

1559 m. buvo įvykdyta valstybinių girių revizija, kuriai vadovavo E. Valavičius. Be administracijos žinios giriose buvo uždrausta daryti lydimus. Intensyviausiai buvo kertamos valdovui priklausančios Užnemunės girios, juosiamos Nemuno, nes iš čia buvo lengviausia išplukdyti medieną. Ne mažiau intensyviai buvo kertami dvarų miškai, ypač esantys arti upių ir aplink didžiuosius miestus.

Iš Zigmanto Kiaupos Kauno miesto istorijos:

Mūsų Petrašiūnų dvaro mūsų visų bendras miškas <...> iki šiol dėl mūsų nesutarimų mūsų pačių, mūsų valdinių ir svetimų žmonių taip ištuštintas yra, kad net baslio nėra kur nusikirsti. <...> Saugodami, kad visiškai neištuštėtų, bet kad vėliau kiekvienam iš mūsų

didesnė nauda būtų, susitarėme ir nusprendėme tarpusavyje, kad gi nuo šio meto, t. y. dabartinių 1570 m. Velykų šventės, neturime į tą mišką mes patys ir mūsų valdiniai įžengti, neturime tame miške malkų, žabų, baslių ir jokių net mažiausių niekučių kirsti savo dvarų ir valdinių poreikiams, betgi turime mišką mes visi aukščiau minėti kartu, vieni kitų neapleidami, nuo svetimų žmonių stipriai ginti ir visiškoje ramybėje išsaugoti net penkerius metus, t. y. nuo aukščiau nurodytų metų Velykų iki ateinančių 1575 m. Velykų. O po to, atėjus šiems metams, turime visi kartu, kaip dabar, tartis, kaip mums atrodys, ar galima į tą mišką įeiti, ar ir toliau drausti tai daryti.²

Girios buvo pilnos žvėrių ir žvėrelių, kurie irgi „įstrigo“ vietovardžiuose:

Vilkai, Vilčiai, Vilkija; Vilkeliai, Vilkėnai, Vilkyciai; Vilkinė, Vilkynė, Vilkaičiai, Vilkoliai, Vilkoniai, Vilkočiai.

Vilkišiai, Vilkaušai, Vilkoriai, Vilkuriai, Vilkinnikai; Vilkiautinis, Vilkinyčia; Vilkpėdė, Vilkduodė, Vilkupis; Vilkupiai, Vilkakiai, Vilktrakiai, Vilkiškiai; Vilkiškis, Vilkiškė, Vilkickai; Vilkagirys, Vilkabalys, Vilkaragys; Vilkabaliai, Vilkabrukiai;

Vilkatupė, Vilkablauzdė; Vilkaraistis, Vilkaraistė, Vilkaraistčiai, Vilkabrastis; Vilkanastrai, Vilkasala; Vilkatėnai, Vilkakumpė, Vilkakarčiamė, Vilkalupka; Vilkapieviai, Vilkaduobė, Vilkadaržė; Vilkomedis, Vilkokalnis, Vilkakalnis, Vilkoslaitis; Vilkokšnė, Vilkaviškis; Vilkeliškis, Vilkeliškiai, Vilkabariškiai; Vilkų kampas, Vilkų laukas, Vilko miškas.

Giriomis, medėmis apaugusioje Lietuvoje daug žvėrių buvo medžiojama, o didžiausius nuostolius gyventojams darydavo vilkai, su kuriais, matyt, pradėta susidurti dar dažniau, kai girių plotai jau buvo smarkiai apmažinti. Kristijonas Donelaitis:

Taip bedūmojant man, vilkai gaujomis susibėgo Ir, kaip pratę yr, tamsoj talalaudami staugė. Ak jūs neprieteliai, ar jau mėsos pasigendat? Ar jau skilvyj jums pastninkai pasidarė? Eikš, šiaury baisus! Išklėstyknugarą bloznu. Bausk, prispausk su šalčiais juos, kad gloda jų būtų! Juk baisu žiūrėt, kaip jie kas vasarą mielą Nei mėsininkai per laukus bėginėdami smaugia. O kad jie pagiry užpuola kaimenę linksmą, Tai nesirūpin, ar liesa, ar tukusi kiaulė,

1 Daukantas 1982: 22–26.

2 Kiaupa 2010: 243.

Irgi negailias, kad kokį kuiliuką suėda;
 Bet ir kuilį didelį jie parplėšt nesibijo.
 Taip tie neprieteliai, kiaulienos jau prisiėdę,
 Dar nesisotin, bet ir jautienos užsigeidę
 Taip bergždžias, kaip ir veršingas pamuša karves.
 O ir tai negana; jie, vis daugiau išsižioję,
 Jau ir jaučių šešergių parplėšt nesibijo.
 Ai, kiek margių, kiek dvylių jie sviete suėda!
 Žalį su laukiu kytru bei bingusį keršį
 Kartais, į laukus nusibastę, pradeda gandyt.
 Bet ir juodo jie daug syk n'atbodami buliaus,
 Plėšyt mėsos prisiest į kaimenę šoka.
 Kerdžiaus ir piemenų, kad juos uliodami baido,
 Kartais taip n'atboj, kad vos į pagirį traukias
 Ir, nusinešę ką, tuojaus tik ėda, tik ėda.
 Ak žiemy, žiemy! Susimilk, padaryk mums provą.
 Juk ne daugio reik, štai jau galvijų neteksim,
 O po tam dar mus pačius su gimine mūsų,
 Moteres su vaikais vilkai mėsinėt pasidrąsys.³

Šis nuožmus grobio *vilkimas* lietuvių kalboje yra nebeatskiriamas nuo paties *vilko* vardo.

Vis dėlto šitokių vilkų siautėjimą gal bus lėmęs ne vien girių ploto sumažėjimas. K. Donelaitis (1714–1780) gyveno praūžus XVIII a. pradžios karams ir marams, sukėlusiems antrąją demografinę krizę ir ūkio nuosmukį, užtat paskatinusiems gamtos renatūralizaciją (atsistatymą). Sumažėjus gyventojų, sumenkus ūkiui, sumažėjo ir medžiotojų, tad vilkų populiacija savaime išaugo.

Istorijos šaltiniuose skaitome:

1710 m. Prūsijoje įvairiose vietose siautė maras, o Lietuvoje sunkios ligos ir negana to – badas, nes žmonės ne tik dvėselieną, bet kai kur net žmogieną valgė, ir niekas į tai nekreipė dėmesio; didelė priespauda kariaunos, savos ir svetimšalių, kuri suėdė viską ligi paskutinio [grūdo], sukėlė badą <...>. Dėl to kilo toksai badas, kad dvaruose pilna buvo lavonų vilkų maitai. <...> Alytaus ekonomija [1712 m.] bemaž visai yra netekusi gyventojų dėl maro, svetimos ir savos kariuomenės, o labiausiai dėl kariuomenės, vadovaujamos kn. M. Višniaveckio, buvimo. Jos laukai ne tiktai usnimis, kur anksčiau buvo kviečiai sėjami, bet jau ir krūmais ėmė želti; kur anksčiau didoki kaimai buvo, dabar yra „vieta, kur Trojos būta“: trobos sugriautos ir nakties metu išvežtos <...>. Ponų palivarkai bemaž be dirbamos žemės, o jei kuriame ir sėjama, tai derlius menkas, nes žemė neįtręšta.⁴

Dar XIX a. viduryje per 5 metus Kauno gubernijoje sumedžiota daugiau kaip 1300 vilkų⁵. Suprantama, juos mininčių vietovardžių atsiradimo laikas ne visuomet lengvai nustatomas, tačiau visais atvejais jie mena laikus, kai gyvenvietės skverbėsi į girias ar buvo jų pakraščiuose, taigi – žmones pernelyg priartėjus prie vilkų teritorijų. Maksimalų priartėjimą prie jų rodo sudurtiniai kaimų, viensėdžių vardai, reiškiantys balas, raistus ir kitokius miškų vandenis: *Vilkaraištė, Vilkaraisčiai, Vilkabalys, Vilkabaliai, Vilkabrastis, Vilkupis, Vilkupiai*. Vilkų vada guolį įsirengia žmonių retai lankomose vietose, būtinai netoli vandens – be vandens jie negali išbūti nė dienos, tad telkiasi šlapiuose miškuose. Ne veltui apie sunkiai prieinamus, šlapius, pilnus išvartų, kerplėsuotus miškus sakoma „kur vilkai vaikus veda“. Vasarą vilkai palyginti sėslūs, jų užimamos teritorijos plotas siekia nuo 6 iki 12 km, poilsiu jie renkasi laukų, pelkių, kirtimų pakraščius. *Vilktrakiai, Vilkapieviai, Vilkadaržė, Vilkatupė, Vilkų laukas, Vilkų kampas, Vilkokalnė, Vilkomedis, Vilkasala*. Žiemomis vilkai per parą nueina nuo 8 iki 20, kartais net 30 ir daugiau kilometrų. Rujos metu jie būdavo pavojingi susivėlinusiems keliauninkams, kuriems išsigelbėjimu tapdavo užėigos namai: *Vidgiris, Medsėžiai, Vilkakarčiamė, Vilkija, Vilkaviškis*. Pastarasis, žinomas nuo XVI a., išaugo Prienų girios pakraštyje prie kelio iš Kauno į Karaliaučių.

Lokinė, Lokėnai, Lokiai, Luokenėliai, Luokė.

Meškinė, Meškiniai, Meškėliai, Meškėnėnai, Meškoniai, Meškučiai, Meškučiai, Meškiai; Meškalaukis, Meškapjaunis, Meškasalis, Meškakulnė, Meškavietė, Meškalydimis, Meškalydimė, Mešklydžiai, Meškadoniai, Meškadubiai; Meškos, Meškininkai, Meškiškė; Meškaučizna, Meškorinka.

Agrariniam kraštovaizdžiui plečiantis, daugėjant kirtimų, o girioms traukiantis, pamiškių gyventojai vis dažniau susidurdavo ir su meškomis: *Meškalydimis, Meškalydimė, Mešklydžiai, Meškalaukis*. O kur dar medžioklės, ne tik dėl laimikio, bet ir siekiant parodyti drąsą bei meistriškumą! Nors XIX šimtmetyje dar užregistruota per 20 susidūrimų su meškomis, daugiausia šiaurės rytų bei rytų Lietuvoje, paskutiniai rudieji lokiai buvo sumedžioti 1883–1885 metais Rūdininkų, Gudų giriose ir Raudondvario (prie Kauno) apylinkėse⁶. Tiek vilkai, tiek meškos gaudyta ir duobėmis, o buvusį žvėrių gausumą irgi rodo

3 Donelaitis 1983: 140–142.

4 LIŠ I: 262, 254–255.

5 DLMK: 22.

6 DLMK: 144.

atitinkami vietų vardai. Štai su Prūsija besiribojusių Sintautų apylinkėse iki XX a. pradžios buvo žinomos net aštuonios *Vilkduobės* ir viena *Meška-duobė* (2x3 m)⁷.

Lapkalnis, Lapkalniai, Lapgiriai, Lapgaudžiai, Lapkasiai, Lapkasiukai, Lapynai, Lapeliai, Lapaliai, Lapėnai, Lapieniai, Lapeikiai, Lapiškiai, Lapeliškiai, Lapynišké, Lapainia, Lapaika, Lapės, Lapanka, Lapančiškiai.

Lapės nors gaudytos (kasti jų urvai) ir medžiojamos iki šiol, įgimtas šių žvėrelių gudrumas išmokė juos gyventi netoli žmonių ir išlikti.

Vartai, Varteliai, Varteliškiai, Varčiai, Vartiškė, Vartiškiai, Vartuliškiai, Vartavalakis.

Lapavarčiai, Lapvarčiai, Lokvartis, Palokvartis, Palukvarčiai, Pavartėnai, Pavartyčiai, Užvarčiai.

Kai ištisi girių plotai susitraukė į salas, prie pagrindinių į juos vedančių kelių apgyvendinti sargai – *vartaĩ*, saugantys nuo vagių valdovui, dvarams priklausančią medieną, nuo medžiotojų, uogautojų, grybautojų, riešutautojų miško gėrybes. Užtat ir vietovardis *Vartai* primena buvusius tankesnius miškų telkinius.

Vėl K. Donelaitis:

O dėl ko v a r t u s kytrus pas girią pastatė
Ir linksmai gyvent jiems ūbą primušė lauko?
Ei kiek syk į šilą vogt nuvažiuodami būrai
Su kašele dovanot slaptoms jiems atneša kumpį
Ir akiai prisisirbt su stuopoms pripila gerklę!
Bet tai vis klasta, nės varts, taipo prisisiurbęs,
Jau po tam ir prisiegos atmint užsimiršta,
O taip jam bekapanojant, klastuodami vagys
Liepas uždraustas, pušis ir drūtmedį vagia
Ar, nusišovę su griekais, sau parveža briedį
Irgi namėj slapta mėsinėdami juokiasi šelmiai.⁸

Dar vienas didingas, visų *tauriausias* žvėris – *tauras*, išlikęs vietovardžiuose:

Taurai, Tauručiai, Taureika, Tauriečiai, Tauravas, Taurakiai, Taurynė, Taurokšnė, Taurija, Tauragnai, Tauragė, Tauragėnai; Taurakiemis, Tauralaukis, Taurakalnis, Taurapolis, Taurupis, Tauropolis, Tauropiškis.

XVI šimtmečio pradžioje dusyk (1517 ir 1526 m.) per Lietuvą keliavęs Austrijos diplomatas Sigizmundas Herberšteinas (Sigismund Herberstein) rašė: „Taurų [miškuose] nedaug, bet yra

ištisų kaimų, kuriems pavesta jais rūpintis ir juos saugoti. Ir jie saugomi kaip kokiuose žvėrynuose.“⁹ Žinoma, kad 1409 m. Lietuvos didysis kunigaikštis Vytautas 4 jaunos taurus padovanojo Teutonų ordino grosmeisteriui, nes Vakarų Europoje jie, manoma, jau buvo išnykę iki XIII a. ir tik Lietuvoje bei Lenkijoje išliko ilgėliau¹⁰. Taurai ne tik medžioti, bet ir gaudyti mėginant prijaukinti; manoma, kad prie jų išnykimo prisidėjo ir gausėjančių naminių gyvulių ligos. Pirmajame Lietuvos statute (1529 m.) apie taurus nebeužsimenama. Tad kada atsirado, iš kurių laikų mus pasiekė taurus menantys kaimų, viensėdžių vardai? O šio senovinio žvėries vardą turintys girių likučiai, kaip *Tauršilis* 5 km į pietus nuo Eržvilko? Smėlingas, šilagirių apaugęs jo plotas, supamas tankių molynuose grimzdinčių eglynų, matyt, labai tiko šiems girių karaliams. Vadinasi, šalia buvo gyvenama žmonių, galbūt medžiojami taurai. Panašioje gamtinėje padėtyje ir *Tauragė*.

Dar vienas vietovardžiuose išlikęs girių galiūnas, tauro giminaitis – stumbras.

Stumbrė, Stumbrinė, Stumbriškė, Stumbriškis, Stumbriškės, Stumbriai; Stumbragalvė, Stumbragiriai.

Zubriai, Zubreliai, Zubriškiai, Zubrickai, Zubrackavietė.

Stumbrai Lietuvoje, manoma, išnyko XVII šimtmečiuje. Juos irgi kurį laiką dar mėginta saugoti, todėl tikėtina, kad atitinkami vietovardžiai (bent dalis jų) mena juos prižiūrėjusių bendruomenių gyvenvietes.

Mikalojus Husovianas, „Giesmė apie stumbro išvaizdą, žiaurumą ir medžioklę“:

Viršija jis žiaurumu miško žvėris, ne tik jiems prilygsta,
Betgi nepuola žmogaus, jei nesužeidžia tas jo.
Jis daugiausia tiktai gyvybę savąją saugo,
Ir atsargesnį už jį įsivaizduoti sunku:
Švaistos aplink akimis, į abidvi puses apsidairo
Ir visą kelią toli peržvelgia priešais save,
Puikiai pajaučia jisai žvilgsnio kryptį ir dėmesį staigų,
Nors ir slėptų žmogus, nors nekrutėtų visai.
Vos kas už jo sušlamės, ausimis tuoj iš karto pagauna
Ir atsigręžęs jis greit ruošiasi ginti save.
Betgi net jo pastebėtas tu saugiai galėsi keliauti,
Jeigu strėlė nešvytės, ginklų jei rankoj nebus.
Žiūri ilgai į tave, įsmeigęs savąjį žvilgsnį,
Žvilgsnį pagavęs žmogaus, pradeda eiti lėčiau.
Jeigu baimingai kartu jis vedas švelnutį stumbriuką,

7 Kavoliūtė 2013: 398.

8 Donelaitis 1983: 142–143.

9 KŽ: 60.

10 DLMK: 2003.

Žvangant pajutęs ginklus, smarkiai pradeda šelt
Ir šiurpiu baubimu pranašauja jis pyktį baisingą,
Kad tik prie jojo artyn nieks nebandytų prieit.
Jei ir sutinka ką nors, be reikalo niekad nepuola
Ir, kai šis traukias tolyn, leidžia jam saugiai pabėgt.¹¹

Kaimų, viensėdžių pavadinimai rodo, kad viena tokia karališka giria yra buvusi Mituvos baseine Nemuno žemupio lygumoje, kur iki šių dienų išlikę nemaži jos likučiai. *Karalgirio* kaimas (panaikintas sovietmečiu) buvo rytinėje jos dalyje palei Seredžiaus–Girkalnio kelią prie Snietalos upelio, per vidurį tarp šių miestelių (po 15 km į abi puses). Tikėtinai stumbrų (arba kitų žvėrių) saugojimą mena *Draustinės* kaimas 5 km į pietvakarius nuo Ariogalos (buvusio masyvo šiaurės vakarų pusėje), *Žardiškiai* – arčiau rytinio pakraščio, o nuo Karalgirio giliau į vakarus (arčiau *Vidgirio*) – *Zubriai* (*Zubrickai*). Pastarasis kaimas nuo Veliuonos, itin svarbaus LDK miesto, nutolęs vos 12 km į šiaurę. Kitas *Karalgiris*, dar neseniai aiškiai reiškęs karališkąją girią ir priklausęs valstybiniam Skirsnemunės dvarui, yra vakarinėje masyvo dalyje 8 km į pietvakarius nuo *Vadžgirio*, tik dabar vadinamas Pavidaujo mišku.

Besidairant po rytinę to buvusio didžiulio girių masyvo pusę, dėmesys atkreiptinas ir į *Pramedžiavos* kaimą, esantį 5 km į pietus nuo *Girkalnio*. Klausimas, ar nebūtų galima *Pra-medžiaovą*, taigi *Pra-medės* kraštą (kraštovardžiams būdinga priesaga *-ava*) susieti su *Pamedės* žeme, minima jau kryžiuočių maršrutų aprašymuose: „1395 m. spalio 23 d. Pirmiausia, perėjus Vintės mišką, prieš kraštą pasiekiami Mituva; nuo Mituvos, nuo 1 iki 4 mylių, trakas, kelias visur geras; paėjus 1 mylią nuo trako, patenkama į *Pamedės* vidurį. Ariogala yra dešinėje pusėje, Raseiniai – kairėje.“¹² Šiaip ar taip, ir *Pramedžiava*, ir *Pamedė* mums neša žinią apie *mede* ar *medžiu* vadintą zoninę augaliją.

Kitas vėlyvųjų viduramžių valstybinis stumbrų draustinis, panašus, yra buvęs kitapus Nemuno – Šešupės lygumoje, Sintautų–Slavikų apylinkėse. Tą liudytų *Stumbriškės* – kaimas į šiaurės rytus nuo Šakių, taip pat buvę *Stumbrai* kitapus Šešupės prie Juškakaimio (jau Prūsijoje), taip pat į vakarus nuo Gabartų esantys *Zubriai* ar *Zubriškės* ir greta buvusi *Padraustinė*¹³.

Be aptartų, į vietovardžius, žinoma, pateko ir daug kitų Lietuvos žvėrių bei žvėrelių – skirtingu gausumu bene visi svarbiausi:

11 Mikalojus Husovianas. *Giesmė apie stumbro išvaizdą, žiaurumą ir medžioklę*. Prieiga internetu: <http://www.xn--altiniai-4wb.info/index/details/849>

12 KŽ: 16–17.

13 Kapra 1865 (M 1:126000); Kavoliūtė 2013: 398.

Briedžiai, Briediškiei, Briediniai, Briedynė, Briediškė, Briedlaukis, Briedpjaunis, Briedžvalkiei, Briedžialaukis.

Elniškiai, Elniakalnis.

Stirniai, Stirnelė, Stirnynė, Stirniškis, Stirniškiai, Stirninė, Stirnėnai.

Šernai, Šerninė, Šerniškiai; Šernupė, Šernupis, Šernų Būda.

Lūšė, Palūšė.

Kiškiai, Kiškeliai, Kiškėnai, Kiškonys, Kiške-liškiai; Kiškelvyčiai. Zuikinė, Zuikynė, Zuikai, Zuikiškė, Zuikiškiai, Zuikaimis.

Bebričiai, Bebrusai, Bebrujai, Bebrujėliai, Bebrusėlė, Bebrinka, Bebrūnai, Bebruliškė.

Barsukai, Barsukynė, Barsukinė, Barsūniškiai. Obšrūtai, Obšrūtėliai.

Kiauneliškis. Ūdraliai, Ūdroniai.

Sabalai, Sabaliūnai, Sabališkiai, Sabaliavas, Sabalinai, Sabališkis, Sabalunkai, Sabaliaučizna.

Šėškai, Šėškinė, Šėškiniai, Šėškučiai, Šėškinis, Šėškuškiai; Šėškupė, Šėškupiai.

Voverė, Voverai, Voveriai, Voverinė, Voverynė, Voveriškė, Voveriškiai, Voveraičiai.

Dar margesnis vietovardžiuose paukščių pasaulis, iš kurių artimiausi žmogui – aplink besisukinijančios varnos, šarkos, žvirbliai ir vanagai.

Varna, Varnai, Varnaičiai, Varnališkiai, Varniai, Varneliai, Varneliškis, Varneliškiai, Varnikai, Varniūnai, Varnioniai, Varnikėliai, Varnutė, Varninė, Varniškė, Varniškiai.

Varnupiai, Varnupis, Varnupė, Varnakė, Varnakiai, Varnabūdė, Varnagiriai, Varnakaliai, Varnakampis, Varnalaukis, Varnaraistis, Varnasalis, Varnianka.

Žalvarniai.

Šarkai, Šarkė, Šarkiai, Šarkis, Šarkaitė, Šarkaičiai, Šarkėnai, Šarkinė, Šarkynė, Šarkiškis, Šarkiškiai, Šarkučiai, Šarkiūnai, Šarkiūnėliai, Šarkaučizna.

Šarkaimis, Šarkalaukis, Šarkalnė.

Žvirbliai, Žvirbliukai, Žvirblioniai, Žvirblėnai, Žvirblaičiai, Žvirbliniai; Žvirbliškis, Žvirbliškė, Žvirbliškiai; Žvirblaukiai.

Vanagai, Vanagėliai, Vanagaičiai, Vanaginė, Vanagynė, Vanagiškis, Vanagiškiai, Vanageliškiai; Vanagupė.

Pesliai.

Vietovardžiuose visus gausumu pranoksta protingoji žmonių palydovė varna. Varduose ataidi tas įkyriai reikalaujantis *varrrnų karrrksėjimas* bei *krrranklių krrrankimas*, davęs jiems vardus.

Ypatingą senųjų gyventojų pastabumą, įsiklausymą išduoda *baublio baubimą* atkartojantys pavadinimai: *Baubliai, Baublė, Baubliškis*. Nors šie

vardai gali būti susiję ir su drūto ąžuolo stuobrio drevių baubimu staugiant vėjams. Šiaip ar taip, abiejų balsai panašūs.

*Gervinė, Gervynė, Gerviai, Gerviškis, Ger-
viškė, Gerviškiai, Gervėnai, Gerviniai, Gervi-
nai, Gervenai, Gerveliai, Gervečiai, Gerviečiai,
Gervėčiai, Gervelėnai, Gerveliškė, Gerveliškiai,
Gerveniškiai; Gervaraistis, Gervenupis.*

Gervės peri atokiuose miškų pelkynuose, todėl vietovės jų vardais bus pavadintos agrari-
niam plotams jau pasiekus laukinius papelkius. Didelė tokių vardų įvairovė taip pat leidžia ma-
nyti juos esant vienus naujesnių. Tik kas pasakys,
nuo kurio amžiaus?

Vietovardžiuose apsigyveno ir daugybė kitų
Lietuvos paukščių:

*Gandrai, Gandrinė.
Garniai, Garneliai, Garniškiai.
Gulbės, Gulbinė, Gulbynė, Gulbinai, Gulbiniai,
Gulbinėnai, Gulbiškiai, Gulbiniškė, Gulbiniš-
kiai, Gulbinka.
Balandžiai, Balandėliai, Balandiškis, Balan-
diškiai.
Dagiliai, Dagiliukai, Dagilioniai, Dagiliškis,
Dagiliškiai, Dagilynė.
Geniai, Genioniai, Geniūnai, Geniškis, Gene-
kalis.
Jerubaičiai, Jerubiškiai.
Karveliai, Karvelinė, Karvelninkai, Karveliškis,
Karveliškės.
Kėkštai.
Kregždžiai, Kregždėnai; Kregždančiai.
Kukučiai, Kukutiškiai.
Kuosinė, Kuosėnai, Kuosiškis, Kuosiškiai,
Kuosiai; Kuosakiai.
Kurapkinė, Kurapkiškiai.
Lakštingala, Lakštingalos, Lakštučiai, Lakštoniai.
Pelėdiškė, Pelėdynė, Pelėdiškiai; Pelėdnagai,
Pelėdgrinda.
Pempiai, Pempynė, Pempiškiai.
Sakalai.
Strazdai, Strazdeliai, Strazdžiai, Strazdinė,
Strazdiškė, Strazdynė, Strazdiškis, Strazdiš-
kiai; Strazdakalnis.
Tetervinė, Tetervynė, Teterviniai, Teterviniai,
Teterviniškė, Tetervos, Teterviškiai, Teterviškiai,
Tetirvynė.
Tilvikai.
Volungiai, Volungiškė, Volungiškiai.
Vieversiai, Vieversynė.*

Iš naminių gyvūnų daugiausiai vardų vie-
toms suteikė gaidžiai, žasina ir ožiai su ožko-
mis. Ko gero, didžioji dalis jų mena kaimynų

bendruomenes, jų nesukalbama, aikštingą būdą,
o kiti gal žymi ir senąsias apeigų vietas.

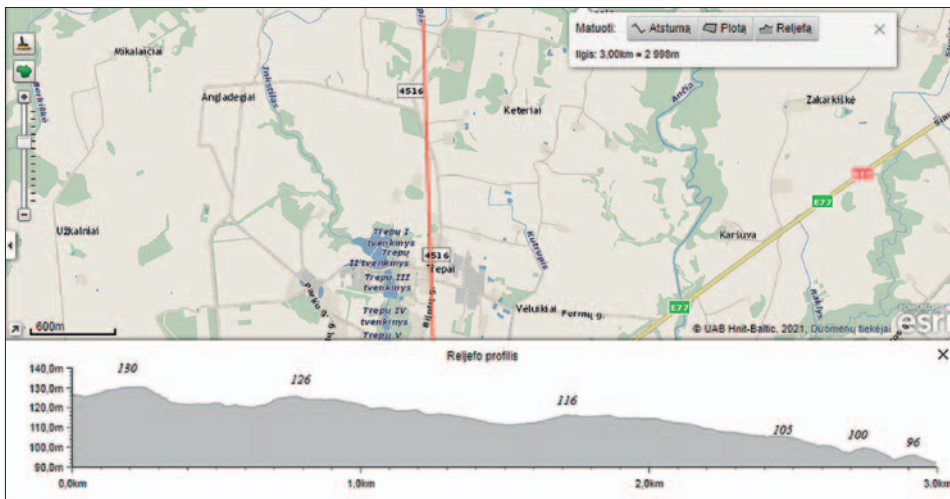
*Gaidžiai, Gaidynė, Gaidiškis, Gaidiškiai, Gaide-
liai, Gaideliškis, Gaideliškiai, Gaidė, Gaidai, Gai-
doniškiai, Gaidūnai, Gaidienai, Gaidiniškiai; Gai-
džiupis, Gaidžgalė, Gaidžiabaliai, Gaidžiolaukis.
Žąsinas, Žąsinai, Žūsinai, Žansaičiai, Žąsina-
lis, Žąsiniai, Žąsyčiai; Žąsūgala.
Ožinė, Oželiai, Ožaičiai, Ožioniai, Ožiškiai; Ožki-
niai, Ožkėnai, Ožkynė, Ožkyčiai, Ožkelaičiai; Ož-
kabalai, Ožkamedinė, Ožnugaris; Ožkos Akmuo.*

1959 m. Lietuvoje buvo 115 vietovardžių su
žodžiu *kalnas*: *Kalniškiai* – 46, *Kalnai* – 9, *Kalnė-
nai* – 8, *Kalnuotė* – 7, *Kalnelis* – 6, *Kalneliai* – 5, *Kal-
nyčiai* ir *Kalnuočiai* – po 4, *Kalnas* – 3, *Kalnujai*, *Kal-
nynai*, *Kalniškės*, *Kalniečiai*, *Kalniniai*, *Kalninkai* – po
2, *Kalnijai*, *Kalnalis*, *Kalneliškis*, *Kalneliškiai*, *Kalnu-
čiai*, *Kalniai*, *Kalnuvėnai* – po 1. Kai kurių šių vieto-
vių paviršiaus kalnuotumas analizuotas išsamiau¹⁴.
Dar 70 sudaryti su priešdėliu *pa-*, 8 su priešdėliu
už-, 4 su *užu-* ir 3 su *ant-*, taip pat daugybė *An-
takalnių* su *anta-*. Dar 28 sudaryti su lenkišku kalną
žymintiu žodžiu (*góra*) – *Gurai*, *Guriai*. Apie tris
dešimtis vietovių vadintos ar tebevadinos su-
durtiniais vardais, kuriuose *kalnas* – antrasis žodis:

*Aštriakalnis, Aukštakalnis, Bliūdokalnis, Bob-
kalnis, Dratkalnis, Girkalnis, Kirkalnis, Medžia-
kalnis, Rasakalnis, Spurgakalniai, Stūpkalnis,
Trepkalnis, Velniakalnis, Žaliakalnis, Žvaigžda-
kalnis, Panėnų Kalnas, Piniginis kalnas.*

Įvairiais vardais nusakyta vietovės paviršius:

*Šiupyliai, Ožnugaris, Sangrūda, Salaperaugis.
Graužiai, Graužiniai, Pagraužiai. Ravai, Rievai,
Revai. Nuotekos. Raguva, Raguvelė, Raguviškiai.
Rageliai, Ragėnai, Ragujai, Ragučiai, Ragiškės,
Raginėnai; Ragava, Ragainė, Ragainiai, Ragau-
nė, Ragauka. Raižiai, Raižiavos, Raikėnai.
Dauba, Daubė, Daubėnai, Daubos, Daubiškiai,
Dauboriškės, Daubutiškiai. Dubė, Dubynė,
Dubėnai, Dubioji, Dubiai, Dubičiai, Dubikiai,
Dubingiai, Dubiniai, Dubiškė, Dubiškės, Du-
bininkai, Dubiniškiai, Dubuliai, Dubuliškiai,
Dubina, Duburys, Duburaitis, Duburiai, Du-
buraičiai; Dubaklonis, Dubakalnis. Duobikė,
Duobytė, Duobulis, Duobeliai, Duobiniai, Duo-
biai; Duobiškiai, Duobiškėliai, Duobgirė.
Dugnai, Dugnėliai.
Gilučiai, Gilušiai, Giluišiai. Kloniai. Žemoji;
Žemguliai. Lobiniai.
Lygumos, Lygumai, Lygiai, Lygainiai; Palygu-
mys, Palygainiai.*

1 pav. Skersinis profilis per Trepų kaimo ir gretimas vietoves Tauragės rajone. (www.maps.lt)

O, pavyzdžiui, vietovės laiptuotumą žymi tiek *Ardai*, *Ardaičiai*, *Ardiškės* – lietuviškai, tiek *Triapai*, *Trepai*, *Trepėnai*, *Trepėneliai* – iš vokiškos kilmės žodžio *trepai* ‘laiptai, kopėčios’. Vieni *Trepai* yra netoli Skaudvilės (Tauragės r.). Tai Žemaičių aukštumos pietinis šlaitas. Vietovė minima 1394 m. kryžiuočių žygio maršrute¹⁵. Vietovės reljefas apibūdinamas stulbinamai taikliai. Paviršiaus laiptuotumas susidarė aukštumos šlaitui išledėjant patvankos sąlygomis, kai tarp iškilusios aukštumos ir Nemuno žemupio lygumoje gulinčio ledyno besikaupę tirpsmo vandenys žemėdami išskalavo terasinius lygius. Jie ryškūs iki šiol, bene ryškiausi – kylant senuoju keliu nuo Skaudvilės pro Bijotus Kražių link. Kryžiuočiai puikiai žinojo šį kelią, nes juo žygiuodavo į Kražius. Pirmiausia „atvykstama prie Santakos, kur susieina Ančia ir Šešuva, ir čia prasideda didelis kelias, kuris 3 mylias eina tiesiai į Kražių kraštą, dešinėje pusėje bus Viduklės kraštas, kairėje – Kaltinėnų kraštas“¹⁶. Ar tik ne nuo anų laikų ir išliko suvokietintas vietovės pavadinimas? Nes *trepai* šių vietų šnektoje buvo išlikę iki pat XX šimtmečio vidurio.

Akmuo, *Akmena*, *Akmenė*, *Akmenytė*, *Akmenyčia*, *Akmenynė*, *Akmenai*, *Akmeniai*, *Akmenėliai*, *Akmenynai*, *Akmeninė*, *Akmeniškė*, *Akmeniškis*, *Akmeniškiai*, *Akmenka*; *Akmenskynė*. *Kuliai*, *Kulaliai*, *Kulabrida*; *Kulsodis*, *Kūlupėnai*, *Maišiakulė*.

Žoyriai, *Žoyrynai*, *Žvirinkos*. *Žvirgždė*, *Žvirgždaičiai*, *Žvirgždaliai*, *Žvirgždeliai*, *Žvirgždenai*, *Žvirgždžiūnai*, *Žvirgždžiai*; *Gergždeliai*.

Smėlynė, *Smėlinė*, *Smėliai*. *Smeltė*, *Smeltynė*, *Smiltynė*, *Smeltinė*, *Smiltinė*. *Smiltiniai*, *Smiltyniai*, *Smiltiškiei*, *Smėlianka*, *Smėlinka*, *Smėlinka*, *Smielinka*, *Smėlynka*.

15 KŽ: 19.

16 KŽ: 15.

Dulkės, *Dulkiškis*, *Dulkiškė*, *Dulkiškės*, *Dulkiškė*.

Molinė, *Molynė*, *Molinės*, *Molijos*, *Moliniai*, *Molainiai*, *Molynai*, *Molykai*, *Moliai*, *Molėtai*, *Moliūnai*, *Moliškiai*, *Moliniškiai*, *Molinkos*, *Moluvėnai*; *Moliakalnis*, *Moliadugnis*, *Molgis*, *Moliupis*.

Šaltiniai, *Šalteniai*, *Šaltinėnai*, *Šaltiniukai*; *Šalti Šaltiniai*, *Juodieji Šaltiniai*, *Raudonieji Šaltiniai*. *Verdainiai*, *Verdučiai*, *Verdinė*, *Verdynė*, *Verduliukai*; *Paverdeniai*. *Versminė*, *Versmynas*, *Versmininkai*; *Versnupiai*. *Užovermenis*. *Gyvasis vanduo*. *Kliokiškiai*. *Vandeniai*.

Upiai, *Upeliai*, *Upeliškiai*, *Upiškės*, *Upainiai*, *Upainiukai*, *Upytė*, *Upyna*, *Upetos*, *Upitėnai*, *Upininkai*, *Upninkėliai*; *Šaltupiai*, *Audrupis*, *Molupis*, *Molupiai*, *Baltupiai*, *Baltupėnai*, *Juodupis*, *Juodupė*, *Juodupėna*, *Ažuolupis*, *Ažuolupiai*, *Uosupis*, *Uosupėlis*, *Lazdynupis*, *Eglupis*, *Eglupiai*, *Beržupis*, *Beržupiai*, *Biržupis*, *Lapupis*. *Brasta*, *Trainoji*...

Ežerėlis, *Ežerėliai*, *Ežeraičiai*, *Ežerai*, *Ežeriai*, *Ežeriūkai*, *Ežerynai*, *Ežerukai*, *Ežerėkai*, *Ežeriškis*, *Ežeriškė*, *Ežeriškiai*, *Ežeriokšnė*; *Paežerė*, *Paežeriai*, *Paežerėliai*, *Paežerys*, *Požerė*, *Poežerinė*; *Aklažeris*, *Aklasis ežeras*.

Po didžiosios sovietmečio melioracijos, kai natūralių mažųjų (iki 3 km ilgio) upelių beliko vos 1–2 proc., o gyvybingi šaltiniai tapo gamtine retenybe (dėl gruntinių vandenų pažemimo dauguma tuomet prarado 2/3 debito), juos menantys vietovardžiai piešia jau sunkiai įsivaizduojamą kraštovaizdį. 2-ajame pav. pateikiama 1958 m. topografinio žemėlapiu iškarpa su *Verdulių* kaimo (Radviliškio r.) paversmiai vakarinėje Arimaičių ežero duburio pašlaitėse. Čia atsiveriantys dešimt šaltinių, mažyčiais upeliukais nutekantių į paežerio pelkynus, buvo tikra gamtos grožio šventė. Šaltiniuoti paversmiai maitino

2 pav. Verdulių kaimo Radviliškio r. buvę šaltiniai 1958 m. topografiniame žemėlapyje (M 1:25000).

pelkynus ir natūraliai formavo patikimą gynybinį skydą prie ežero toliau įrengtai Velžio piliai. Dabar ir ežero dubuma, ir šaltiniai užtvindyti čia įrengto Arimaičių tvenkinio.

Šalna, Šalnos, Šalnaičiai, Šalniai, Šalniškės, Šalnynė; Šalnakundžiai. Šaltaičiai, Šaltaniai, Šaltiškės, Šaltakinė, Šaltininkai, Šalčininkai, Šaltoniškiei, Šaltūnai; Šaltalaukiai, Šaltamalkiai, Šaltakeliai, Šalčmirai.

Vejeliškis, Vėjinė, Vėjai, Vėjeliškiai; Vėjalaukiai, Vėjalkai, Keturovėjai, Užvėjai.

Snaigynas; Snaigupė. Sniegiai, Sniegiškės, Sniegiškiai, Sniegoniškė.

Ledai, Ledaliai, Ledėnai; Ledamušiai.

Kiekvienas vardas reikalauja detalios vietovės gamtinių sąlygų apžvalgos, idant paaiškėtų, kuo apylinkėje išsiskiria jos paviršius: gal iškilumu ar lakesnėmis nuogulomis, kad joje stipriau pasireikšdavo ar tebeapasireiškia vėjuotumas; šaltomis, šaltiniuotomis upėmis ir upeliais ar žemesniu, dubesniu paviršiumi su dažnesnėmis, stipresnėmis šalnomis. Nuo jų, matyt, kentėjo ir į pačias Šepetos paraistes įsilindę *Šalnakundžiai* (Kupiškio r.), kai aukščiau įsikūrusių Medinų, Bukonių, Puponių kaimų pasėliams šalnos jau nebuvo tokios pragaištingos.

Stichinę nelaimę reiškę gausūs snygiai, taip pat ledai, sunaikindavę derlių, irgi išliko vietovardžiuose. Valstiečių patirtas negandas dienoraštyje yra aprašęs Motiejus Valančius:

1846 m. žiema buvo perdėm švelni. Didžiausias šaltis siekė vos 19 laipsnių pagal Reomiūrą. Antroje vasario pusėje visiškai at-

3 pav. Į Šepetos paraistes įsilindę Šalnakandžiai (*Šalnakundžiai*).

šilo. <...> Pirmoje kovo pusėje niekur neliko sniego <...>. Balandis buvo ne tik šiltas, bet ir karštas: per šį mėnesį Žemaitijoje daug asmenų netikėtai pasimirė <...>. Gegužės ir birželio mėnesiai buvo išties labai šalti: šalnos truko kasnakt iki pat Šv. Petro, kurios kaip tik ir sugadino pievas ir žiemkenčius, iš rudens gražiai sužėlusius. Rugiai, jau sužydėję, apie Šv. Joną daugelyje vietų, ypač prie žvyro, visiškai nušalo, o daug kur nemažai nukentėjo. Netrukus liepos pradžioje stoji neįprasti karščiai, kurie be perstojo tęsiasi iki rugsėjo. Reomiūro termometras net pavėsyje nuolat rodė 30 laipsnių šilumos, o liepos 21 d. pakilo iki 42 laipsnių. Nuo tokių karščių pasėliai visiškai būtų sunykę, jeigu gamtos valia nors kada ne kada nebūtų palaistyta perdžiūvusi žemė. Per visą vasarą nebuvo lietaus be griausmo, o griausmo – be žaibų, todėl taip pat po kiekvienos žinios apie iškritusį lietų ar ledus buvo galima išgirsti apie žaibų padarytą žalą.

Nuo 1847 m. pradžios iki vasario 7 d. buvo stipri žiema, nors neretai audrų nutraukiama. Sniego iškrito didelė daugybė, tiek, kad kurapkos, negalėdamos prisikapstyti iki žemės, bėgo prie valstiečių sodybų, kur jas žmonės kone visiškai išmušė ir išmaugė. Tik tai kai kurie gyventojai iš gailėsčio jas lesino. Netgi nemažai kiškių pražuvo dėl maisto stokos.¹⁷

Atidaus dėmesio, įsiklausymo verta kiekviena vietovardžių grupė, gal net kiekvienas vietovardis. Išižiūrėjimo mūsų senolių akimis, kad bent vaizduotėje iškiltų buvęs kraštovaizdis, mūsų Prarastoji Tėvynė, šiurkštaus abejingumo išstumta į dausas. O daug kur išlikusi, tebegyva, tik pristigusi mūsų meilės ir rūpesčio.

17 Valančius 2003: 407, 449–453.

Treinosios k. (Tauragės r.) gyventojai, pastatę kaimo atminimo ženklą. 2014 m. Iš autorės archyvo.

PRIEDAS

2011 metais, neperspėjus kaimo gyventojų, buvo panaikintas Treinosios kaimas Tauragės rajono Mažonų seniūnijoje. Jis tapo sujungtas su Lomių kaimu, ir oficialus bendras pavadinimas nuo tol yra Lomia.

Treinosios kaimas senas. Vykstant Lomių dvaro parceliacijai (1927 m.), dvaro žemė buvo išdalinta savanoriams, ir ši vietovė pavadinta greta tekančio mažo upeliuko vardu – Treinoji.

Treinosios kaimo gyventojai, norėdami įamžinti savo tėviškę ir pareikšti nepasitenkinimą tokiu sprendimu, 2014 m. pavasarinės talkos metu pastatė ir atidengė „paminklą“ Treinosios kaimui atminti – atvirktinių spalvų kaimo pavadinimą skelbiantį kelio ženklą (baltomis raidėmis juodame fone).

Sovietmečiu vykdyta vietovardžių naikinimo tradicija tęsiama. Vien per praėjusį dešimtmetį (2011–2020) iš valstybinių dokumentų panaikinta apie pustrėčio šimto vietovardžių. Sovietmečiu panaikintųjų vietovardžių bent simboliškai sugrąžinti, žinoma, irgi neketinama. Istorinius vietų vardus išsaugoti mėgina tik pavieniai asmenys, entuziastai, tėvynę tebemylintys „marginalai“ ir kai kurios šaknų dar nepraradusios bendruomenės.

LITERATŪRA

- Daukantas 1982 = Simonas Daukantas. *Būdas senovės lietuvių kalnėnų ir žemaičių*. Vilnius: Vaga, 1982.
 DLMK = *Didžioji Lietuvos medžioklės knyga*. Vilnius: Nacionalinė knyga, 2003.

Donelaitis 1983 = Kristijonas Donelaitis. *Metai*. Vilnius: Vaga, 1983.

Kavoliūtė 2013 = Filomena Kavoliūtė. Trys didžiosios kraštovaizdžio kaitos Sintautų krašte. // *Sintautai*, I. Vilnius: Versmė, 2013.

Kavoliūtė 2020 = Filomena Kavoliūtė. Kalnai Lietuvos vietovių varduose ir paviršiuje. // *Geografijos metraštis*, T. 53, 2020.

Kiaupa 2010 = Zigmantas Kiaupa. *Kauno istorija, I: Kauno istorija nuo seniausių laikų iki 1655 metų*. Vilnius: Versus aureus, 2010.

KŽ = *Kraštas ir žmonės*. Sudarė J. Jurginis, A. Šidlauskas. Vilnius: Mokslas, 1988.

LIŠ I = *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*. Red. K. Jablonskis, I. Vilnius: Mintis, 1955.

Valančius 2003 = Motiejus Valančius. *Namų užrašai*. Vilnius: Baltos lankos, 2003.

Карта 1865 = *Карта Ковенской губернии*. Петроградъ, 1865.

LITHUANIAN LANDSCAPE IN PLACE NAMES

Filomena KAVOLIUTĖ

For hundreds and thousands of years, people have been talking to their land through the place names. Naming of a place is a form of creation. The names of residential areas and their environment always tell about the community. When the names of places related to nature are selected and grouped, their sequences vary in length. The unequal number of single-root place names reveals the nature of the landscape. Lithuania was the most densely populated in its history in the mid-20th c., and at that time more than 25 thousand names of residential areas were recorded (1959), which, with the beginning of the transformations of communities and the landscape, began to be destroyed indiscriminately. The names of residential areas and their meanings were almost forgotten, but not entirely.

KALVIO PORTRETAS TRADICINĖJE KULTŪROJE

Jolanta ZABULYTĖ

Pirmoje straipsnio dalyje (Kalvio portretas mitologijoje. Būdas, 2021, Nr. 2) apžvelgę kalvio portretą mitologijoje ir tautosakoje, dabar įdėmiau pažvelgsime į kalvio vaidmenį XIX a. pabaigos–XX a. tradicinėje kultūroje. Darbe remtasi autorės surinktais pasakojimais iš Anykščių krašto ir kitų tyrėjų duomenimis iš visos Lietuvos. Pateikiant išskylančią kalvio portretą pabrėžiamos sąsajos su jo įvaizdžiu mitologijoje, tarp kurių – kalvio sumanumas, išradingumas, kūrybinis pradas, ryšys su gydymu, su velniu suartinantys išvaizdos bruožai.

Reikšminiai žodžiai: kalvis, amatai, išradingumas, lietuvių tradicinė kultūra.

■ Pastarųjų amžių tikrovėje išskylančias kalvio portretas ne mažiau įdomus ir spalvingas nei mitologijoje bei tautosakoje ir iš dalies atitinka mitinio kalvio įvaizdį, iš dalies jį papildo.

Kalvio paveikslas kaimo ir miestelio gyvenime atskirai nėra tyrinėtas, todėl, apžvelgus kalvio vaidmenį mitologijoje ir tautosakoje, buvo įdomu palyginti jį su tikrove. Rekonstruojant XIX a. pabaigos–XX a. kalvio portretą daugiausia remtasi skelbta (mažiau archyvine) kraštotyros medžiaga bei pačios autorės Anykščių krašte surinktais lauko tyrimo duomenimis, kurie ir toliau kaupiasi. Tačiau išskirti vien kalviui būdingus bruožus nėra paprasta, nes dar visai neseniai dauguma kaimo vyrų pakenčiamai išmanė kelis svarbiausius amatus ir mokėjo patys pasigaminti ar susitaisyti daugelį ūkio rykų. Vis dėlto kalvystė reikalauja ir nemažai ypatingų, specifinių, tik šios srities specialistams įkandamų žinių bei gebėjimų.

KALVIO STATUSAS VISUOMENĖJE

Metalurgai – lydytojai ir kalviai – dėl sunkaus ir labai reikalingo jų darbo visur, taip pat ir baltų kraštuose, nuo senų senovės užėmė ypatingą vietą visuomenėje. Tai liudija ir kalvių kapų savitumas: Europoje nuo seniausių laikų jie laidoti ne tik su asmeninėmis įkapėmis, bet ir su puošniais indais bei metaliniais daiktais, o pasižymėję kalviai – ir su asmeniniais profesijos ženklais, rodančiais padėtį visuomenėje; vikingų epochoje bei vėliau – ir su ginklais, šarvais¹. Ir Lietuvoje geležies amžiuje, kai metalas tebebuvo brangus, todėl tausotas, kalvių palaidojimuose įkapėmis dėti jų darbo įrankiai – replės, kūjeliai ir kt.² Vietiniai kalviai išliko

svarbūs iki pat XX a. II pusės, nes gamino ir taisė ne tik žemės ūkio, žūklės ir buities padargus, bet ir ginklus, įrankius kitiems amatininkams, todėl ir kitų amatų atžvilgiu jų statusas buvo išskirtinis. Tai rodo ir žmonių pasakymai, kaip antai: *Senovėj be kalvio nieko nebuvo ir dabar nieko nėra; Kalvis reikalingas visiems: ir bagotiems, ir biedniems; Be kalvio niekas nieko negali padaryti. Be kalvio žemės nears. Kalvio reikia ir žiemą, ir vasarą; Kalvis visiems reikalingas, visi kalvį brangina, nes kalvis jau apšvietas žmogus, atseit mokytas, specialistas.*³ Sumanius, gerai dirbančius kalvius tauragiškiai apibūdindavo: *Kalvis ir ant akmens sėdėdamas duoną valgys*; o apie Dusmenų (Trakų r.) rudnios savininkus kalvius Paplauskus vietiniai pagarbiai sakydavo, kad *tai buvę puikūs kalviai, mokėję iš dumblo geležį gimdyti*⁴. Dažniausiai kalvio amatą pasirinkdavo vyrai, kuriuos nuo vaikystės viliojo geležis ir technika, išskirtinai vyriškas darbas, įgalinantis suvaldyti kietą medžiagą. Tai vaizdingai apibūdino Skirsnemunės (Jurbarko r.) kalvis Andrius Leopoldas Bataitis, karštą metalą prilygindamas minkomai duonai: *[Ž]aizdre įkaitintas metalas leidžia jį „minkyti“ kaip mama minko duonos tešlą*⁵.

Ypatingą statusą liudija ir kalvių socialinė padėtis: baudžiavos laikais jie dažniausiai būdavo atleidžiami nuo lažo ir mokesčiais prilyginti miestiečiams, t. y., kaip ir miestiečiai, temokėjo činšą; gana dažnai dvaras parūpindavo kalviui gyvenamąją būstą, skirdavo žemės sklypą, už kuriuos mokėta nuoma nebuvo didelė. Todėl iki XX a. I pusės nemaža dalis kalvių priklausė prie pasiturinčiųjų. Antai Tauragnuose (Utenos r.) gyvenęs kalvis Juozas Kulakauskas (g. 1895 m.) išlaikė žmoną, du sūnus ir keturias dukras, kurios beveik visos buvo lankiosios ar baigusios pradžios

1 Palaidojimai nuo geležies amžiaus Lateno laikotarpio iki viduramžių Austrijoje, Vidurio Vokietijoje, Prancūzijoje, Danijoje ir kitur, žr. Pleiner 2006: 72–73.

2 Luchtanas 2011: 465.

3 Stravinskas 2004: 245.

4 Navasaitis 2004: 113.

5 Stravinskas 2004: 275.

mokyklą⁶. O mokslas dar ir XX a. I pusėje daugeliui nebuvo prieinamas. Prisiminimuose nurodoma, jog kalvio amatas ne vieną išgelbėjo ir nuo pokario represijų⁷. Ir atsidūrę tremtyje kai kurie kalviai išvengdavo sunkių miško darbų, nes ir ten jų amatas buvo reikalingas ir vertinamas (pavyzdžiui, Jonas Motiejūnas iš Viešintų, Anykščių r.⁸). Kolūkiams ir tarybiniais ūkiams kalviai irgi buvo labai reikalingi – jie ne tik kaustė iš ūkininkų nusavintus arklus, bet ir taisė žemės ūkio padargus bei mašinas, išmanesni turimą žemdirbystės techniką bei įvairius agregatus netgi patobulindavo. Jiems ir mokėta daugiau nei kitiems: Beržoniškio kame (Andrioniškio sen., Anykščių r.) buvusiame kolūkyje dirbęs kalvis Antanas Čepokas prisimena, kad *pagal numatytą tvarką kolūkyje kiekvienam darbininkui buvo skirta 1 kg grūdų už darbadienį, tačiau dėl menko derliaus tiek niekas negaudavo, o kalvis už darbadienį garantuotai gaudavo 1,5 kg grūdų. Kaimo vyrai sakydavo, kad mes pusbadžiu gyvenam, o kalvis mėnesio gale užsidėjęs ant pečių maišelį vos paneša*⁹. Panašūs įkainiai buvo ir Kurtinių kaimo (Debeikių sen., Anykščių r.) kolūkyje „Socializmo pilis“: kalvis už vieną darbo valandą gaudavo 20 g grūdų ir 2 kapeikas¹⁰. O Dieveniškų kolūkyje (Šalčininkų r.) iki 1965 m. kalviui kas mėnesį buvo užrašomi 25 darbadieniai, ir už kiekvieną jis gaudavo po 2 kg javų ir 50 kapeikų; nuo 1965 m. – 30 darbadienių, ir už kiekvieną – po 2 kg javų ir 70 kapeikų¹¹. Iki pat sovietmečio pabaigos kalviai Lietuvos kolūkiuose ir tarybinuose ūkiuose buvo išskirtiniai – gaudavo garantuotą ir didesnę už kitus atlyginimą, turėjo po 60 arų žemės, savo reikmėms augino karvių, kiaulių, naminių paukščių¹².

Iškiliausieji kalviai buvo ne tik darbštūs, pareigingi, bet dažniausiai ir smalsūs bei sumanūs, gebantys ne tik taisyti ar net patobulinti visokią techniką, bet sukurti kai ką savita. Neretai kalviai išmanė ir kitus amatus, verslą, garsėjo kaip sodininkai, bitininkai, aludariai, net muzikantai ar kitokie kultūrininkai. Keli gabumai kartais net būdavo paveldimi ir plėtojami ištisų kalvių amato dinastijų. Tokius verslius ir kūrybingus kalvius, „visų galų meistrus“, kaip ir kitus sumanius amatininkus – siuvėjus, puodžius, dailides, – žmonės apibūdindavo kaip turinčius auksines rankas,

nagingus, Dievo apdovanotus (ru. *om Boga* ‘nuo Dievo’¹³), jie vadinti *gabiais į visas puses* (Skirsnemunė, Jurbarko r.)¹⁴. Tokie žmonių apibūdinimai verčia į vietinį kalvį įsižiūrėti įdėmiau.

NE TIK KALVIS

Kaip ir kiti kaimo vyrai, dauguma kalvių kartu buvo statybininkai – jei nepaveldėdavo, patys pasistatydavo kalves, susimūrydavo žaizdrus. Tokių pavyzdžių iš XX a. I pusės Lietuvoje apstu, nemažai jų ir Anykščių krašte: tai Jonai (tėvas ir sūnus) Juodeliai, Antanas Sriubas, Petras Uža ir daugelis kitų. Kai kurie kalviai dirbo ir medį, turėjo šiam tikslui skirtą kalvės dalį su medžio apdirbimo staklėmis bei darbastaliu. Tokių atvejų būta nemažai, ne apie visus šiandien bežinoma, tačiau bent kelis verta paminėti. Viešintų krašto Šileikiškių kaimo kalvis Antanas Baltrūnas (1898–1962) sumeistraudavo gražias *lineikas*, tekino ratų stebules, buvo račius, gamino baldus¹⁵. Stalius buvo ir kalvis Antanas Mikėnas iš Būtėnų kaimo (Svėdasų sen.)¹⁶. Albinas Žebuolis iš Naujasodės kaimo (Troškūnų sen.) pats susikonstravo medžio tekinimo stakles ir tekino ratų stebules, gamino ratus, lengvus darbinius vežimus¹⁷. Antanas Sriubas (1906–1953) iš Buivydyų kaimo (Skiemonių sen.), nuo mažens imlus amatams, kalviauti pradėjęs nuo 18 metų, dar paauglystėje irgi pats pasidarė medžio tekinimo stakles ir tekino verpimo ratelių dalis, pasidirbo sau reikiamus baldus¹⁸. Medines rogių dalis ir kitus medžio darbus dirbo ir kalvis Antanas Pirinauskas iš Kurtinių kaimo (Debeikių sen.)¹⁹. Kalvis Edvardas Korsakas (1904–2004) iš Svėdasų taip pat buvo ir račius, darė *lineikas*²⁰. Anicetas Žemaitis (1896–1975) iš Trakinių kaimo (Kurklių sen.) pasidarė sau baldus ir langus, iš skaldytų eglės šaknų pynė kerelius – krepšius bulvėms, gamino įrankius šienai vežti²¹. Povilas Sunkuryš (1903–1978) iš Užubalių kaimo (Anykščių sen.) su medžiu pradėjo dirbti po karo

6 Stravinskas 2004: 234

7 Karkauskienė 2014: 47.

8 Uža 2012: 135.

9 Musteikis 2014a.

10 Musteikis 2015c.

11 Stravinskas 1968: 84.

12 Stravinskas 1968: 40, 89.

13 Pateikėjas – Algis Pranckevičius, Anykščiai. Autorės archyvas, 2020.06.12.

14 Stravinskas 2004: 100–101.

15 Uža 2010: 18–19.

16 Guobis 2020: 149.

17 Musteikis 2015a.

18 Musteikis 2015b.

19 Musteikis 2015c.

20 Pateikėjas – sūnus Petras Korsakas, g. 1949 m. Autorės archyvas, 2020.06.12.

21 Pateikėja – duktė Angelė Žemaitytė, g. 1931 m. Autorės archyvas, 2020.08.09.

ir gamino sau bei kaimynams baldus, darė kars-tus²². O minėtas arklių kaustytojas A. Čepokas medžio darbams atsidėjo tik išėjęs į pensiją – ir iki šiol tebegamina kubiliukus, puskubilius (*rėč-ka*), taburetes²³. Pranas Motiejūnas (1903–2003) iš Jotkonių kaimo (Svėdasų sen.) įvairius smulkius medinius daiktus gamino tik žiemą: pasak dukters Danės, *žiemos metu į virtuvę atsinešdavo varstotą ir meistraudavo. Darė lovius, užėtkus, kubilus, bačkas, aplinkinių kaimų gyventojus aprūpindavo tais rakan-dais, net drožė didelius šaukštus virti uogienėms*²⁴. Su medžiu dirbti kalviams buvo paranku ne tik prisiduriant pragyvenimui, bet ir dėl sugebėjimo pa-tiems pasigaminti reikiamą įrangą: įvairias stakles, kaltus ir kitus įrankius. Polinkį medžio darbams galėjo paskatinti ir noras dirbti su minkštesne nei metalas medžiaga, ir daugeliui Lietuvos kaimo vyrų nesvetimas savarankiškumas.

Dalis kalvių neapsiribodavo papildomais medžio darbais, bet mielai imdavosi ir kitų amatų bei veiklų. Tai liudija nemažai pavyzdžių iš visos Lietuvos, iš kurių paminėsime vos porą: kalvis Aleksandras Šidlauskas (g. 1901 m.) iš Šešaičių kaimo (Kretingos r.) dar buvo malūninkas ir alu-daris, o kalvis Aloyzas Bogušis (g. 1898 m.) iš Antalgės kaimo (Ignalinos r.) – akmentašys ir stalius²⁵. Nemažai tokių būta ir anykštėnų: Medi-nų kaimo (Viešintų sen.) kalvis Antanas Kolaitis buvo ne tik stalius, bet mėgo ir siūti²⁶; Petras Uža (1902–1978) iš Laičių kaimo (Viešintų sen.) buvo ir stalius, dirbęs roges, kubilus, avilius, ir kailia-dirbys, dargi vėlęs minkštus veltinius, ir sodinin-kas bei bitininkas²⁷; Albertas Korsakas buvo ir stalius, ir stogdengys (drauge su broliu Edvardu, irgi kalviu), ir siuvėjas²⁸; „kavoliu“ vadintas Ka-zys Tamošiūnas iš Kuzmiškių kaimo (Debeikių sen.) buvo ne tik „auksinių rankų kalvis ir tik-ras savo amato meistras“, bet ir karstų gamintojas bei laikrodininkas – taisydavo Baravainių mo-kytojų laikrodžius²⁹; Troškūnų dvare buvusiame tarybiniame ūkyje kalviu dirbęs Antanas Mame-niškis buvo bitininkas³⁰; kalvis Vladas Semėnas

iš Ardiškio kaimo kaimynus mielai apkirpdavo, buvo ir geras mūrininkas – statė krosnis, klojo pamatus³¹; Jonas Juodelis (jaunesnysis) iš Anykš-čių buvo ir gėlininkas, miesteliuose netgi skaitė paskaitas apie sodybų apželdinimą, turėjo sukau-pęs didelę augalams skirtą biblioteką (apie 3000 knygų) įvairiomis kalbomis³²; viešintiškis Povilas Jurkštas (1919–2006), prieš karą kaustęs arklius ir dirbęs šaltkalviu, po karo dėl sutrikusios sveikatos pragyvenimui užsidirbti remontuodavo smulkią buitinę techniką, dviračius, liejo babito guolius traktoriams, iš knygų išmokęs fotografuoti, tapo Viešintų miestelio fotografu, dirbo ir kraštotyros srityje – iš melioracijos metu griaunamų sodybų rinko vertingas senienas, užrašinėjo senolių pasa-kojimus apie krašto senovę (už šią veiklą 2000 m. apdovanotas Krašto kultūros paveldo saugotojo medaliu ir diplomu)³³. Kiti kalviai mokėjo ir ak-menis tašyti, antai Pranas Yla iš Rundžių (Kurklių sen.), pasidaręs sau gernas, beje, jis ir slides gami-no³⁴; o Tumiluvkos kaimo (Skiemonių sen.) kalvis Jonas Nargėla (1885–1930) tašė gumbuotus, medį nukirstomis šakomis vaizduojančius akmeninius antkapinius kryžius, reikalavusius kruopštaus ir lėto darbo, todėl gana brangius³⁵.

Kalviai menininkai bei kryždirbiai, Kupiškio krašte vadinti *gražiakalviais*³⁶, neapsiribojo vien menine kalvyste, nes ne kasdien žmonėms puošnių vyrių, skrynių apkaustų ar kryžių reikė-jo. Tokių irgi būta visoje Lietuvoje, antai Tadas Leliūga (g. 1903 m.) iš Alsėdžių (Plungės r.) ne tik gražius kryžius ir peilius kalė, bet buvo ir mūrininkas, stalius bei batsiuovys, o Augustinas Petravičius iš Vėliūnų kaimo (Ignalinos r.) buvo ne tik kryždirbys, bet ir dirbo žemės ūkio padar-gus (pjautuvus, plūgus), taisė armonikas bei laik-rodžius, gamino metalines tabokines³⁷. Analogiš-kų pavyzdžių esama ir Anykščių krašte: XX a. 3-ajame dešimtmetyje iš Molėtų krašto į Skiemon-is atsikėlęs Antanas Baranauskas kalė paminkli-nius kryžius, skarda dengė stogus, liejo betoninius antkapių kryžius³⁸; kryždirbys Pažarskas iš Kurk-lių apylinkių nesibodėdavo ir žemės ūkio mašinas remontuoti³⁹, o Viešintose gyvenęs Ambraziejus Jurkštas (1914–1996), XX a. 3–4 dešimtmečiais nukalęs nemažai antkapinių kryžių, susikonstravo

22 Pateikėjas – sūnus Vytautas Sunkurys, g. 1946 m. Autorės archyvas, 2020.08.20.

23 Musteikis 2014a.

24 Pateikėja – dukterė Danė Bokša, g. 1951 m. Jotkonių k. Autorės archyvas, 2020.05.06.

25 Stravinskas 2004: 78, 215.

26 Uža 2017: 134.

27 Uža 2010: 188; pateikėjas – sūnus Tautvilis Uža. Autorės archyvas, 2020.08.01.

28 Guobis 1997: 1.

29 Karkauskienė 2014: 59, 227.

30 Pateikėja – Jūratė Musteikienė, g. 1964 m. Autorės archyvas, 2020.08.05.

31 Musteikis 2019

32 Musteikis 2014b.

33 Uža 2010: 292, 297.

34 Šilkaitė-Stravinskienė 1984: 220.

35 Guobis 2000: 54.

36 Petrulis 2011: 90.

37 Stravinskas 2004: 215.

38 Guobis 2000: 54.

39 Šapolas 2011: 395.

Jonas Juodelis prie kuliamosios su talkininkais. XX a. I p. Iš Arkliaus muziejaus archyvo.

specialias stakles ir iš skardos gamino bulvių šuntintuvus, dirbo kokybiškas akėčias, plūgus bei kitus padargus⁴⁰; Jonas Turla ne tik kalė metalinius kryžius bei tvoreles, bet ir gamino plūgus bei šuntintuvus⁴¹. Gaila, kad apie senuosius kalvius kryždirbius itin mažai žinių belikę, tačiau pateikti pavyzdžiai liudija, kad menininkai kalviai išmanė ir kitus amatus. Iš dalies jais seka ir šiandienos tautodailininkai kryždirbiai: Valentas Survila (g. 1959 m.), Anykščių krašte žinomas kaip geležinių viršūnių ir medinių paminklų kūrėjas; Robertas Matiukas (g. 1960 m.), derinantis medinę bei kalvišką kryždirbystę su juvelyrika (gamina senovės baltų papuošalų kopijas ir kt.).

Ir atvirkščiai – žemės ūkio padargų gamintojai bei arkliai kaustytojai išmėgindavo jėgas kryždirbystėje: minėtas E. Korsakas ne tik plūgus, noragus bei kitus ūkio rykus dirbo, bet ir nukalė geležinę viršūnę 1928 m. Svėdasuose pastatytam Nepriklausomybės stogastulpiui, netoli Leliūnų pakelėje prie upelio pastatė iki šiol tebestovintį metalinį koplytstulpį; Blažiūnas (vardo pateikėjas neprisimena) iš Vajėšių kaimo (Debeikių sen.) buvo *neeilinis kalvis, kaip žmonės sakydavo – ot boga, viską mokėjo, gamino ir žemės ūkio padargus, tad galėjo kalti ir kryžius*⁴².

40 Uža 2012: 291.

41 Ražanskas 2014: 47.

42 Pateikėjas – Algis Prancevičius, g. 1959 m. Autorės archyvas, 2019.06.12.

Kalvis verslininkas

Dalis sumanių bei veiklių kalvių, greta kitų amatų, gebėjo ir verstis. Iki II pasaulinio karo Lietuvos miesteliuose gyvenę ir dirbę kalviai dažnai turėjo (arba nuomojo) netoli kalvės karčemą, iš kurios prasimanydavo papildomų lėšų. Ne vienas kaimo ar miestelio kalvis buvo pasistatęs lentpjūvę, kurioje *zeimeriu* pjaudavo žmonėms lentas. Kai kas pasigamindavo (rečiau pirkdavo) ir kuliamają, kuria sezono metu padėdavo ūkininkams sudoroti derlių. Štai Povilas Skargas iš Čekonių kaimo (Debeikių sen., Anykščių r.) žemės turėjo labai mažai, tik 1 ha nederlingo smėlio, tad, būdamas nagingas kalvis, pasigamino javams kulti mašiną ir rudenį bei žiemą kuldavo javus kaimo bei artimiausių apylinkių ūkininkams, o pasidaręs dar ir *zeimerį*, aprūpindavo kaimą lentomis⁴³. Su kuliama ja papildomai uždarbiavo ir J. Juodelis (1 pav.). Kalvio amatas ir technikos išmanymas tokiems verslams buvo labai palankus. Dėl to kai kurie kalviai apylinkėje buvo gerokai prakutę, kaip antai A. Sriubas, malęs miltus ant Lekaniškio kalno pasistatytame vėjo malūne, vandens jėgaine gaminęs elektrą (1946 m. ją turėjo vienintelė jo sodyba!), *zeimeriu* pjovęs lentas ir kartu kalviavęs (jam talkino ir samdyti darbininkai)⁴⁴. O štai svėdasiškiui kalviui E. Korsakui su verslu

43 Čekonys 2014: 9–10.

44 Musteikis 2015b.

nepasisėkė – XX a. 4 dešimtmetyje su dalininku Čiukuose buvo nusipirkęs lentpjūvę, malūną ir terpentino fabrikėlį, bet atėję sovietai viską atėmė, tad teko pragyventi vien iš kalvystės⁴⁵.

Kalvis gydytojas

Daugiau nei kitiems amatininkams kalviams tekdavo turėti reikalų tiek su veterinarija, tiek su medicina. Bent šiokių tokių veterinarijos žinių reikėjo kiekvienam arklus kaustančiam kalviui, nes prieš dedant pasagą derėjo išvalyti kanopą, taip pat mokėti pritaikyti pasagas sužalotoms (skilusioms) kanopoms, kad arklys mažiau kentėtų ir žaizdos geriau sugytų. Kolūkiuose ypač dažnai tekdavo gydyti pūliuojančias pusbadžiu laikomų arklių galūnes: jos būdavo kruopščiai išvalomos ir kaustomos žaizdą pridengiančia vadinamąja akląja pasaga, o ant suskilinėjusių kanopų pasagas dėdavo įkaitintas, šitaip kartu žaizdą dezinfekuodami⁴⁶.

Būta ir kalvių gydytojų. Viena iš specializacijų – nuo seniausių laikų žinoma „dantisto“ paslauga. Pasak A. Stravinsko, kalvių „dantistų“ Lietuvoje buvo ne vienas. Antai Skliausčių kaimo (Jurbarko r.) Gudavičių dinastijos kalviai turėjo pasidarę net dvi specialias repliukas žmonėms nuo skausmų gelbėti: vienos buvo skirtos traukti krūminiams, kitos – priekiniams dantis. Kalvis Steponas B. iš Smagurių kaimo (Šiaurės Lietuva) medicinos išmoko iš knygų ir laikraščių, o įgytas žinias pritaikydavo apylinkėse gydydamas tiek žmones, tiek gyvulius ir, beje, garsėjo kaip oro bei ateities spėjikas; Rietavo apylinkėse vietinė legenda buvo kalvis Kazragis, turėjęs nepaprastą galią žmones užburti, ilgai prisimintas ne tik kaip kalvis, bet ir kaip magas⁴⁷. Deja, apie Anykščių apylinkių kalvius „dantistus“ ar „gydytojus“ nepavyko žinių aptikti, tačiau žiniuoniams galima priskirti Henriką Otoną (Ottoną) Pretkelį (1868–1947), apie 1928 m. apsigyvenusį Trumbatiškio kaime (Skiemonių sen., Anykščių r.), kuris, būdamas stambus ūkininkas, tik pripuolamai tekalviavo, užsiėmė liaudies medicina, kartais ir užkalbėdavo⁴⁸.

Be minėtų pavienių žyjavimo atvejų, kontekstines sąsajas su tautosakos kalviais magais galima išvelgti ir kai kuriuose kituose jų buitės epizoduose. Pavyzdžiui, nuo ilgo, sunkaus darbo dideliame karštyje kalvis įgaudavo tam tikrų

paprastiems žmonėms nebūdingų kūno savybių, suteikiančių jam ypatingų galių. Vienas tokių pavyzdžių – žmonių prisiminimuose išlikusios Obeliuose (Rokiškio r.) kalviavusio Antano Laužacko (gim. XIX a. pradžioje) rankos, kurios *nuo karščio ir geležies buvo sugargažėjusios ir kietos. Jis galėjo pasagą, įkaitintą iki raudonumo, paimti į rankas*⁴⁹. Dar vienas kontekstinis pavyzdys (tiesa, būdingas ne vien kalviams) – gebėjimas rasti požeminio vandens gyslą. Toks atvejis atmenamas Svėdasų seniūnijos (Anykščių r.) Pakalninės kaimo kalvio Jono Žygės (1888–1953) gyvenime: sunkiai versdamasis prastoje žemėje, jis *Smetonos laikais <...> su ievos arba vyšnios virgule surasdavo vandens ir kasdavo bei pilnai įrengdavo žmonėms šulinius*⁵⁰. (Vandens po žeme suradimas irgi papildomai susieja kalvį su požemiu.)

Kalvis muzikantas

Ne vienas iš nagingesnių kalvių buvo neabejingas ir muzikai, gamindavo muzikos instrumentus. Antai minėtų Gudavičių kalvių dinastijos atstovas Izidorius griežė savos gamybos smuiku; kalvis Antanas Gaižauskas iš Sarapiniškių (Tauragnų r.) irgi buvo pagarsėjęs kaip geras muzikantas, pats gaminantis muzikos instrumentus; armonika vestuvėse ir vakarėliuose grieždavo ir Edvardas Šiaulys (g. 1904 m.) Alsėdžiuose bei Vincas Jonauskas (g. 1880 m.) Šešaičiuose (Kretingos r.) – pastarasis, pasak žmonių, ir *mirė ne su kūju, o su armonika rankose*⁵¹. Muzikuojančių kalvių netrūko ir Anykščių krašte: geri muzikantai buvo Juozas Puodžiūnas (1906–2008) iš Kirdeikių (Debeikių sen.), Antanas Baltrūnas iš Šileikiškių (Viešintų sen.)⁵², daug vestuvių ir vakaronių armonika atgrojo Antanas Ivanauskas iš Morkūniškių (Svėdasų sen.)⁵³, E. Korsakas nuo jaunų dienų iki pat ilgo gyvenimo pabaigos *Peterburgską* armoniką virpino⁵⁴, tokį pat instrumentą ir smuiką jaunystėje mėgo ir P. Uža⁵⁵, J. Juodelis (jaunesnysis) irgi nemažai vestuvių bei vakarėlių akordeonu atgrojo, yra net dalyvavęs meno mėgėjų veikloje, o

45 Pateikėjas – sūnus P. Korsakas, g. 1949 m. Svėdasuose. Autorės archyvas, 2020.08.12.

46 Musteikis 2014a; 2015a.

47 Stravinskas 2004: 76, 80, 160.

48 Karkauskienė 2014: 46.

49 MAPGVK: 5.

50 Pateikėjas – sūnaitis Robertas Grižas, g. 1961 m. Daujočių k. Autorės archyvas, 2020.11.29.

51 Stravinskas 2004: 76–77.

52 Karkauskienė 2014: 263; Uža 2010: 19.

53 Pateikėja – Milda Lašaitė iš Savičiūnų k. Autorės archyvas, 2020.04.15.

54 Pateikėjas – sūnus Petras Korsakas, g. 1949 m. Autorės archyvas, 2020.08.12.

55 Pateikėjas – sūnus Tautvilis Uža, g. 1946 m. Autorės archyvas, 2020.08.01.

Jonas Juodelis jaunystėje. Iš Arklio muziejaus archyvo.

garbaus amžiaus būdamas dargi šoko „Vorutos“ kolektyve⁵⁶. Kai kurie kiti kalviai žmonių atmintyje išliko kaip turėję gerą balsą: antai minėtasis Steponas P. iš Rytų Lietuvos ne tik daktaravo, bet ir garsėjo kaip puikus *giedorius* bažnyčioje bei pakasynose, giesmes mokėjęs mintinai⁵⁷. Balsingų būta ir tarp kalvių anykštėnų: žinomas *giedorius* buvo kalvis Martynas Kukta iš Trakinių kaimo (Kurklių sen.), savo balsu palydėjęs visus pastarųjų laikų Trakinių ir Didžiakaimio mirusiuosius, juo vestuvėse dažnai užtraukdavęs⁵⁸; dainingas žmonių prisimenamas ir P. Antanėlis iš Maldėikių kaimo (Viešintų sen.)⁵⁹.

Turėjo sumanūs kalviai anykštėnai ir kitokių gebėjimų: antai kryžius kalęs Jonas Turla buvo puikus pasakotojas, žinojęs daug visokių istorijų⁶⁰; nutikimus iš dviejų pasaulinių karų vaikams bei vaikaičiams vaizdingai pasakodavo ir minėtas Pranas Motiejūnas⁶¹. Muzikavimas,

dainavimas, iškalba, žinoma, buvo būdingi ne vien kalviams, tačiau šie broožai esmingai papildo ir jų portretą, taip jį vėlgi savaip priartindami prie mitinio kalvio paveikslo.

Kalvis išradėjas

Kaip matyti, mitinio kalvio kūrybiškumas, išradingumas kuriant visokius stebuklingus, nepaprastus daiktus būdingas ir tikriems nagingiems vietos kalviams, gebėjusiems ne tik sudėtingą techniką pataisyti, bet ir pasigaminti. Verta prisiminti, kad pirmąjį pedalais minamą dviratį iš kaltos geležies 1839 m. pagamino irgi kalvis – anglas Kirkas Patrikas Makmilanas (Kirk Patric Macmillan), antrąjį 1865 m. – kalvis prancūzas Pjeras Mišo (Pierre Michaux)⁶². Lietuvoje XX a. pradžioje dviratį irgi sumeistravo kalvis – K. Šuopis (o 1905 m. kalviai pagamino ir pirmąjį triratį)⁶³. Ir Anykščių rajone pirmąjį dviratį prieš I pasaulinį karą Kuklių apylinkėje pasigamino kalvis Grigiškis (vardas šaltinyje nenurodytas)⁶⁴. Kalviai dviračius ir remontuodavo. Pavyzdžiui, Nikodemus Pretkelis (g. 1907 m.), minėto Otono sūnus, vienintelis ir šešių kalvių Trumbatiškio apylinkėse mokėjo prikelti dviratį antram gyvenimui, net buvo pasigaminęs specialų įtaisą lūžusioms dalims sujungti (taisė ir motociklus, kurių ne vieną pats turėjo)⁶⁵. Dviračius taisė ir viešintiškis P. Jurkštas⁶⁶.

Kalviai prasimanydavo bei pasigamindavo ir kitokių nepaprastų įrenginių. Pavyzdžiui, Gegužių kaimo (Šakių r.) kalvis Antanas Vaičiūnas (m. 1930) buvo pasigaminęs siuvimo mašiną mediniu korpusu⁶⁷. Kalvis iš Krasnyko kaimo (Druskininkų r.) 1935 m. buvo pasigaminęs sklandytuvą, o veliuoniškis K. Žilaitis, ne tik kalvis, bet ir stalius bei mūrininkas, su sūnumi Jurgiu – arklių traukiamą skiedrų drožimo mašiną⁶⁸. Kartais kalviai įsirengdavo vėjo turbinas – viena tokių buvo gabaus konstruktoriaus, račiaus ir kalvio zanavyko Jono Vaičiūno sodybos kalvėje Gegužių kaime (Šakių r.)⁶⁹. Iš ilgų karčių pasistatęs bokštą su generatoriumi bei sparnais Smetonos laikais elektrą gaminosi ir minėtasis viešintiškis

56 Musteikis 2014b.

57 Stravinskas 2004: 80.

58 Pateikėja – duktė Regina Kuktaite-Platkevičienė, g. 1955 m. Autorės archyvas, 2020.07.10.

59 Uža 2017: 122.

60 Ražanskas 2014: 98.

61 Pateikėja – D. Bokša, g. 1951 m. Autorės archyvas, 2020.08.04.

62 Pagal <<http://rtn.elektronika.lt/mi/0002/main.html>> ir <<http://www.vartiklis.lt/science/inventions/dviratis.htm>> (žiūrėta 2020.04).

63 Stravinskas 2004: 7–8, žr. pav. 36, 37.

64 Kurkliai 2011: 51.

65 Karkauskienė 2014: 79.

66 Uža 2012: 292.

67 Vaičiūnas 1982: 68.

68 Stravinskas 2004: 79, 287.

69 Stravinskas 2004: 98.

Albinas Čepokas prie savo darbo traktoriaus. Iš Arkliaus muziejaus archyvo.

A. Jurkštas⁷⁰. Neatsiliko ir anykštėnai: Adolfas Janulis iš Būtėnų (Svėdasų sen.) pats pasigamino šautuvą, kuriuo nusišaudavo kokį kiškį⁷¹, Antanas Leščius iš Kurklių apylinkių – bombą⁷², o anykštėnas mechanikas ir kalvis Bronius Budreika (g. 1942 m.), kalęs geležines paminklų viršūnes bei visokius kitokius dekoratyvinius dirbinius, pats nuliejo patranką, kurios šūviai ir šiandien Anykščiuose tebeaidi per įvairias šventes. Jonas Kirdeikis iš Svėdasų, prie medinio vežimo vietoj arklio pritaišęs variklį *zituką*, juo linksmai veždavo šieną miestelio gatvėmis: prieš kryžkelę išlipdavo, nubėgdavo už kampo pažiūrėti, ar nėra automobilio, ir parbėgęs važiuodavo toliau iki kito posūkio⁷³. A. Čepokas pats pasigamino nedidelį traktorių namų ūkio reikmėms. O šių eilučių autorės tėtis Bronius Algirdas Zabulis (1934–2004), XX a. 6–7 dešimtmečiais gyvenęs ir dirbęs Anykščiuose savamokslis šaltkalvis–mechanikas, iš metalo vamzdžių pasidarė atvirą sportinį automobilį, paskui (pats vienas, be niekieno pagalbos) – vikšrinį traktorių, statybinį kraną, didžiules medžio obliavimo stakles ir plastikinių kabelių liejimo liniją, ir vis svajojo pasigaminti *vartaliotą* (sraigtasparnį) arba katerį.

70 Pateikėjas – Julijonas Malinauskas, g. 1936 m., Viešintos. Autorės archyvas, 2020.11.20.

71 Guobis 2020: 147–148

72 Kurkliai 2011: 56.

73 Pateikėjas – Petras Korsakas, g. 1949 m. Autorės archyvas, 2020.06.12.

KALVIO ASMENYBĖS BRUOŽAI

Kalvis savo apylinkėje buvo išskirtinis žmogus, nes kalvė buvo dar ir patogi vieta susitikti, kur užsukę su reikalais vyrai kartu išpasakodavo savo bėdas bei žinias apie kitus, kur suplaukdavo visokios naujienos. Užtat kalvis visada apie viską bei visus žinojo, dažnai galėjo patarti ar kitaip padėti, neretas dar ir nusimanė apie politiką⁷⁴. Dar ir todėl kalvis turėjo nemažą autoritetą, kuris tik pakildavo sunkiais Lietuvai laikais. XIX a. per sunkilimus kaimų kalviai sukilėliams taisė ir gamino ginklus, vėliau aktyviai prisidėjo prie knygnešystės. Pasak Juozo Mažeikos iš Vainuto, 1926 m. apie tai pasakojusio Antanui Tamošaičiui, po geležies laužo krūvomis kalviai slėpė uždraustą spaudą, todėl kalvės buvo tapę jos platinimo vietomis, o žandarams buvo sunku susekti, kas čia atėjo paprastu buitiniu reikalu, o kas – politiniu⁷⁵. Gerbiami kalviai buvo ir Anykščių apylinkėse: minėtas V. Semėnas Ardiškio kaimo žmonių gerbtas už sumanumą, darbštumą ir duoto žodžio tesėjimą⁷⁶; jau prakutusiu verslininku tapęs A. Sriubas net ir aplinkiniuose rajonuose garsėjo kaip neišdidus, visiems vienodai prieinamas, neatsisakantis atlikti smulkesnių darbų, darbštus ir sumanus specialistas⁷⁷. Vietos žmonių pasitikėjimą ir pagarbą pelnę kalviai būdavo išrenkami

74 Mažiulis 1958: 368; Tamošaitis 1984: 205, Puzinas, Mažiulis 1958: 364 ir kt.

75 Tamošaitis 1984: 205.

76 Musteikis 2019.

77 Musteikis 2015b.

Antanas Pirinauskas. XX a. 4 deš. Iš Arklio muziejaus archyvo.

į oficialius bendruomenės atstovus: Respublikos laikais J. Motiejūnas tapo išrinktas Viešintų miestelio viršaičiu⁷⁸; A. Pirinauskas 20 metų išbuvo Kirdeikių kaimo (Debeikių sen.) seniūnu ir, nors ramaus būdo, pasižymėjo principingumu – nepasidavė kaimo žydų paperkamas, kad popieriuose padidintų jų skaičių, kartodamas, kad *vis tiek vieno žydo trūksta*⁷⁹. Principingumu, užsispyrimu garsėjo ir viešintiškis P. Jurkštas: jis taip nekentė sovietų valdžios, kad per visą gyvenimą niekad nėra dirbęs valdiško darbo, o kalbinamas įsidarbinti atkirsdavo: *Tik pamanykit, aš dirbsiu, o valdžiai mokėsiu pinigų. Pasakiau – niekad!*⁸⁰ Atkaklumas matyti ir Grikapelių kaimo kalvio Antano Šiaučiūno gyvenimo istorijoje: kartą kolūkyje žiemą jis nušalo pirštus, kurių netekęs, įsigudrino dirželiais prisirišti prie plaštakų plaktukus ir vis tiek dirbo kalvio darbus⁸¹. O kiek dar tokių istorijų nuėjo užmarštin?!

Nors apie kitų amatininkų statusą bendruomenėje nėra pakankamai duomenų, susidaro

78 Uža 2012: 133.

79 Musteikis 2015c.

80 Uža 2012: 294.

81 Pateikėjas – Gintautas Vincevičius iš Grikapelių k. Autorės archyvas, 2019.05.13.

Pranas Motiejūnas – Lietuvos kariuomenės ulonas. XX a. 3 deš. Iš Danės Bokšos asmeninio albumo.

įspūdis, kad kalvis pagarbą pelno ne tik sunkia bei labai reikalinga savo profesija, bet ir žmogišku atsakingumu, patikimumu kaimo bendruomenės reikaluose. Tai prisimena ir ne vienas šiandien jau garbaus amžiaus sulaukęs senųjų kalvių palikuonis, kaip P. Motiejūno duktė Danė Bokša. Jos žodžiais, *nors gyvenimas nebuvo lengvas, bet [tėvelis] buvo pilnas energijos ir optimizmo, nežinojo žodžio „negaliu“, imdavo ir darydavo, to reikalavo ir iš vaikų*⁸².

KALVIO IŠVAIZDA

Kalvio portretas nebūtų baigtas be išorinės išvaizdos potėpių, kurie daug kuo atitinka mitinio kalvio įvaizdį. Dėl paties darbo pobūdžio keliama grėsmių, neretas kalvis buvo patyręs vienokių ar kitokių traumų ir turėjo atitinkamą luošumą. Ypač sunkus ir pavojingas buvo lydytojų ir kalvių darbas rudniose, aprašytas poeto talentą turėjusio XVII a. Lenkijos kalvio Valento Roždzenskio (Walenty Rożdzieński) poemoje (vertimas iš lenkų k. Jono Navasaičio):

Negyjančias žaizdas ilgai kęsti tenka,
Nuo kūjų baisaus trenksmo mažai ką tegirdžiu!
Yra dėl to daug kurčių ir luošų tarp mūsų,
Ir nežinau, kad sveikas visiškai kas būtų⁸³.

Kadangi darbo sąlygos per ilgus amžius ne daug tesikeitė, retas kuris balų rūdos lydytojas ir kalvis teišvengdavo luošumo iki pat XIX a.

82 Pateikėja – Danė Bokša, g. 1951, Jotkonių k. Autorės archyvas, 2020.05.06.

83 Navasaitis 2004: 112.

pabaigos, kai liovėsi veikusios vietinės rudnios. Pasitaikydavo ir apakti: antai Utos kaime netoli Dusmenų (Trakų r.) kalviavęs Vladas Trakimavičius neteko regėjimo tiesiog nuo žaizdro kaitros⁸⁴; A. Jurkštas – per nelaimingą atsitikimą, kai *naktį dirbant užsikišo suvirinimo aparato filtras ir šis sprogdamas sunkiai sužalojo kalvį, vos gyvas liko, o pasveikęs viena akimi beveik nematė*⁸⁵. Kitus suluošindavo ne tiesiog jų amatas, o koks nors sveikatos negalavimas, prie kurio kilmės vis dėlto galima įtarti prisidėjus kalvystę. Minėtas viešintiškis P. Jurkštas po rimtos ligos sunkiai vaikščiojo, abi kojos nelabai jo beklusė, todėl rimtiems kalvystės darbams nebetiko ir daugiausia taisė buitinę techniką⁸⁶. O rašumas, kaip matėme, – ryški dažno mitinio kalvio savybė, kartu su aklumu mitologijoje priklausanti velnio sričiai.

Kitas kalvį su velniais suartinantis išvaizdos bruožas – nuolatinis suodinumas, juodumas. Kaip ir požeminėse šachtose dirbę angliakasiai, rudnių lydytojai ir kalviai paprastai buvo „juodi“. Tai parbrėžiama kitose V. Roždzenskio poemos eilutėse:

Išvaizda sava aš nuo tavęs skiriuosi,
Kad visas esu juodas ir suodinas labai?
Esu aš kalvis, tad ir išrodau, kaip matai!⁸⁷

Šis bruožas neką tepasikeitė ir XX a., nes prie ugnies nuolat dirbusio kalvio paprastai ir veidas, ir „drabužiai nuo suodžių bei paišų suodini, juodi“⁸⁸. Antai Janapolio (Traupio sen., Anykščių r.) kalvis Šapolas, kurio vardo pateikėjas neatsimena, *buvo aukštas, labai stambių rankų ir stambaus rūstaus pajuodusio veido vyras*⁸⁹, o Grauzėnų kaimo (Jurbarko r.) kalvį vietiniai net ir pravardžiavo velniu, nes jis esą niekada nesiprausdavęs, visada būdavęs suodinas ir juodas⁹⁰. Palyginimui pridursiu anglišką kalvio pavadinimą *blacksmith*, sudurtą iš dviejų žodžių: *black* ‘juodas’ ir *smith*, kuris pats vienas irgi reiškia kalvį.

Iškiliusį prieš akis kalvio portretą belieka įrėminti paslaptimi – kai kurių iš jų stebėtinu ilgaamžiškumu. Apie visos Lietuvos kalvių nugyventą amžių trūksta duomenų, bet paminėtinas žemaitis Dapšių kaimo kalvis ir knygnešys A. Semenavičius-Semėnas, nugyvenęs 102 metus⁹¹. Iš anykš-

tėnų ilgaamžis buvo ne vienas žmonių gerbiamas, sumanus, daugelio amatų meistras: J. Puodžiūnas – 102 metus, E. Korsakas ir P. Motiejūnas – po 100 metų, J. Juodelis – 89 metų, o A. Žebuolis pradėjo devintą dešimtį. Tad gal tikrai išradingieji kalviai sugeba nusikalti ir ilgą gyvenimą?

APIBENDRINIMAS

Kalvio vaidmuo įvairių kraštų mitologijose neatitiktinai toks ypatingas – nuo senų senovės jis išsiskyrė dėl savo amato svarbos tiek ūkio, tiek karo reikaluose. Svarbus jis išliko ir XIX–XX a.: baudžiavos laikais kalvis nėjo lažo ir net sovietiniame kolūkyje turėjo šioki toki ūkinį savarankiškumą. Daugelį kalvių žmonės gerbė dėl jų profesinio sumanumo, išradingumo, nemažą dalį jų – ir už papildomus sugebėjimus užsiimant kitais amatais (staliaus, siuvėjo, mūrininko, stogdengio, akme-nskaldžio ir kt.) bei verslais. Kalviai turėjo autoritetą ir buvo patikimi įvairių žinių saugotojai, kai kuriais atvejais net užimdavo vadovaujančias pareigas bendruomenėse.

Dalis mitiniam kalviui būdingų bruožų įžiūrimi ir XIX a. pabaigos–XX a. kalvio portrete: tai sumanumas, išradingumas, gebėjimas gydyti (tiek kaustomą arklį, gyvulį, tiek kartais žmogų, antai ištraukti skaudamą dantį), neretai muzikalumas (muzikavimas akordeonu bei smuiku), rečiau – geras balsas bei pasakotojo talentas. Visa tai nuo seno buvo siejama su magija. Su chtoniškuoju pasauliu kalvį dargi sieja išvaizdos ypatybės – būdingas juodumas, dažnas luošumas, atskirais atvejais dargi aklumas. Pasakų veikėjus kartais primena kai kurių kalvių būdas: ne tik sumanūs, gudrūs, bet ir sąžiningi, principingi, drąsūs bei atkaklūs. Įdomu, kad nemaža dalis Anykščių rajono daugelyje sričių pasižymėjusių, auksines rankas turėjusių meistrų perkopė 100 metų amžių, o ir likusieji amžiumi negali skųstis. Dėl to susidaro įspūdis, kad, be visų minėtų gebėjimų, jie įsigudrino dar ir ilgą gyvenimą nusikalti.

LITERATŪRA

- Čekonys 2014 = Čekonys *Stasio Dundulio prisiminimuose*. Anykščių A. Baranausko ir A. Vienuolio-Žukausko muziejaus archyvas, kraštotyros medžiaga, mašininraštis, 2001.
Guobis 1997 = Raimondas Guobis. „Galėčiau dar ir bažnyčią apdengt...“ // *Anykšta*, Nr. 51, 1997.
Guobis 2000 = Raimondas Guobis. Ten, už kalnų, Skiemonys. // *Spingsulės knygynėlis*, Nr. 15, 2000.
Guobis 2020 = Raimondas Guobis. *Butėnai: gimtojo kaimo istorija*. Utena: Utenos Indra, 2020.
Karkauskienė 2014 = Aldona Karkauskienė. *Gimtinė: Mirę kaimai ir žmonių likimai*. Kaunas: UAB Amber Print, 2014.

84 Navasaitis 2002: 7.

85 Pateikėjas – Julijonas Malinauskas, g. 1936 m., Viešintos. Autorės archyvas, 2020.11.20.

86 Uža 2012: 292.

87 Navasaitis 2004: 111.

88 Petrulis 2011: 90.

89 Pateikėjas – Tautvydas Kontrimavičius, g. 1964 m. Autorės archyvas, 2020 05 26

90 Stravinskas 2004: 289.

91 Stravinskas 2004: 314.

- Kurkliai 2011 = Kurkliai. Sudarė Alvira Žvinienė. Kaunas: Naujasis lankas, 2011.
- Luchtanas 2011 = Aleksejus Luchtanas. Geležies amžius. // *Lietuvos istorija: Enciklopedinis žinyras*, t. 1. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2011.
- MAPGVK = *Mažosios architektūros paminklų geležinės viršūnės ir kryžiai: Katalogas*. Rokiškis: Rokiškio krašto muziejus–Poligrafija, 2005.
- Mažiulis 1958 = Antanas Mažiulis. Kalviai Lietuvos kaime. // *Lietuvių enciklopedija*, t. 10. Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1958.
- Musteikis 2014a = Egidijus Musteikis. Kalvis naktimis sapnuoja žaidimą. // Arklio muziejaus internetinė svetainė <<http://arkliomuziejus.lt/naujienos/kalvis-naktimis-sapnuoja-zaizdra/>>, žiūrėta 2020.04.
- Musteikis 2014b = Egidijus Musteikis. Gabus į visas puses. // Arklio muziejaus internetinė svetainė <<http://arkliomuziejus.lt/gabus-i-visas-puses/>>, žiūrėta 2020.04.
- Musteikis 2015a = Egidijus Musteikis. Kalvis moka nukalti laimės pasagas. // Arklio muziejaus internetinė svetainė <<http://arkliomuziejus.lt/kalvis-moka-nukalti-laimes-pasagas/>>, žiūrėta 2020.04.
- Musteikis 2015b = Egidijus Musteikis. Kalvis išradėjas. // Arklio muziejaus internetinė svetainė <<http://arkliomuziejus.lt/kalvis-isradejas/>>, žiūrėta 2020.04.
- Musteikis 2015c = Egidijus Musteikis. Kalvis kaimo seniūnas. // Arklio muziejaus internetinė svetainė <<http://arkliomuziejus.lt/kalvis-kaimo-seniunas/>>, žiūrėta 2020.04.
- Musteikis 2019 = Egidijus Musteikis. Kavalerijos pulko kalvis. // Arklio muziejaus internetinė svetainė <<http://arkliomuziejus.lt/kavalerijos-pulko-kalvis/>>, žiūrėta 2020.04.
- Navasaitis 2002 = Jonas Navasaitis. Geležies gavyba Lietuvos dvaruose XVI–XIX a. Pranešimo, skaityto tarptautinėje konferencijoje „Lietuvos dvarai: praeitis, dabartis, perspektyvos“ Žemaitkiemio dvare, Kauno r., 2002 m., rankraštis.
- Navasaitis 2004 = Jonas Navasaitis. *Lietuviška geležis*. Kaunas: Technologija, 2004.
- Petrulis 2011 = Juozas Petrulis. Kalvis Povilas Ragauskas (Apie kalvio amatą). // *Kupiškis*, Nr. 9, 2011.
- Pleiner 2006 = Radomír Pleiner. *Iron in Archeology: Early European Blacksmiths*. Praha: Archeologický ústav AVČR, 2006.
- Puzinas, Mažiulis 1958 = Jonas Puzinas, Antanas Mažiulis. Kalvė. // *Lietuvių enciklopedija*, t. 10. Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1958.
- Ražanskas 2014 = Gintaras Ražanskas. *Leliūnai*. Vilnius: Petro ofsetas, 2014.
- Stravinskas 1968 = Antanas Stravinskas. Kalvystė. // *Dievniškės*. Vilnius: Vaga, 1968.
- Stravinskas 2004 = Antanas Stravinskas. *Lietuvos kalvystė*. Vilnius: Kraštotyros draugija, 2004.
- Šapolas 2011 = Povilas Šapolas. Amatai ir amatininkai. // *Kurkliai*. Sudarė Alvira Žvinienė. Kaunas: Naujasis lankas, 2011.
- Šilkaitė–Stravinskienė 1984 = Albina Šilkaitė–Stravinskienė. *Rundžiai*. Kaunas, 2015.
- Tamošaitis 1984 = Antanas Tamošaitis. Lietuvių kryžmos, jų formos, ornamentika ir simboliai. // *Lietuvos katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai*, t. 10. Roma, 1984.
- Uža 2010 = Tautvilis Uža. *Iš širdies viešintiškiai*. Panevėžys: UAB Panevėžio spaustuvė, 2010.
- Uža 2010 = Tautvilis Uža. *Viešintų krašto kaimai ir žmonės*. Panevėžys: UAB Panevėžio spaustuvė, 2017.
- Uža 2012 = Tautvilis Uža. *Talentingieji viešintiškiai*. Panevėžys: UAB Panevėžio spaustuvė, 2012.
- Vaičiūnas 1982 = Jonas Vaičiūnas. Gegužių kaimo račius ir kalvis. // *Kraštotyra*, t. 14. Vilnius: Mintis, 1982.

PATEIKĖJAI IŠ ANYKŠČIŲ RAJONO

- Danė Bokša, g. 1951 m., Jotkonių k. Autorės archyvas, 2020.05.06.
- Robertas Grižas, g. 1961 m., Daujočių k. Autorės archyvas, 2020.11.29.
- Tautvydas Kontrimavičius, g. 1964 m. Autorės archyvas, 2020.05.26.
- Petras Korsakas, g. 1949 m., Svėdasai. Autorės archyvas, 2020.08.12.
- Regina Kuktaitė–Platkevičienė, g. 1955 m. Autorės archyvas, 2020.07.10.
- Milda Lašaitė iš Savičiūnų k. Autorės archyvas, 2020.04.15.
- Julijonas Malinauskas, g. 1936 m., Viešintos. Autorės archyvas, 2020.11.20.
- Jūratė Musteikienė, g. 1964 m. Autorės archyvas, 2020.08.05.
- Algis Prancėvičius, g. 1959 m. Vajėšių k. Autorės, 2019.06.12.
- Vytautas Sunkuryš, g. 1946 m. Autorės archyvas, 2020.08.20.
- Tautvilis Uža, g. 1946 m., Viešintos. Autorės archyvas, 2020.08.01.
- Gintautas Vincevičius iš Grikapelių k. Autorės archyvas, 2019.05.13.
- Angelė Žemaitytė, g. 1931 m. Autorės archyvas, 2020.08.09.

PORTRAIT OF A BLACKSMITH IN REALITY

Jolanta ZABULYTĖ

Some of the blacksmith traits recorded in mythology can also be traced to portraits of blacksmiths of the late 19th c. and the second half of the 20th c.: their ingenuity and creativity, of those making horseshoes – their links to medicine, for others – the practice of dentistry and folk healing, and many of them – related to the creative beginning, i.e. the founder of blacksmithery, Velnias (Devil) is characterised by musicality and depicted as playing an accordion and violin, and, less often, possessing a good singing voice and narrator's talent. In addition to artistic activities, the field of magic also includes certain cases of the use of folk medicine. The blacksmith of reality is connected to the heavenly world, and especially the chthonic world, not only by creativity and ingenuity in the field of technology, but also by their outward appearance of lameness and a blackened colour, since the nature of their work made blacksmiths actually black, often lame and limping, and sometimes they were even blinded. The characteristics of many blacksmiths link them also to the smiths in fairy tales, since many of them were not only intelligent, but also energetic, principled, brave, and persistent.

Vilniaus dailės akademijos Kauno fakultetas,
Muitinės g. 4, LT-44280, Kaunas
E. paštas: jolanta.zabulyte@vda.lt
Gauta 2021 01 20, įteikta spaudai 2021 06 23

JURGIO AMBRAZIEJAUS PABRĖŽOS „TAISLIUS AUGYMINIS“. ATMINIMO ŽENKLAI

Rasa ŽUMBAKIENĖ

Dievas mato,
Laikas bėga,
Mirtis artėja,
Amžinybė laukia.

Žodžiai, įrašyti J. A. Pabrėžos paveiksle, sukurtame iš sudžiovintų augalų ir kabėjusiame jo celėje.

Šiomet minime 250-ąsias vieno žymiausių XVIII a. pabaigos–XIX a. pirmosios pusės lietuvių kultūros veikėjų Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos (1771.01.15–1849.10.30) gimimo metines. Šia proga Lietuvos Respublikos Seimas 2021-uosius yra paskelbęs J. A. Pabrėžos metais.

Tėvas J. A. Pabrėža yra laikomas „vienu iš nedaugelio XIX a. pirmos pusės lietuvių švietėjų, nors jam gyvam esant nė vienas švietėjiškas jo veikalas nebuvo išleistas“ (Gylienė 2008: 24). O jo rašytinis palikimas – didžiulis: išliko apie 100 didesnės ir mažesnės apimties veikalų, daugiau kaip 8 tūkst. rankraščių puslapių. Pasak J. A. Pabrėžos biografiją rengusios Nijolės Kišūnienės, „tai gamtos mokslo darbai, religinio turinio raštai, dokumentai, eilėraščiai, kalbos taisymai ir kiti smulkūs, kartais neaiškaus turinio rankraščiai, įvairios rankraščių nuotrupos“ (Kišūnienė 1972: 95).

Šios nepelnytai primirštės plačių pažiūrų ir įvairiapusės asmenybės talentai skleidėsi daugelyje mokslo sričių. Taikliai jo asmenį ir darbus pristatė provincijolas tėvas Placidus Barius OFM¹ istorijos mokslų daktaro tėvo Viktoro Gidžiūno OFM (1912–1984) knygoje „Jurgis Ambraziejus Pabrėža (1771–1849)“: „Mes jį išvystame ne tik kaip plačių horizontų, bet taip pat kaip labai žmogišką ir patrauklią asmenybę – kaip išvalgų gamtamokslininką ir jautriasielį gydytoją, kaip aistringą savo krašto, jo kalbos ir istorijos mylėtoją, kaip minias uždegantį oratorių ir pamokslininką, kaip sveikų idėjų visuomenininką ir pavyzdingą dvasininką“ (Gidžiūnas 1994: XIII). Tai

1 OFM – lot. *ordo fratrum minorum* – „mažesniųjų brolių ordino“ bendruomenė, paprastai vadinama pranciškonais; provincijolas – ordino provincijos vyriausiasis.

kunigas, pranciškonas, botanikas, poetas, pedagogas, žemaičių raštijos veikėjas, mokslo terminijos kūrėjas, gydytojas ir bibliofilas.

J. A. Pabrėža pagal kilmę buvo žemaitis. Gimimo metrikų nuoraše parašyta: gimė 1771 m. sausio 15 d. Večių kaime, Lenkimų parapijoje², ir pakrikštytas Jurgio vardu. Tėvas Jonas Pabrėža buvo vedęs Rožę Baužinskaitę³. Iš J. A. Pabrėžos testamentuose⁴ minimų brolių ir seserų vardų galima daryti prielaidą, kad šeimoje augo septyni vaikai: trys sūnūs ir keturios dukterys. Daugiau duomenų, kuriuos patvirtintų rašytiniai šaltiniai, apie J. A. Pabrėžos tėvus nėra. Taip pat nėra dokumentų, patvirtinančių bajorišką J. A. Pabrėžos kilmę. Pasak Vaclovo Biržiškos (1884–1956), nuo XVII a. Lietuvos heraldikoje nesą žinoma bajorų Pabrėžų, o jo tėvas buvęs laisvas nuo baudžiamos ūkininkas: „Dėl to spėjama, kad Jurgis Pabrėža, kaip ir jo kaimynai Simonas Daukantas ir Motiejus Valančius, tik prieš įstodami į Vyriausiąją Lietuvos mokyklą Vilniuje, išsirūpino bajoro metrikus su įrašu „G. D.“ – *Generosus Dominus*⁵“ (Gidžiūnas 1994: 4). Kita vertus, J. A. Pabrėža savo „Ryžtuose“⁶, kuriuos rašė jausdamasis iki galo neišpildęs savo tarnystės, pasižada nesididžiuoti savo kilmę.

Mokslus Kretingos mokykloje J. A. Pabrėža pradėjo 1786 m., pasižymėjo gabumu ir uolumu. Tai atsispindi Kretingos mokyklos I ir II klasės mokinių pažangumą vertinusių vizitatorių ataskaitose – jose J. A. Pabrėžos pavardė įtraukta į pažangiųjų mokyklos mokinių sąrašus. Kretingos mokyklą baigė 1792 m., už gerą mokymąsi jam

2 Dabar – Lenkimų sen., Skuodo r.

3 *Januarius Anni 1771 D. 15 . Huius Bapt. Infans n-ne Georgius L. L P.P G.D. Joannis Pabrez matris Roza Baežynska. L. L. Joseph Baužinski cum Elizabetha Pabrežowna Stephan Pruszynski asistens Infans de Wecze Par. Lenkimensis* (Gidžiūnas 1994: 3).

4 Testamentai rašyti: Kartenoje – 1814 m., Kretingoje – 1826 ir 1838 m.

5 Lot. *Generosus Dominus* – kilmingasis ponas.

6 J. A. Pabrėžos „Ryžtai“ – tai kasmet po kelis kartus užsirašyti griežti gyvenimo principai, ką daryti, ko vengti ir kaip pasitaisyti.

Paminklas Jurgiui Ambraziejui Pabrėžai (1771–1849) skverelyje priešais Kretingos pranciškonų vienuolyną ir bažnyčią. Skulptorius Algirdas Bosas, architektas Saulius Manomaitis, atidengtas 1993 m. Jolantos Klietkutės nuotrauka.

buvo paskirtas *diligentiae*⁷ medalis. Toliau mokslus tęsė Vyriausioje Lietuvos mokykloje, į kurią įstojo tais pačiais 1792-aisiais. Ten studijavo chemiją, botaniką, mediciną, istoriją, teisę, teologiją ir Šventojo Rašto aiškinimą.

Nėra žinoma, ar dėl lėšų mokymuisi stygiaus, ar supratęs pašaukimą būti kunigu, ar norėdamas paslėpti dalyvavimą 1794 m. Tado Kosciuškos sukilime pėdsakus, bet vos dvejus metus pasimokęs Vyriausioje Lietuvos mokykloje, 1794 m. rugpjūčio 1 d. jis įstojo į Žemaičių vyskupijos kunigų seminariją Varniuose. 1796 m. ją baigė ir tų pačių metų vasario 26 d. Žemaičių vyskupo

■

7 Lot. *diligentiae* – uolumas.

Stepono Jono Giedraičio buvo išventintas kunigu. Po išventinimo buvo paskirtas vikaru į Šiluvą (1796–1797), vėliau – Raudėnų administratoriumi (1798–1800), o nuo 1800-ųjų dvejus metus vikaravo Tveruose. 1802 m. buvo perkeltas į Plungę, kur vikaro tarnystę atliko iki 1812 m. Pasak 1994 m. J. A. Pabrėžos biografiją paskelbusio Viktoro Gidžiūno, Plungėje J. A. Pabrėža 1803 m. parašė savo pirmąją religinio turinio knygelę „Griazniks Primusyts“ (Gidžiūnas 1994: 32).

Nežinia, ar dėl sveikatos sutrikimų, ar dėl didelio sielovadinio darbo krūvio, ar tiesiog ieškodamas geresnių sąlygų savo gydytojo ir botaniko talentams skleisti, J. A. Pabrėža 1807 m. ėmė rūpintis naujos altarijos įsteigimu. Tad Kartenoje

įkūrė Šv. Jokūbo altariją, kurioje 1814 m. ir apsigyveno. Būsimasis altarista neapleido ir kunigo pareigų, lankė ligonius, tyrinėjo apylinkių augaliją ir net bandė ją pritaikyti kai kurių ligų gydymui. Remdamasis Simono Syrenijaus (1540–1611) parengtu ir 1613 m. išleistu „Zielnik“ („Žolynas“), parengė pirmąjį medicininio veikalo rankraštį lenkų kalba⁸ bei išvertė praktinių patarimų knygėlę „Spasabas“ („Spasabas / kaip reyk apsyeyte só Lygonays, kor niera Doktoru ...“)⁹ apie ligonių gydymą ten, kur nėra gydytojų: kaip juos slaugyti, gydyti, valgydinti ir ko jiems neduoti (Gidžiūnas 1994: 42). V. Biržiška J. A. Pabrėžą vadino vienu geriausių šio laikotarpio žemaičių pamokslininkų (Biržiška 1950). Kaip rašė Petras Ruškys, „turėdamas gerą iškalbą, kunigas Pabrėža pagarsėja savo gražiais pamokslais, kuriuos skelbia įvairiose vietose, nes, būdamas kamendōriumi¹⁰, pereina daug vietų“ (Ruškys 1925: 833).

Vis dėlto kunigo pareigos, rūpinimasis kasdiene buitimi, suprastėjusi sveikata ir noras turėti daugiau laiko mylimos botanikos studijoms J. A. Pabrėžą artino prie minties tapti vienuoliu. Tad 1816 m. jis kreipėsi į Žemaičių vyskupą Juozapą Arnulfą Giedraitį (1754–1838), prašydamas leidimo stoti į pranciškonų vienuoliją. Prašymą vyskupas tenkino, ir 1816 m. gruodžio 8 d., eidamas 45-uosius metus, J. A. Pabrėža pradėjo noviciatą Kretingos pranciškonų vienuolyne. Jam

8 [Jurgis Ambraziejus Pabrėža] *Skutki Lekarskie Niek-tórych Roślin i Sposób używania Tychże Roślin w rożnych Chorobach, wyjęte z Dzieła Symona Syreniusza Doktor: Akad. Krak. przez Xiędza Jęrzego Pabreža Altarysty Korcianskiego. Roku 1814. w Korcianach. Tom II. Ten Tom jest dopelnieniem Tomu pierwszego Opisania Roślin przez Ignacego Hryniewiczza napisanego.*; [Kai kurių augalų gydantieji ypatumai, tų augalų panaudojimo įvairių ligų atvejais būdai, kunigo Jurgio Pabrėžos, Kartenos altaristos, parinkti iš Simono Sirenijaus, Krokuvos Akademijos daktaro, veikalo. 1814 m. Kartenoje. Tomas II]. 1814, 158 lap., 1 kn. Rankraštis saugomas Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje – F124-1. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/C10000689583> Pirmąjį veikalo tomą jau anksčiau buvo išvertęs Viduklės dvaro prievaizdas Ignas Hrincevičius.

9 [Jurgis Ambraziejus Pabrėža] *Spasabas/kayp reyk apsyeyte só Lygonays, kor niera Doktoru, – teypojaus kayp sarginty Lygonis, Kóumi gidite, – Kokių anyms dóuti walgius yr gierymus czieso Lygos, yr gi-nat anyms.* – Yszdouts Petersburgy Dró-/karnie Gidącziau. – Metusy 1813, 14 pusl. Rankraštį nurodė A. Salys žurnale Švietimo darbas, Salys 1927: 21. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/LNB013528B9>

10 Lot. *commendarius* – liaudiškai kamendōrius – vikaras. Oficialiame bažnytniame pareigų sąrašė nenaudotas.

pasibaigus, 1817 m. gruodžio 9 d. davė įžadus ir gavo pranciškono abitą bei Ambraziejaus vardą – tapo pranciškonu tretininku.

Vienuolijoje J. A. Pabrėža padėjo broliams pranciškonams jų apaštalavimo darbuose, buvo pasišventęs kontempliatyviam gyvenimui, daug laiko skyrė maldai, savianalizei ir savęs tobulinimui. Brolių pranciškonų įsteigtoje Kretingos mokykloje jam buvo pavesta mokyti lotynų kalbos, gamtos mokslų, geografijos ir tikybos. Laisvą nuo vienuolio pareigų laiką skyrė gamtos mokslų studijoms ir knygų botanikos, medicinos ir teologijos temomis rašymui.

Mokytojaudamas parašė lotynų kalbos vadovėlį¹¹, o geografijos mokslams palengvinti parengė penkių žemynų fizinės ir politinės geografijos vadovėlio rankraštį¹². Šis rankraštis parašytas žemaičių kalba, tad galima manyti, kad J. A. Pabrėža pamokas vedė lietuviškai, žemaičių tarme. Gamtos mokslų pamokos vyko ne tik klasėje. Dažnai moksleivius išsivedavo pasivaikščioti po apylinkes, kur mokė pažinti augalus, taip pat pasakojo apie jų naudojimą maistui ir gydymui, rinko herbarus.

1821 m. Kretingos mokyklos vadovybė, pastebėjusi, kad J. A. Pabrėžos pamokslai sutraukia minias klausytojų, atleido jį iš mokytojo pareigų ir paskyrė tikruoju Kretingos pranciškonų vienuolyno pamokslininku. Stengdamasis būti atidžiu ir sumaniu nuodėmklausiu ir dvasios tėvu, pamokslus rengė atsakingai ir su dideliu atsidavimu. Jo žodžiais tariant, „reikia sakyti pamokslus sulig asmenų, vietos, laiko ir dvasinių reikalų, taip pat ir atsakomam klausytojų supratimui – išauklėtiems – iškalbingai, neišauklėtiems – suprantamai“ (Gidžiūnas 1994: 85)¹³. J. A. Pabrėžos pamokslai turėjo didelį pasisekimą, jų pasiklausyti į Kretingos ir daugelį šiaurės vakarų Žemaičių vyskupijos bažnyčių suplūsdavo daugybė žmonių.

11 [Jurgis Ambraziejus Pabrėža] *De praeceptis prosodiae et de licentia poetica et necessitate metrica.* Ruškys, Petras. *Kunigas Jurgis (Tėvas Ambraziejus) Pabrėža.* Kretinga, 1938. Mašinraštis. 48 psl. Rankraštis nurodomas M. Biržiškos straipsnyje „Pabrėža Kretingos mokyklos mokytojas“. (*Žemaičių žemė*. Telšiai, 1944, 9.) Gidžiūnas 1994: 70.

12 [Jurgis Ambraziejus Pabrėža] *Įžegis. Geograpyja (Žemiu-rasztis) ira apraszims žemys qt Kóry gywenom.* [Geografijos vadovėlis. Po 1825] 166 p. Rankraštis saugomas Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyriuje – F 9-3361 (Kišūnienė 1972). Lietuvių kalbos instituto leidykla 2019 m. išleido knygą „Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos geografija“, kurioje skelbiamas šios knygos perrašas.

13 Įtrauka iš J. Pabrėžos ryžtų, padarytų einant tarnystę Plungėje 1806 m.

XIX a. kaimo žmonėms trūko elementarių teisės, pedagogikos ir medicinos žinių. Mažai raštingiems valstiečiams nedaug padėjo ir knygos, juolab kad lietuviškų skaitinių tuo metu nebuvo daug. Tad J. A. Pabrėža pamoksluose švietė žmones, kalbėdamas apie ponų ir valstiečių krikščionišką moralę, darnius santykius šeimoje, vaikų auklėjimą, sveikatą, namų švarą, asmens higieną, girtuoklystės žalą ir kitomis aktualiomis temomis, tarkim, mokė pažinti vaistažoles ir gydyti jomis įvairius negalavimus. Kaip rašė Motiejus Valančius, „žmonės jo pamokslu kaip kokio apštalto su didžiausia atida klauso ir nemaž gauna pelno išganingo“ (Valančius 1972: 274).

Kaip minėta, didžiąją J. A. Pabrėžos rašytinio teologinio palikimo dalį sudaro jo paties pagal temas suskirstyti pamokslų rinkiniai, dvasinio turinio knygos, bažnytiniai raštai. Deja, dalies rankraščių, minimų J. A. Pabrėžos laiškuose M. Valančiui, taip pat jo biografiją rašiusių Antano Salio (1902–1972), V. Biržiškos, P. Ruškio (1876–1967) straipsniuose, paskelbtuose iki 1940 m., likimas nežinomas. Vienintelę J. A. Pabrėžos parašytą religinio turinio knygą „Parkratima tāt saužines“¹⁴ 1869-aisiais, spaudos draudimo laikotarpiu, parengė ir Mažonoje Lietuvoje, Tilžėje, išleido M. Valančius su kontrafakcine¹⁵ 1849-ųjų data. 1877 ir 1893 m. ji buvo išleista pakartotinai.

Pasirinkęs dvasininko kelią ir gyvenimą pašventęs tarnystei Dievui ir artimui, J. A. Pabrėža uoliai vykdė dvasininko pareigas: vadovavo maldoms, laikė šv. Mišias, sakė pamokslus, klausė išpažinčių, lankė ligonius ir vykdė kitas dvasininko pareigas. Su dideliu rūpesčiu ir atidumu rūpinosi ne tik dvasine, bet ir parapijiečių kūno sveikata. Vilniaus aukštojoje mokykloje ir savarankiškų studijų metu įgijęs botanikos ir medicinos žinių, J. A. Pabrėža ligoniams, neišgalintiems pasikviesti gydytojo, teikė ir medicininę pagalbą.

Remdamasis sukauptomis žiniomis ir praktine patirtimi, J. A. Pabrėža ėmėsi lietuvių kalba rašyti veikalą apie augalus, kad žemaičių ūkininkai pažintų naudingus augalus ir naudotų juos savo reikmėms:

14 [Jurgis Ambraziejus Pabrėža], *Parkratims Sumenys sogadnus tams, kóryi tykray nor atmintyis wysus nóusydiejymus praejósy giwenuma sawa: o sórinkl' s ysz wayriu kningu dwa-syszku, par Kónyga Ambróžiejó Pabréza bówosi koznadyjy, yr mokitoji moksliniczys Kretingynys. Iszdout's Kretingoy metusy 1849, 479*, XX III lap. Rankraštį 1950 m. nurodė V. Biržiška. (Kišūnienė 1972). Rankraštis nerandamas.

15 Kontrafakcija – neteisingas leidinio spausdinimo vietos, laiko ir turinio nurodymas.

<...> Dumojau sau: oi, kaip būtų labai gerai, kad žemaičių ūkininkai pažintų bent įvairias augimas, o dar neabejotina, ale tikrai! Tuo kart galėtų sugadlyviausias prie kokio vartojimo dėl savęs rinkti ir ant reikalo kavoti, o vodijančiųjų sergėtis. Ta tai destis, ta buvo priežastis, jog pradėjau geisti žemaitiškame liežuvyje parašyti augminyčią, kurioje galėtų kiekvienas pramokti pažinti ir daėti augimas, apygardoje savo pašalio augančiasias. (Pabrėža 1900: 9.)

Taip buvo parengtas „Taislius augyminis“ – pirmas ir vienintelis išsamus ir sistemingas botanikos darbas, parašytas žemaitiškai – šiaurės žemaičių kretingiškių šnektą (Gedrimas 2005: 81). Visą gyvenimą Žemaitijos augalus rinkęs J. A. Pabrėža jį rašė apie aštuonerius metus (1835–1843), išliko 1042 puslapių rankraštis (LXii p. pratarmės ir 980 p. teksto) (Subačius 2009: 10). Rankraštis parašytas dailia, lengvai skaitoma rašysena, paties didžiausio – *in folio*¹⁶ – formato popieriaus lapuose.

Pagrindinis J. A. Pabrėžos tikslas buvo žemaitiškai aprašyti žinomus Lietuvoje augančius augalus pagal botanikų priimtas taisykles, t. y. aptarti kiekvieno jų sandarą ir šią informaciją išdėstyti pagal tam tikrą schemą (Ričkienė 2005: 14). Tokio botanikos veikalo lietuvių kalba tuomet dar nebuvo, tad jam reikėjo susikurti ir lietuvišką mokslinę botaninę terminiją. Siekdamas šio tikslo, jis rengė ir pagalbines knygas. Likęs rankraštinis „Lotyniškai žemaitišką botanikos žodyną“¹⁷, kuriame užrašyta 860 augalų vardų. Antrajame jo rankraštyje – jau daugiau nei 1400 augalų vardų. Dar buvo parengtas „Abėcėlinis žemaičių–lotynų kalbų žodžių sąrašas“¹⁸, rankraštis „Sisteminiai augalų pavadinimai“¹⁹ bei kiti veikalai, be kurių tiesiog negalėjo atsirasti „Taisliaus augyminio“ (Subačius 2009: 10). Be to, jam talkino mokiniai bei pasekėjai: Simonas Grosas (Gross) (apie 1771–1835), Juozas

16 Lot. *in folio* – per pusę sulenkto lapo formato. Lapo dydis – 305×483 mm.

17 [Jurgis Ambraziejus Pabrėža], *Dictionarium Botanicum latino Samogiticum*. 1821, 16 p. – Rankraštis saugomas Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje – MAB F9 3254.

18 [Jurgis Ambraziejus Pabrėža], *Sryje Balsenyyny, Biiluu Žemayt–Lotinyyniu Par Kónyga Ambrozieejó Paabrėza sóorinktuu*, 1834. rankraštis saugomas Botanikos institute (Verkių rūmuose), o jo mikrofilmas – Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje.

19 [Jurgis Ambraziejus Pabrėža] Waardaa tayslynee Augimiu <...>. 1834. rankraštis saugomas LNB, f. 124 – 4. [(2) p., 189 p.]

Butavičius (1806–1840), talkininkų būta ir daugiau (Subačius 1993: 4).

Šio veikalo įžangą sudaro dvi dalys. Pirmojoje nurodytas darbo tikslas, naudota literatūra, aiškinama augalų pažinimo nauda, dėkojama bendraminčiams už palaikymą ir paramą rašant, pateiktas darbo planas ir nurodyta veikalo apimtis. Taip pat paaiškina, kaip reikia taisyti kai kuriuos terminus (Gedrimas 2005: 82). Antrojoje įžangos dalyje „Apie sistemą ir botaninius terminus“ pateikiama augalų sistema, nurodomi lietuviški jų taksonominiai vienetai ir pateikiama augalų morfologija, parašyta, remiantis Stanislovo Bonifacijaus Jundzilo (Stanisław Bonifacy Junzillo) (1761–1847) vadovėlio „Botanikos pradmenys“ II dalies pavyzdžiu.

Nors dauguma J. A. Pabrėžos pasiūlytų botaninių terminų nebevartojami, dalis jų išlikę iki šiol. Keletas pavyzdžių: *augminyčia* – botanika, *žolinyčia* – herbaras, *rėtė* – organas, *kelmas* – kamienas, *ginklai* – dygliai, *žiedma* – žiedynas, *avelė* – žirginys ir kt. Pasak Jono Dagio (1906–1993), Kauno universiteto Botanikos katedros dėstytojai maždaug iki 1930 m., sekdami J. A. Pabrėža, esmines žiedo dalis vadino *motelėmis* (piestelės) ir *vyrūkais* (kuokelius), tačiau vėliau antropomorfinių terminų buvo atsisakyta. Kai kurie J. A. Pabrėžos pasiūlyti vaizdingi terminai botanikos žodyne išliko iki šiol: *pažiedės (bracteae)*, *purka (stigma)*, *ankštara (siliqua)*, *ankštarėlė (silicula)*, *ankštys (utriculus)* ir kt.

Pagrindinę „Taisliaus augyminio“ dalį sudaro pagal švedų mokslininko, mokslinės sistematikos kūrėjo Karlo Linėjaus (Carl von Linne, 1707–1778) sistemą gaujomis (dabar – klasėmis) susisteminti augalai. Aprašytos ne tik augalų rūšys, bet ir atmainos (dabar – varietetai), formos. Remdamasis užsienio mokslininkų Matijo Jozefo Blufo (Matthias Joseph Bluff) (1805–1837), Karlo Antono Fingerbuto (Carl Anton Fingerhuth) (1798–1876), Johano Heinricho Fridricho Linko (Johann Heinrich Friedrich Link) (1767–1851), Kristijano Hendriko Persono (Christiaan Hendrik Persoon) (1761–1836), Kristijano Konrado Spengelio (Christian Konrad Sprengel) (1750–1816) ir kitų darbais, J. A. Pabrėža į veikalą įtraukė net ir Lietuvoje neaugančias augalų atmainas bei formas, tarkim, tarp svetimšalių augalų rūšių, naudojamų ūkinėje veikloje, minimas medvilnės augalas (dabar – vilnamedis, lot. *Gossypium*), pypytė (*Canna*).

Po augalų aprašymo nurodoma, kur natūraliai jie auga ir kur buvo pastebėti mūsų krašte. Pavyzdžiui, apie gausialapes balandas (*Chenopodium*

foliosum Asch.), kurių lapai tinka maistui, pasakyta: „Aug vietose išgyventose, vilkšnose – Volynijoj, Besarabijoj, Žemaičiuose po nekurius daržus laikoma“ (Dagys 1972: 19).

Laikydamasis K. Linėjaus sistemos, bet augalams pritaikęs lietuviškus pavadinimus, J. A. Pabrėža pasiūlė ir lietuviškos terminijos sudarymo principus, svarbius mokslinės binarinės nomenklatūros sukūrimui. Augalų vardus jis rinko iš gyvosios kalbos, taip pat vertė iš lotynų kalbos, pavyzdžiui, *žiurkausė* (dabar – neužmirštuolė, lot. *Moysotis*). Kai kuriems vardus davė, atsižvelgdamas į jų gydomąsias savybes, pavyzdžiui, *akšvita* (dabar akišvietė, lot. *Euphrasia*) – akių ligoms gydyti, *kepingelbė* (dabar – žibuoklė, lot. *Hepatica*) – kepenų, *širdgloba* (dabar – širdažolė, lot. *Leonurus*) – širdies ligoms gydyti. Nuodingiems augalams rinko pavadinimus, perspėjančius apie mirtiną pavojų, pavyzdžiui, *smertkovynis tručyznuotasis* (dabar – nuodingoji nuokana, lot. *Cicuta virosa* L.).

Įdomu tai, kad kai kuriems augalams pavadinti J. A. Pabrėža rinkosi vardus iš lietuvių mitologijos, pavyzdžiui, storlapinis augalas šilokas (*Sedum* L.) buvo pavadintas *perkūnutės* vardu, o vijoklinis krūmas (*Clematis* L.) – *ragane* (Dagys 1972: 23), šis pavadinimas botanikų naudojamas iki šiol.

Ieškodamas augalams lietuviškų vardų kai kuriuos žodžius naudojo perkeltine prasme. Jono Dagio žodžiais, gentį *Amaranthus*, kurios dekoratyvinės rūšys pasižymi ryškiai raudonais žiedynais ir primena kariškų kepurių kokardas, jis pavadino kazoku. Tačiau, kadangi kazokams jis neįtamtų simpatijų, o humoro jausmą turėjo, tai vieną rūšį, nepasižyminčią išvaizdumu, būtent *Amaranthum blitum* L., pavadino kazoku mulkiu (Dagys 1972: 24).

Straipsnyje „J. Pabrėžos gyvenimas ir darbai“ J. Dagys atkreipė dėmesį, kad keletą naujai surastų rūšių „Taisliaus augyminio“ autorius pavadino žemaitiškais, prie lotyniško jų pavadinimo pridėdamas: *samogitica*, *-um*. Pavyzdžiui, *Astrantia samogitica* n. Sp., *Epilobium samogitianum* Pabr., *Geranium samogiticum* Pabr. Jų herbarų nėra išlikusių, tad dabar sunku pasakyti, ar tai tikrai buvo naujos rūšys.

Pasak J. Dagio, 1830 m. išleistame J. Jundzilo (J. Jundziłło) veikale „Opisanie roślin“ buvo aprašyta 519 žiedinių augalų rūšių, o J. A. Pabrėža po 13 metų pateikė 643 žiedinių augalų genčių aprašymus. Po šimto metų, 1954-aisiais, Povilo Snarskio parengtoje knygoje „Vadovas Lietuvos

augalams pažinti“ aprašytos 698 žiedinių augalų gentys, tad jų vos 8,5 nuošimčio daugiau nei J. A. Pabrėžos darbe. Na, o kadangi šalia žiedinių augalų genčių J. A. Pabrėža aprašė ir 158 sporinių augalų ir grybų gentis, tad iš viso jo veikale aprašyta net 801 augalų gentis.

Ši ilgai ir kruopščiai rengtą botanikos mokslo darbą J. A. Pabrėža baigė jau kamuojamas įvairių senatvinių ligų ir kitokių negalavimų. 1849 m. spalio 30 dieną, eidamas 79-uosius, J. A. Pabrėža užgeso, parimęs maldai Kretingos vienuolyno celėje.

J. A. Pabrėžos švietėjišką misiją – „Taisliaus augyminio“ rašymą – suprato ne visi. Rankraščio pratarinėje jis užsiminė, kad teko iškęsti kai kurių asmenų užgauliojimus, esą dirbąs nereikalingą darbą, esą besidomintis botanika apie augalus gali pasiskaityti ir lenkiškose knygoje. Bet nepritariančių nebuvo daug, kiti padėjo įsigyti literatūros užsienio kalbomis, konsultavo ir teikė praktinių patarimų.

Apmaudu, kad dėl nepalankiai susiklosčiusių aplinkybių „Taislius augyminis“ nebuvo išspausdintas J. A. Pabrėžai dar gyvam esant, nors autorius jo leidybai buvo skyręs iš medicinos praktikos sutaupytų lėšų – 1000 olandiškų muštinių. Tik praėjus daugiau nei 50 metų po autoriaus mirties, 1900-aisiais, JAV leidyklos „Dirva“ lėšomis²⁰ buvo išleista pirmoji „Taisliaus augyminio“ dalis²¹, pavadinta „Botanika arba Taislius augyminis“²². Nors knygos pratarinėje rašoma, kad leidinyje spausdinama botaninė „Taisliaus augyminio“ dalis, pasak Giedriaus Subačiaus, knygos rašyba nebe originali (nors įvardijama kaip žemaitiška), ji panašesnė į bendrinę lietuvių kalbą²³.

J. Dagio vertinimu, J. A. Pabrėžos augalų sistematika tebėra vertinga kaip lietuviškų augalų

vardų šaltinis. Svarbūs tiek naujai surasti ir pirmą kartą aprašyti augalai, tiek žinios apie Žemaitijoje paplitusius augalus.

J. A. Pabrėžos darbai nuolat studijuojami teologų, istorikų, botanikų ir kalbininkų. Kai buvo rašomas „Taislius augyminis“, retas žemaičių valstietis buvo raštingas, tad, pasak Romos Bončkutės, J. A. Pabrėžos adresatas – mokytas žemaitis – tuomet dar tebuvo utopinis, t. y. „atsirasiąs kada nors ateityje“ (Bončkutė 2012: 351). 1972 m. prof. Antanas Minkevičius (1900–1998) rašė: „Dabar mes žiūrime į „Taislių“ kaip į didelės reikšmės mūsų mokslo, kalbos ir kultūros paminklą, kuriame pirmą kartą Lietuvos istorijoje lietuvių kalba / žemaičių tarme / pavartota gamtos mokslo reikalams. Savo verte jis prilygsta tokiems veikalams, kaip M. Mažvydo „Katekizmas“, K. Donelaičio „Metai“ arba S. Daukanto „Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių“ (Minkevičius 1972: 45). Tame pačiame straipsnyje A. Minkevičius klausė, „ar neatėjo laikas ir ši paminklą išskelti viešumon, jį išspausdinti?“ Po J. A. Pabrėžos mirties praėjus 160 metų, 2003-aisiais, didžiausio ir svarbiausio jo gyvenimo veikalo leidybos idėją iškėlė kalbininkas prof. G. Subačius. Pasak jo, „Taislius augyminis“ yra vienas iš trijų pirmųjų Lietuvoje XIX a. mokslo veikalų, sukurtų lietuvių kalba. Tik ta aplinkybė, kad jis, skirtingai nuo Simono Daukanto „Būdo senovės lietuvių kalnėnų ir žemaičių“ (1845) ir Motiejaus Valančiaus „Žemaičių vyskupystės“ (1848), nebuvo išleistas, lėmė, kad jam neteko sulaukti pirmųjų šlovės, nors ir buvo parašytas anksčiau (1843)²⁴. Veikalą pradėta rengti leidybai. Pirmasis didelio formato „Taisliaus augyminio“ tomas buvo išleistas toks, koks parašytas, 2009 m., 400 (?) egzempliorių tiražu. Tokiu pat tiražu 2014-aisiais išleistas ir antrasis, o 2015-aisiais – trečiasis jo tomai²⁵.

2008 m. „Taisliaus augyminio“ rankraštis, kaip nacionalinės reikšmės dokumentinio paveldo objektas, buvo įtrauktas į UNESCO programos „Pasaulio atmintis“ Lietuvos nacionalinę registrą. Šis rankraštis saugomas Nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje.

20 „Dirva“ – 1898 m. Šenandoa pasirodęs ir iki 1903 m. ėjęs kunigo Antano Miluko įkurtas, leidžiamas ir redaguojamas laikraštis. (Prunskis 1957). Prieiga per internetą: http://www.spaudos.lt/spauda/amerikoje_laikrasciai.htm

21 Knygos prieiga per internetą: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=nnc1.0036743232&view=1up&seq=1>

22 Pabrėža, Jurgis, Ambražiejus. *Botanika arba Taislius augyminis*, Shenandoah, pa.: A. M. Milukas, 1900. Prieiga per internetą: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=nnc1.0036743232&view=1up&seq=1>

23 Ištrauka iš „Botanika arba Taislius augyminis“ pratarinės: „Veikalas paršytas žemaitiškai; užtai dalį, kur autorius aiškina apie savo rašybą, išleidžiame; nespausdysime teipgi skyriaus, kuriame yra kalba apie sutrumpinančius ir botaninius ženklus. Šeip spausdinime viską, ką turime, žodis į žodį, permainydami tik rašybą.“ (Pabrėža 1900)

24 Lituanistikos skyriaus informacija. 2016.

25 Knygos prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/vbpsi/biRecord.do?biRecordId=34844>

J. A. Pabrėžos gimtosios sodybos klėtis ir Kazimiero Nemanio medžio skulptūra jo veikalui „Taislius augyminis“ atminti Lietuvos liaudies buities muziejuje Rumšiškėse. 2006 m ir 2020 m. Rimgaudo Žaltausko ir R. Žumbakienės nuotraukos.

ATMINIMO ŽENKLAI

Lietuvos liaudies buities muziejaus (toliau LLBM) ekspozicijoje prieglobstį rado J. A. Pabrėžos gimtosios sodybos klėtis. (1 il.) Buvęs muziejaus direktorius Vytautas Stanikūnas (g. 1924) knygos „Lietuvos kaimo trobesiai“ antroje dalyje pasakoja: „Ignas Jablonskis²⁶ muziejininkus atvedė į Večių kaimą Skuodo rajone. Čia radome visiškai apleistą, griūvantį vienintelį išlikusį buvusioje iškilaus Žemaičių žemės sūnaus, botaniko, floristo, kunigo Jurgio Pabrėžos gimtojoje sodyboje pastatą – klėtį. 1970 m. atgabenome ją, atstatėme ir restauravome“ (Stanikūnas 2016: 65). Taip muziejuje „apsigyveno“ šis XIX a. pabaigos, o gal net XIX a. pirmos pusės statinys.

LLBM informaciniame leidinyje „Lietuva miniatiūroje. Žemaitija“ pateikiamas šios klėties aprašas ir vidaus patalpų išplanavimas. Statinio sienos suręstos iš tašytų, kampuose į lygias kerkes sukirstų rąstų. Klėtis prieklėtis atvira. Stogo konstrukcija – gegninė, nevienalytė. Vienoje

26 I. Jablonskis (1911–1991) – kraštotyrininkas, archeologas, muziejininkas. 1945–1949 m. Kretingos kraštotyros muziejaus direktorius.

pusėje jis *valminis*²⁷ su *čiukuru*²⁸, kitoje *pusvalminis*²⁹ su *čiukuru*. Stogo skliautai apkalti vertikaliu trikampio formos galais padailintų lentelių apkalu. Pastate yra dvejios išorinės, vienvėrės, vyrinės, dvisluoksnės durys su arkos pavidalo varčiomis. Durų išorinės pusės lentelės sukaltos geometriniais ornamentais, vidinė pusė – vertikalios lentos, suleistos į sąlaidą. Vyriai ir sklėsčiai nukalti kalvio. Vidaus patalpų durys taip pat vienvėrės, viensluoksnės, juodojo metalo rankenomis. Visur sudėtos grindys ir lygios lubos. Dviejose klėties patalpose iškirstos nedidelės angos sienose (Lauciūtė 2010: 59–60).

Šalia J. A. Pabrėžos gimtosios sodybos klėties jam ir „Taisliui augyminiui“ atminti pastatytas Panevėžio krašto tautodailininko Kazimiero Nemanio (1923–2002) išskaptuotas darbas (sukurtas 1977 m. muziejuje vykusio seminaro metu). Nedidukė skulptūra su stogeliu – nedažyta, grakščiai ornamentuota augaliniais motyvais, paties meistro apskardinta medinė stoginėle papuošta jo rankų darbo kaltiniu trilapio dobilo lapelio motyvu. (2 il.)

Į Kauno marių regioninio parko teritoriją įsiterpęs Lietuvos liaudies buities muziejus užima net 195 ha teritoriją, kurioje išsitenka ir didžiulė miškų, pievų, sodų bei gėlių darželių ekspozicija. Tai tarsi gyvas paminklas J. A. Pabrėžos atminimui. Muziejuje, Aukštaitijos sektoriaus Pagirių sodyboje, įkurta unikali Augalų nacionalinių genetinių išteklių (ANGI)³⁰ lauko kolekcija³¹, pavadinta „Senieji Lietuvos gėlių darželių augalai: kvapnūs, puošnūs, gydantys“ (3 il.). Šioje kolekcijoje auga 58 augalų rūšys ir formos, nuo seno augintos lietuvių sodybų gėlių darželiuose ir

27 Keturslaidis stogas su laužtais, besikeičiančio nuolydžio šlaitais.

28 Medinių trobesių trikampė anga, esanti stogo gale, ties kraigu.

29 *Valminis* stogas su perpus sutrumpintais galiniais šlaitais ir po jais esančiais trapeciniais skydais.

30 Augalų nacionaliniai genetiniai ištekliai – atrinkti ir į centrinę duomenų bazę įtraukti augalų genetiniai ištekliai, turintys ekologinės, selekcinės ir ekonominės reikšmės Lietuvos Respublikai.

31 Lauko kolekcijos – sistemingai lauke dauginamų, atnaujinamų ir saugomų augalų rinkinys (dekoratyviųjų, žemės ūkio, sodo ir daržo, vaistinių ir aromatinių augalų nacionaliniai genetiniai ištekliai), klonų rinkiniai, populiacijų palikuonių ir šeimų rinkinių želdiniai, miško sėklinės plantacijos (miško augalų nacionaliniai genetiniai ištekliai), įrengiamos augalų genetinės medžiagos saugyklos arba palaikomos atrinktų augalų kolekcijos dvarų parkuose ir kituose želdynuose, esančiuose ne miško žemėje (medžių grupių ir pavienių medžių augalų nacionaliniai genetiniai ištekliai).

daržuose. Kolekcija sukurta 2019-aisiais, siekiant tiek išsaugoti nacionalinius genetinius vertingų augalų išteklius, tiek juos tirti ir pristatyti muziejaus lankytojams. Šią iniciatyvą koordinavo Augalų genų bankas³². Tai vaistingieji, prieskoniniai ir gražiai žydintys vienmečiai, dvimečiai ir daugiamečiai augalai. Jie surinkti iš sodybų ir natūralios gamtos per LLBM ekspedicijas, keletas pavyzdžių atkeliavo iš kitų ANGI kolekcijų.

Pagirių sodyboje pirmieji lankytojus pasitinka veikale „Taislius augyminis“ dievaičio vardu pavadinti čiobreliai. Tai kalninguose šilajuose ir smėlingose kalvose augantys keturbriaunis čiobrelis (*Thymus pulegioides* L.) ir vaistinis čiobrelis (*Thymus vulgaris* L.), kurį J. A. Pabrėža anuomet „Žemaitijoje kur ne kur matęs daržuose augantį“³³. Jo tvirtinimu, Žemaitijoje čiobreliais (P. žem.³⁴ *Ćziobreelee*) anuomet vadino daugybėje daržų augintus darželinius dašius (*Satureja hortensis* L.). Šis aromatingas prieskonis kuo puikiausiai dera ir muziejaus lauko kolekcijoje.

Kiek toliau žaliuoja net kelios lysvės mėtų (*Mentha* L.). Rankraščiuose J. A. Pabrėža rašė, kad „Žemaitijoje pipirmėtės (*M. piperita* L.), žemaitiškai vadinama *Szalmietrys*, augo kai kuriuose diduomenės daržuose, o ūkininkai savo daržuose sodino *Darža Mietra* – šaltmėtės (*M. crispa* L., dabar *M. spicata* L.)“³⁵. Netoli mėtų auga dažnai ūkininkų augintos *šankos* – paprastosios katžolės (*Nepeta cataria* L.), žemaičių kaip *Szalswyyjys wookyszkosys* [vokiškasis šalavijas]³⁶ pažinoti vaistiniai šalavijai (*Salvia officinalis* L.), Kretingos vienuolyno darže augintos vaistinės melisos (*Melissa officinalis* L.) bei dabar daugeliui pažįstamos tikrosios levandos (*Lavandula angustifolia* Mill.). J. A. Pabrėža nurodė, kad *spica* L. buvo auginama diduomenės daržuose.

Gardžiu kvapu vilioja širdies darbą veikiančios, bet nuodingos, Žemaitijoje *ožbarzdžių* vardu žinotos paprastosios pakalnutės (*Convallaria majalis* L.). Čia pat gražiai žydinčios, iki šiol plačiai auginamos vaistinės medetkos (*Calendula*

32 Augalų genų bankas įsteigtas 2004 m. Augalų nacionalinių genetinių išteklių kaupimui, tyrimui ir išsaugojimui koordinuoti. Augalų genetinių išteklių kaupimą, saugojimą ir naudojimą reglamentuoja Lietuvos Respublikos augalų nacionalinių genetinių išteklių įstatymas, priimtas 2001 m. Kolekcijoje tarpsta Aplinkos ministro įsakymu į ANGI sąrašą įtraukti augalai.

33 JAP TA 2014: 232.

34 Čia ir toliau skliaustuose (P. žem...) nurodomi J. A. Pabrėžos veikale „Taislius augyminis“ užrašyti augalų pavadinimai, kuriais tuo metu vadinti augalai Žemaitijoje.

35 JAP TA 2014: 239–240.

36 JAP TA 2009: 149.

Lietuvos liaudies buities muziejuje, Pagirių sodyboje, eksponuojama dalis J. A. Pabrėžos aprašytų prieskoninių, vaistinių ir dekoratyvinių augalų. 2020 m. R. Žumbakienės nuotraukos.

officinalis L.). Žemaitijoje medetkos (P. žem. *nagaatkas*) vadinta *nagaatkomis*, pasak J. A. Pabrėžos, ir anksčiau „visur daržuose augusios“³⁷. Aukštai geltonus žiedus kelia anuomet „aplink kaimus ir ūkininkų daržus“³⁸ augę didieji debesylai (*Inula helenium* L.), ir dabar auginami sodybu gėlių darželiuose ir daržuose, kartais aptinkami sulaukėję.

Lysvėje auga žemaičių *metylėmi* vadinami kartieji kiečiai, arba pelynai (*Artemisia absinthium* L.). Sidabriškais, smulkiais lapeliais malonaus kvapo, kartaus skonio augalas J. A. Pabrėžos rankraštyje užrašytas kaip *metylė visurtinioji* (P. žem. *Metyyli wysórtinioji*). Greta žaliuoja ir tik Žemaitijoje mėgtas ir daugybėje sodybu auginamas prieskoninis augalas – vaistiniai kiečiai, arba peletrūnai (*Artemisia dracunculus* L.). Šis aromatingas augalas, pasak J. A. Pabrėžos, „Žemaitijoje dėlei lapų gražiausio kvapo ir skonio daugybėje daržų laikos“³⁹.

Dabar dažniau kaip prieskoninės žolelės auginamos vaistinės gelsvės (*Levisticum officinale* W. D. J. Koch.), Žemaitijoje vadintos *lipštukais*. Nuo seno gelsvės vartotos pagerinti virškinimui, skaudant pilvą, sutrintų lapų dėjo ant skaudulių ir vočių karščiui ištraukti. Apie tai, kad augalas nuo seno žinomas ir išplitęs, galima spręsti iš J. A. Pabrėžos rankraščio įrašo, kad „Žemaitijoje [gelsvės] laikosi daržuose praščiokų“⁴⁰. O kvapieji mairūnai (*Majorana hortensis* Moench.), kitaip nei gelsvės, anuomet augo tik dvarų daržuose. Kalvų atšlaitėse augančius puikaus aromato paprastuosius raudonėlius (*Origanum vulgare* L.) ir diduomenės augintus kvapiuosius mairūnus J. A. Pabrėža priskyrė tai pačiai genčiai⁴¹, kurios pavadinimą išsivertė iš lotynų kalbos ir pavadino *kalnšvita* (Jankevičienė 2014: 21).

Anksti pavasarį sužydi žemaičių visur daržuose auginami ir baltosiomis lelijomis vadinti poetiniai narcizai (*Narcissus poeticus* L.). Birželio mėnesio pradžioje nuostabius žiedus skleidžia J. A. Pabrėžos *biliūnais* arba *panavijais* (P. žem. *Byluunaa, Panavyjys*) vadinami bijūnai (*Paeonia* L.). Pavasarį anksčiausiai raudonais žiedais pražysta vaistiniai bijūnai (*P. officinalis* L.), šiek tiek vėliau skleidžiasi ir kvapūs puikiųjų bijūnų (*Paeonia lactiflora* L.) žiedai.

■

37 JAP TA 2014: 434.

38 JAP TA 2014: 416.

39 JAP TA 2014: 410.

40 JAP TA 2014: 342.

41 Dabar *Origanum* gentis vadinama raudonėliais, o mairūnai perkelti į mairūnų (*Majorana*) gentį.

Ne dėl gydymo, o dėl žiedų grožio kolekcijoje pražysta Žemaitijoje jau XIX a. pradžioje beveik visur gėlių darželiuose auginami šurpiniai gvazdikai (*Dianthus barbatus* L.). Jo žiedeliai ir dabar dažnai sodybu darželiuose marguoja. Rusvai geltonų žiedų taures skleidžia Žemaitijoje daugybėje sodiečių daržų auginamos rūšinės rusvosios viendienės (*Hemerocallis fulva* (L.) L.). Ir šiais laikais jos yra mylimos darželių gėlės, tačiau įvairiaspalviais žiedais žydi jau veislinės viendienės.

Dalis kolekcijoje augančių augalų seniau buvo auginami dažno sodiečio sodyboje, bet dabar primiršti. Pažinti juos dar pažįstame, bet retai pasirenkame aplinkai puošti ar gydymui. Iš tokių – seniau plačiai auginamos, labai gerbiamos ir svarbiausios gėlių darželyje buvusios žaliosios rūtos (*Ruta graveolens* L.). Veikale „Taislius augyminis“ aštraus aromato žaliosios rūtos (*Ruta graveolens* L.) J. A. Pabrėžos vadinamos *Ruuts skaudekwepqsis* [rūta stipriai kvepianti]. Jo duomenimis, rūtos „Žemaitijoje visur daržuose laikomos“ (JAP TA 2014: 117). Apeiginę prasmę praradusios rūtos šiuolaikiniuose gėlių darželiuose retai teauginamos.

Retai sodinamas ir visoje Lietuvoje šventu medžiu laikytas diemedis (*Artemisia abrotanum* L.), kuris, pasak J. A. Pabrėžos, anuomet taip pat buvo „visur daržuose auginamas“⁴². Augalas sidabriškai žaliais, malonaus kvapo lapeliais Žemaitijoje buvo vadinamas Dievo medžiu, Dievmedžiu (P. žem. *Dyiwameedis, Dyiwa meede*).

Saulėtą vasaros dieną bitės dūzgia ne kartą Biblijoje minimo vaistinio *isopo*, kitaip – vaistinės juozažolės (*Hyssopus officinalis* L.) žieduose. J. A. Pabrėžos laikais Žemaitijoje juozapu (P. žem. *Jóózopaa*) vadinamos juozažolės buvo daug kur ūkininkų daržuose auginamos. Pats J. A. Pabrėža augalą siūlė vadinti *juzupu*.

Retai gėlynuose auginamos balzaminės bitkrėslės (*Tanacetum balsamita* L.). Nedideliais geltonais žiedeliais žydintis augalas kvapiais lapais žemaitiškai vadintas *Szalaawyjys dyydiosys* [didysis šalavijas] arba *Mietras walaakyszkosy* [valakiškiosios mėtos]. Žemaitijoje bitkrėslės „dėl savo gražaus lapų kvapo ūkininkų daržuose laikėsi“⁴³. Eidamos į bažnyčių jų kvapius lapelius moterys dėjo tarp maldaknygės lapų, jaunos mergaitės rišo į nešamas puokšteles, net vyrai dėl gardaus kvėpavimo mėgo įsikišti vieną kitą lapelį į kišenelę.

Kolekcijoje žiedų varpelius nuo šakų svarinančias vaistines baltašaknes (*Polygonatum*

■

42 JAP TA 2014: 412.

43 JAP TA 2014: 406.

Žemaitijoje pabrėžine, ilgauodege, marine šanta vadinta lipnioji kirmžolė Pagirių sodybos augalų kolekcijoje.

Tikrasis margainis Pagirių sodybos augalų kolekcijoje. 2020 m. R. Žumbakienės nuotraukos.

odoratum (Mill.) Druce.) J. A. Pabrėža siūlė vadinti *daugianarėmis pakalnutėmis*. Pavadinimo neišliko, nes iš pakalnutinių (*Convalariaceae*) genties jos perkeltos į baltašaknių (*polygonatum*) gentį. O kaulų lūžius gydančioms ir Žemaitijoje kaulažolėmis vadinamoms žolėms J. A. Pabrėžos duotas *vaistinės taukės* (*Symphytum officinale* L.) pavadinimas vartojamas ir dabar.

Ugniniais žiedais spindi anuomet dažna darželių gėlė – goštautinė gaisrena (*Lychnis chalcidonica* L.), Žemaitijoje ji buvo žinoma *goštautės raudonosios* pavadinimu. J. A. Pabrėža rašė: „Žemaitijoje laikosi visur daržuose“⁴⁴. Visur daržuose augintas ir *šparu* vadintas vaistinis smidras (*Asparagus officinalis* L.). Žydėjimo metu tamsiai mėlynais, į batelius panašiais žiedais pasidabinanti mėlynoji kurpelė (*Aconitum napellus* L.) vadinta *vokiškuoju cinavadu* (P. žem. *Wokyszko-sys Cynawaadas*). J. A. Pabrėža kurpelės gentį,

panaudojęs mitologinio personažo *dvargonto* vardą, pavadino *dvagarnyku* (Dagys 1937: 234.). „Taisliuje augiminyje“ aprašęs 18 kurpelės atmainų, pažymėjo, kad jos „Žemaitijoje auginamos daržuose, bet tik vokiškasis cinavadas yra Žemaičių“⁴⁵. Taip pat pažymėjo, kad „nežinąs ar aprašytos atmainos auga Žemaitijoje“⁴⁶. Baltaisiais dobilėliais Žemaitijoje vadintos čiaudulinės kraujazolės (*Achillea ptarmica* L.). Iš J. A. Pabrėžos aprašytų trijų kraujazolių (P. žem. *pelestė*) atmainų, jo paties aprašymu, tik baltieji dobilėliai darželiuose auginami. Veikale „Taislius augiminis“ J. A. Pabrėža aprašė tris *gludo* (*Coreopsis*) rūšis ir nurodė, kad visos auginamos dvaruose ir vienuolynuose. Kai kuriuose diduomenės daržuose augusios ir ankstyvą pavasarį švelniai violetiniais žiedeliais pražystančios visžalės mažosios žiemenės (*Vinca minor* L.).

44 JAP TA 2014: 135.

45 JAP TA 2014: 201.

46 JAP TA 2014: 201.

O dabar jau nebepopuliarios, tačiau XX a. pradžioje darželiuose dažnos buvusios ryškiai geltonais, į jurginus panašiais žiedais žydinčios plunksnalapės rudbekijos (*Rudbeckia laciniata* L.), J. A. Pabrėžos laikais augusios dvaruose: „Žemaitiūsy woos kóór daaržusy giventoju, yr Kretingos klosztoriaus ľaykoma daaržy“⁴⁷.

Kolekciijoje auga keletas augalų rūšių, kurių lankytojai dabar jau nebepažįsta. Saulėtą vasaros dieną stabtelima ties savotiškai malonų kvapą skleidžiančiu, išvaizda į ilgas uodegas panašiu augalu, kuris Žemaitijoje buvo žinomas *pabrėžinės* pavadinimu ir gali būti siejamas su J. A. Pabrėža. Augalo mokslinis pavadinimas – lipnioji kirmžolė (sin. šraderio balanda) (*Dysphania schraderiana* (Schult.) *Mosyakin & Clemants*; syn. *Chenopodium schraderianum* Schult.); jis dar vadintas *ilgauodegės, marinės šantos* vardu. (4 il.). XX a. pradžioje pabrėžinės dažniausiai buvo auginamos Žemaitijoje. Pasak XX a. pirmoje pusėje gimusių pateikėjų, jos buvusio ypač svarbios moterims, nes pagelbėdavo esant kraujavimui iš gimdos. Jomis taip pat gydė inkstų ligas, dieglius, pilvo raizymą, viduriavimą: „Vaikai viduriavom vasarą. Virkit pabrėžinių ir gerkit – taip pasakė klebonijos šeimininkė“ (Žumbakienė 2016: 30). Šraderio balandų liaudiškas pavadinimas *pabrėžinės* bei pateikėjų iš Žemaitijos liudijimai apie jų naudojimą, gydant vieną didžiausių XIX a. ir XX a. pradžios mirčių priežastį – viduriavimą, leidžia daryti prielaidą, kad šiuo augalu nuo pilvo skausmų ir viduriavimo ligonius galbūt vadavo pats J. A. Pabrėža.

Einant pro tikrųjų margainių (*Silybum marianum* (L.) Gaertn.) lysvę tenka saugotis lyg kardai aštrių spyglių, išsidėsčiusių ant baltomis dėmėmis išmargintų lapų kraštų. (5 il.) Natūralioje gamtoje retai aptinkami margainiai, J. A. Pabrėžos liudijimu, „Žemaitijoje buvo auginami kai kuriuose darželiuose ir vadinti Marijos kardu“⁴⁸. Farmacijos pramonėje margainių sėklos vertinamos dėl jose esančios medžiagos silimarino, kuris vartojamas preparatų, skirtų kepenų funkcijoms gerinti ir gydyti, gamybai.

Iš „Taisliaus augyminio“ veikale aprašytos saliaivų genties (*Peucedanum* L.) kolekciijoje auga savotiško kvapo stambialapiai saliaivai (*Peucedanum ostruthium* (L.) W. D. J. Koch), dažnai vadinami salierais ar petražolėmis, dabar želdynuose jie labai reti.

■

47 JAP TA 2014: 433.

48 JAP TA 2014: 397.

Tėvas J. A. Pabrėža amžino poilsio atgulė senosiose Kretingos kapinėse priešais Šv. Jurgio koplyčią. 1933 m. ant kapo įrengta neogotikinio stiliaus mūrinė koplytelė su šv. Pranciškaus ir angelų skulptūromis. Dar XX a. ketvirtajame dešimtmetyje buvo inicijuota J. A. Pabrėžos beatifikacijos byla. 1991 m. pranciškoni Kretingoje surengė konferenciją jai atnaujinti, tačiau procedūra taip ir nebuvo pradėta. Telioka tikėtis, kad šiais J. A. Pabrėžai skirtais metais jo paskelbimo šventuoju procedūra bus inicijuota iš naujo.

J. A. Pabrėža Žemaitijoje niekada nebuvo pamirštas. Jam gyvam esant žmonėse pasklidęs garsas apie jo gebėjimą gydyti sielos ir kūno ligas, gyvas ir dabar. Pasak G. Subačiaus, „net jei jis būtų parašęs tik šį vienintelį „Taisliaus augyminio“ rankraštį, mes apie J. A. Pabrėžą jau žinotume“.

LITERATŪRA

- Biržiška 1950 = Vaclovas Biržiška. Kunigas Jurgis Ambraziejus Pabrėža. // *Aidai*, [interaktyvus], 1950, Nr. 2, [žiūrėta 2019 10 17]. Prieiga per internetą: http://www.aidai.eu/index.php?option=com_content&task=view&id=4532&Itemid=329
- Bončkutė 2012 = Roma Bončkutė. Jurgis Ambraziejus Pabrėža. Taislius augyminis I–223. // *Archivum Lithuanicum*, [interaktyvus]. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2012, Nr. 14, p. 348–356, [žiūrėta 2019 10 17]. Prieiga per internetą: http://lki.lt/wp-content/uploads/2017/06/ALt_14_2012_59MB_spalvotas-ilovepdf-compressed.pdf
- Dagys 1972 = Jonas Dagys. J. Pabrėžos gyvenimas ir darbai. // *Jurgis Pabrėža 1771–1849*. Vyr. redaktorius Karolis Jankevičius. Vilnius: Lietuvos TSR mokslų akademijos botanikos institutas, Lietuvos botanikų draugija, 1972, p. 8–26.
- Dagys 1937 = Jonas Dagys. Kaip kun. A. Pabrėža augalų vardyną kūrė. Bruožai jo darbui ir asmens charakteristikai. // *Gamta*, 1937, Nr. 2 (4), p. 231–235.
- Gedrimas 2005 = Robertas Gedrimas. Priesaginiai žiedinių augalų pavadinimai Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos veikale „Taislos augumynis“ (1843). // *Archivum Lithuanicum* [interaktyvus]. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005, Nr. 7, p. 81–92, [žiūrėta 2019 10 17]. Prieiga per internetą: http://old.lki.lt/LKI_LT/images/ar_lith/ALt_7_2005.pdf.
- Gidžiūnas 1994 = Viktoras Gidžiūnas. *Jurgis Ambraziejus Pabrėža (1771–1849)*. Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1994, 295 p.
- Gylienė 2008 = Laima Gylienė. Švietimo epochos atspindžiai Jurgio Pabrėžos pamoksluose. // *Žemaičių žemė*, [interaktyvus]. Vilnius: 2008, Nr. 2, p. 24–39, [žiūrėta 2019 10 17]. Prieiga per internetą: http://www.samogit.lt/zz_2008_2/zz_2008_2nr_24_32.pdf.

- Jankevičienė 2014: = Ramunėlė Jankevičienė. Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos „Taisliaus augyminio“ VI–XXIV gaujos botaniniai komentarai ir paaiškinimai. // Jurgis Ambraziejus Pabrėža. *Taislius augyminis: 224–776*. Parengė R. Šepetytė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2014, p. 9–38.
- JAP TA 2009 = Jurgis Ambraziejus Pabrėža. *Taislius augyminis: I–223*. Parengė O. Kažukauskaitė, R. Šepetytė. Vilnius: Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, 2009, 388 p.
- JAP TA 2014 = Jurgis Ambraziejus Pabrėža. *Taislius augyminis: 224–776*. Parengė R. Šepetytė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2014, 630 p.
- Kišūnienė 1972 = Nijolė Kišūnienė. J. Pabrėžos biografija. // *Jurgis Pabrėža 1771–1849*. Vyr. redaktorius Karolis Jankevičius. Vilnius: Lietuvos TSR mokslų akademijos botanikos institutas, Lietuvos botanikų draugija, 1972, p. 95–114.
- Lauciūtė 2010 = Snaigė Lauciūtė. Klėtis. *Lietuva miniatiūroje. Žemaitija*. Sudarytojai Inga Levickaitė, Eligijus Juvenčijus Morkūnas, Violeta Reipaitė, Janina Samulionytė. Rumšiškės: Lietuvos liaudies buities muziejus, 2010, p. 59–60.
- Lituanistikos skyriaus informacija 2016 = Lituanistikos socialinės plėtros sk. informacija. LKI išleido trečiąją J. A. Pabrėžos veikalo *Taislius augyminis* dalį [interaktyvus], [žiūrėta 2019 10 17]. Prieiga per internetą: http://old.lki.lt/LKI_LT/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=1&Itemid=2&limitstart=120
- Minkevičius 1972 = Antanas Minkevičius. J. Pabrėžos palikimas Žemaitijos sporniams augalams pažinti. // *Jurgis Pabrėža 1771–1849*. Vyr. redaktorius Karolis Jankevičius. Vilnius: Lietuvos TSR mokslų akademijos botanikos institutas, Lietuvos botanikų draugija, 1972, p. 38–46.
- Pabrieža 1900 = Ambraziejus Pabrieža. *Botanika arba Taislius Augyminis*, [interaktyvus]. Shenandoah, Pa. 1900, p. 166, [žiūrėta 2019 10 17]. Prieiga per internetą <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=nncl.0036743232&view=1up&seq=1>
- Prunskis 1954 = Juozas Prunskis. Amerikiniai laikraščiai. // *Kovos metai dėl savosios spaudos*, [interaktyvus]. Sud. Vytautas Bagdanavičius, Petras Jonikas, Juozas Švaistas. Chicago: Lietuvių bendruomenė, 1957, 365 p., [žiūrėta 2019 10 17]. Prieiga per internetą: http://www.spaudos.lt/spauda/amerikoje_laikrasciai.htm
- Ričkienė 2005 = Aurika Ričkienė, Ilona Jukonienė. Lietuviškos botanikos terminijos ištakos. // *Botanica Lithuanica*, [interaktyvus]. Vilnius: Botanikos institutas, 2005, Nr. 8, p. 13–24, [žiūrėta 2019 10 17]. Prieiga per internetą: <https://www.yumpu.com/lt/document/read/36800675/botanica-lithuanica-2005-suppl-8-13-24-botanikos-institutas/5>
- Ruškys 1925 = Petras Ruškys. Kunigas Jurgis (tėvas Ambraziejus) Pabrėža įžymus žemaičių floristas (1771–1849). // *Švietimo darbas* [interaktyvus], t. 8. Redaktorius Antanas Kasakaitis. Kaunas: Valstybės spaustuvė, 1925, p. 833–843, [žiūrėta 2019 10 17]. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/vbspi/biRecord.do?biExemplarId=157600&biRecordId=26168>
- Salys 1927 = Antanas Salys. Kretingos vienuolyno lietuviškųjų rankraščiai. // *Švietimo darbas*, 1 [interaktyvus]. Redaktorius Antanas Kasakaitis. Kaunas: Valstybės spaustuvė, 1927, p. 16–24, [žiūrėta 2019 10 17]. Prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/object/record-Description/LNB/LNB013528B9>
- Stanikūnas 2016 = Vytautas Stanikūnas. *Lietuvos kaimo trobesiai*. Sud. Violeta Reipaitė, Inga Levickaitė-Vaškevičienė, Sigita Žukauskaitė. Rumšiškės: Lietuvos liaudies buities muziejus, 2019, 93 p.
- Subačius 2009 = Giedrius Subačius. *Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos „Taislius augyminis“ (1843)*. [interaktyvus]. Lietuvių kalbos institutas, 2009, p. 9–28, [žiūrėta 2019 10 17]. Prieiga per internetą: https://subacius.people.uic.edu/ARTICLES/SUBACIUS_2009_Pabrezos_TAISLIUS_AUGYMINIS.pdf.
- Subačius 1993 = Giedrius Subačius. S. Daukantas – J. A. Pabrėžos bičiulis [interaktyvus]. // *Literatūra ir menas*. 1993, Nr.10, p. 4, [žiūrėta 2019 10 17]. Prieiga per internetą: https://subacius.people.uic.edu/ARTICLES/SUBACIUS_1993_DAUKANTAS_PABREZOS%20BICIULIS_LiM.pdf
- Valančius 1972 = Motiejus Valančius. *Raštai*, t. 2. Vyr. redaktorius K. Korsakas. Vilnius: Mintis. 1972, p. 474.
- Žumbakienė 2016 = Gražina Žumbakienė. *Senieji Lietuvos gėlių darželiai. Kvapnūs, puošnūs, gydantys*. Rumšiškės: Lietuvos liaudies buities muziejus, 2016, 216 p.

Lietuvos liaudies buities muziejus
J. Aisčio g. 2, LT-56335, Rumšiškės, Kaišiadorių r.
El. paštas: rasa.zumbakiene@lbbm.lt

JURGIS AMBRAZIEJUS PABRĖŽA'S TAISLIUS AUGYMINIS. COMMEMORATIVE SIGNS

Rasa ŽUMBAKIENĖ

This year we celebrate the 250th anniversary of the birth of the Franciscan priest Jurgis Ambraziejus Pabrėža (1771–1849). Although he chose the road of spiritual service, his whole life he was interested in plants, their species, and their medicinal qualities. In the first half of the 19th c., he wrote in Samogitian (the northern Samogitian Kretinga dialect) the first comprehensive and systematic work on botany – *Taislius augyminis*. The manuscript of this work was written over eight years (1835–1843), with a 1042-page manuscript surviving to our time, and it included a total of 801 plant genus. The whole text of this work was published only in the early 21st c.; it introduces both the origins of Lithuanian botanical science and the language of that time. Many of the plants described by J. A. Pabrėža are currently included in the national plant genetic resources list (ANGI).

LIETUVOS OBELŲ MIKROISTORIJOS

Rimvydas LAUŽIKAS

■ Pasaulyje, kuriame gausėja industrinio ūkininkavimo, pamažu nyksta supratimas apie augalų veislių skirtumus. Taip nutiko ir obuoliams. Juk dažnas vartotojas prekybos centre ieško ne konkrečios veislės vaisių, o perka „tiesiog obuolius“, kurie turi būti „gražūs ir skanūs“. Retas valgytojas galėtų iš atminties nusakyti, koks, tegul ir prekybos centre įsigyto, populiarių ‘Jonagold’, ‘Golden’ ar ‘Granny Smith’ veislių obuolio kvapas ir skonis, kuo jie skiriasi. Net pamačius etiketę „Ekologiški obuoliai“ nedažnam pirkėjui kyla klausimas, o kokios gi jie veislės. Tačiau, kaip gastronomijoje, greta *fast food*, turime ir *slow food*, taip ir sodininkystėje auga susidomėjimas vietinėmis, retesnėmis, įvairesnėmis, dažnai jau nykstančiomis vaismedžių veislėmis. Vieni jomis domisi suprasdami, kad tai paveldas, ne mažiau vertingas nei architektūra, dailė ar nematerialiosios tradicijos. Kitiems tai svarbu dėl bioįvairovės išsaugojimo. Juk skirtingos veislės – tai ir skirtingi genų rinkiniai. Dar kai kam rūpi mūsų ateitis, galimybės išmaitinti vis gausėjančią žemės gyventojų populiaciją. Juk kultūrinių augalų suprastinimas iki kelių, kad ir geriausiai augančių veislių, – tai savotiškas lošimas va bank, primenantis XIX a. Airijoje bulvių nederliaus sukkelto bado pamokas. Dar yra žmonių, tiesiog besidominčių istorine gastronomija ir suprantančių, kad skirtingos obelų veislės turi skirtingą paskirtį: iš tų, kurios puikiai tinka obuolių sūriui ar obuolienei, nebūtinai išeis puikus sidras, o džiovinimui tinkamiausi obuoliai bus visiškai netinkami kepti.

Domėjimasis senosiomis obelų veislėmis mus nejučia nukelia į XIX a., kuomet dėl romantizmo poveikio keitėsi požiūris į sodą, jo reikšmę ir patį sodininkavimą. Romantizmas radosi kaip reakcija, nukreipta prieš klasicizmo kultūrą. Ši intelektualinė nuostata skatino atsigręžti į natūralią, vietinę erdvę, gamtą, kasdienybės kultūrą. Istorijos moksle tai paskatino domėjimąsi Lietuvos istorija, lietuvių, kaip savotiškų „gamtos vaikų“, pagonių, įvaizdžio kūrimą. Kaip tik taip savo veikaluose Lietuvą vaizduoja Simonas Daukantas ir Teodoras Narbutas. Romantizmo paskatintas, Dionizas Poška įkuria muziejų, o Kanutas Ruseckas nutapo „gražiųjų valstiečių“

portretus – „Lietuvaite su verbomis“ ir „Pjovėją“. Kur kas mažiau žinome apie romantizmo raišką kitose kultūros srityse. Gastronomijoje vilnietis kuchmistras Janas Šytleris (Jan Szyttler) eksperimentavo su paprastais „valstietiškais“ ingredientais, siekdamas juos integruoti į to meto aukštąją virtuvę. Soduose romantizmas paskatino poslinkį nuo egzotikos link paprastumo. Juk tuo metu sodas, kaip asmenį ar dvarą reprezentuojanti erdvė, turėjo būti puošiamas niekam nežinomais ir bent jau kaimynams nematytais *raritas* ir *wunder* augalais. Tačiau unikalumo supratimas keitėsi. Dar XIX a. pirmojoje pusėje geras sodas turėjo puikuotis kuo egzotiškesnių, atvežtinių veislių vaismedžiais, o štai jau antrojoje XIX a. pusėje geras tonas reikalavo atrasti ir auginti bent kelias, ne mažiau unikalias, bet vietinės kilmės vaismedžių veisles. Šis mūsų pasakojimas – apie dalį jų, t. y. apie vietinės kilmės obelis, pavadintas lietuviškais vardais. O taip pat apie žmones ir vietas. Vietas, kurių dauguma visiškai pamirštos, ištrintos iš mūsų atminties žemėlapių. Svarbu jas prisiminti ir apie jas kalbėti šiais metais, 2021-aisiais, kuomet kasmetiniame Lietuvos muziejų kelyje domėsime kultūriniais kraštovaizdžiais, parkų ir sodų menu.

‘STRUMILINIAI’

Kelionę į XIX amžiaus Lietuvos sodų pasaulį verta pradėti Vilniuje, netoli dabartinės geležinkelio stoties. Dažnas vilnietis, keliaudamas iš miesto centro į stotį, važiuoja Sodų gatve. Bet turbūt retai pagalvojame, kokių sodų ir kas buvo tų sodų savininkas? Dar XIX a. viduryje, prieš nutiesiant geležinkelį ir pastatant stotį, ši gatvė vadinta Strumilos vardu, nes greta jos (maždaug ties dabartinių Sodų ir Šopeno gatvių sankryža) apie 1811-uosius buvę pasodinti Juzefo Strumilos (Józef Strumiłło, 1774–1847) sodai. J. Strumila buvo Ukmergės pavieta bajoras, teisininkas. Jo gimimo vieta nėra tiksliai žinoma, greičiausiai tai Kirkiliškių dvarelis (dab. Anykščių r. sav., Anykščių sen., 55.449879, 25.078626 (WGS)). Mokėsi Troškūnuose, Vilniaus universitete. Buvo

Vaismedžių skiepijimo ir išaknydinimo būdai. Iš knygos „Ogrody północne“ 3-ojo leidimo, 1834 m.

J. Strumilos sodas Vilniuje. Vilniaus miesto 1859 m. plano fragmentas.

aktyvus to meto politiniame gyvenime (Merkytė 2019). Tačiau šiais laikais jį atsimename kaip vieną pomologijos pradininkų buvusioje Abiejų Tautų Respublikoje (taip pat ir Lietuvoje) ir išpūdingo sodininkystės, gėlininkystės ir daržininkystės veikalo „Ogrody północne“ („Šiaurės sodai“) autorių. Šios knygos pirmasis leidimas pasirodė Vilniuje 1820-aisiais, Antano Marcinovskio spaustuvėje. Vėliau (1823–1890 m.) knyga buvo perleista dar 7 kartus¹.

1880 m. Varšuvos sodininkystės parodos komisija nusprendė pagerbti šį sodininką, pavadindama vieną iš Lietuvos kilusių obuolių veislę ‘Strumiliniai’ (Strumiłłowka) (Dziubak 2006). Blinstrubiškių dvaro savininkas Edvardas Jančevskis (Edward Janczewski, 1846–1918) detaliame veislės aprašyme nurodė, kad šie obuoliai nuo seno žinomi Žemaitijoje, daugelio mėgstami ir iš visų veislių plačiausiai paplitę. Pomologinio

1 Visi knygos leidimai yra suskaitmeninti ir prieinami internete, svetainėje <www.polona.pl>.

'Strumilinis' obuolys. Iš leidinio „Ogrodnik polski“, 1895 m., T. 17, Nr. 1.

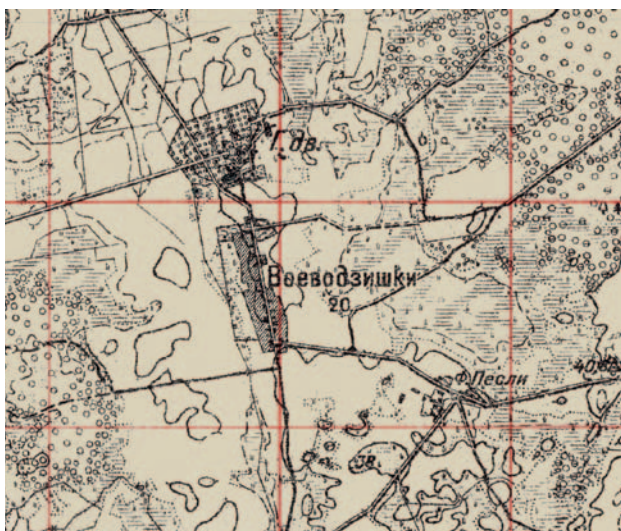
pavadinimo jie neturėję, vadinti žemuoginiais, šampaniniais, zuikio galva. Autorius neabejojo, kad tai – jokiame pomologiniame veikalė neaprašyta vietinė veislė (Janczewski 1882). Tuo suabejojo varšuviškis pomologas Edmundas Jankovskis (Jankowski), pastebėjęs 'Strumilinio' ir 'Sierinkos' (kuris Livonijoje vadinamas *Lehmapfel*) panašumus. Jį aprašė André Lerua (André Leroy) ir Karlas Heinrichas Kochas (Carl Heinrich Koch). E. Jankovskis žurnale „Ogrodnik polski“ paskelbė straipsnį, kuriame kreipėsi į sodininkus, kviesdamas pasidalinti nuomone apie šių veislių panašumus ir skirtumus (Jankowski 1895b).

Į diskusiją įsijungęs Lietuvos pomologas Vincentas Montvila (Wincenty Montwiłł, 1846–1903) pastebėjo, kad 'Sierinka' ir 'Strumilinis' yra labai panašūs. Jie gali būti vienas kito sėjinukais (veisle, išaugusia iš sėklos), tačiau tikrai nėra identiški. 'Strumilinis' Kauno gubernijoje toks pat populiarus, kaip 'Sierinka' Kurše. Autoriui buvo akivaizdu, kad yra keletas 'Sierinkų' atmainų. Rygoje sodinukais prekiaavęs Heinrichas Goegingeris (Heinrich Goegginger) siūlė jų net keletą. O žymus Rygos sodininkas ir kraštovaizdžio architektas Georgas Frydrichas Ferdinandas Kuphaldas (Georg Friedrich Ferdinand Kuphaldt) skyrė dvi 'Sierinkos' atmainas – rausvą (vientisos spalvos) ir su rausvais ruoželiais. Anot V. Montvilos, obuolys su rausvais ruoželiais ir turėtų būti vadinamas 'Strumiliniu' (Montwiłł 1895).

'Strumilini' ir 'Sierinką' tapatino ir Adomas Hrebnickis (Adam Hrebnicki, 1857–1941). Nors jo redaguotame „Vaisių atlase“ („Атласъ плодovъ“) grafas Aleksandras fon Zyversas (Alexander von Sievers) (turėjęs sodą dab. Karliuose, netoli Cėsio, Latvijoje) aprašo tris stabilias 'Sierinkų' atmainas: rožinę, raudoną ir dryžuotą (Гребницкій 1906). Vis dėlto dabartinėje pomologinėje literatūroje 'Sierinka' ir 'Strumilinis' laikomi tos pačios veislės pavadinimo sinonimais (Tuinyla et al. 1990).

'MONTVILINIAI'

'Montvilinio' (*Montwiłłówka*) obuolio istorija prasideda Vaivadiškiuose, anksčiau – dvare, dabar – nedideliame kaimelyje ties dabartinių Ukmergės ir Kėdainių savivaldybių riba (dab. Ukmergės r. sav., Siesikų sen., 55.368566, 24.43744 (WGS)). XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje Vaivadiškiai priklausė vienam žymiausių to meto Lietuvos sodininkų, jau minėtam Vincentui Montvilai. Anuo metu dvaras vadintas pavyzdiniu. Vaivadiškiai buvo vienas iš Montvilų giminės dvarų. Jo pertvarkymu Vincentas pradėjo rūpintis apie 1869 m., po to, jau pabaigęs studijas Peterburgo technologijos institute ir įgijęs darbinės patirties (dirbo Varšuvoje techniku) (Jankowski 1903), jis grįžo į Vaivadiškius ir išplėtė dvaro sodą, o apie 1875-uosius įkūrė vieną geriausių

Vaivadiškių dvaro sodas. Karinio topografinio žemėlapiu (1898 m.) fragmentas.

medelynų Lietuvoje. Kaip rašoma 1901 m. kataloge, medelyne prekiauta ne jaunesniais, kaip trejų metų medeliais. Pirmos rūšies sodinukas kainavo 45 kapeikas, o antros rūšies – 35 kapeikas. Užsakymai buvo siunčiami traukiniais iš Žeimių geležinkelio stoties. Prekiauta vietos klimato sąlygomis patikrintų, neretai ir vietinės kilmės veislių vaismedžiais (Montwił 1901). V. Montvila buvo

aktyvus Varšuvos sodininkystės draugijos narys ir vienas iš Vilniaus sodininkystės draugijos kūrėjų. Ilgalaikis jos vadovas. Nemažai rašė to meto pomologinėje spaudoje (Jankowski 1903).

1893 m. vasario mėnesį vykusiame Varšuvos sodininkystės draugijos posėdyje V. Montvila pristatė naują obuolių veislę, šie obuoliai „iš pirmo žvilgsnio buvo panašūs į ‘Glogierinį’ (*Glogierówka*) ar ‘Geltonąjį sinapą’ (*Sary Sinap*)“. Obuolio kilmė buvusi neaiški (atrodo, kad V. Montvila surado jį Birštone). Profesionalai nusprendė, kad tai, greičiausiai, sinapo sėjinukas ir nutarė šią veislę pavadinti ‘Montviliniu’. Tačiau pažymėjo, kad jei paaiškės, jog tai nėra nauja veislė, kad ji jau buvo žinoma ir turi pavadinimą, jai ir bus grąžintas ankstesnis pavadinimas, o ‘Montvilinio’ atsisakyta (Jankowski 1893). Po poros metų taip ir nutiko. A. Hrebnickis nustatė tikrąją obels veislę ir pavadinimą – ‘Graf Nostitz’. Savo straipsnyje E. Jankovskis priminė, kad pažadą teks vykdyti (Jankowski 1895a). Tačiau ‘Montvilinio’ pavadinimas jau buvo išplitęs, tad išvirtino dvigubas veislės pavadinimas – ‘Montwiłówka-Graf Nostitz’. Lietuviškoje pomologinėje literatūroje ši veislė iki šiol žinoma ‘Montvilinio’ pavadinimu (Tuinyla et al. 1990).

Montvilų giminės koplytėlė Pagirių kapinėse. Vincento Montvilos palaidojimo vieta. Iš autoriaus archyvo.

'Vlodeckio' obuoliai. Iš leidinio „Ogrodnik polski“, 1882 m., T. 4, Nr. 12.

'VLODECKIO' OBUOLIAI

'Vlodeckio' obuoliai (*Włodeckie*) – tai dar vienas V. Montvilos pomologinis atradimas. 1881 m. Varšuvos parodoje šis žinomas Lietuvoje ir Lenkijoje sodininkas pristatė naują obuolių veislę. Šią obelį iš sėklės, pasėtos prieš 40 metų, buvo išauginęs ponas Vlodeckis (*Włodeckis*), gyvenęs Ukmergės pavietae (Montwiłł 1882). Iš dokumentų žinome, kad 1829 m. Anupras Vlodeckis nusipirko Mundučių palivarką ir Klykūnų kaimą Ukmergės pavietae (Dodatek... 1829). Šie Mundučiai (dab. Ukmergės r. sav., Siesikų sen., 55.345225, 24.523049 (WGS)) yra visiškai netoli V. Montvilos Vaivadiškių dvaro, kur dar Pirmojo pasaulinio karo metais buvo sodas.

Pagal sodo savininko pavardę, jie buvo pavadinti 'Vlodeckio' obuoliais. Obuoliai aprašomi kaip vidutinio dydžio, žalsvai gelsvi, su vos ryškiu raudonių saulės apšviestoje pusėje. Dar vadinti 'Saldžiaisiais ananasiniais' (*Słodkie Ananasowe*). Juk jų kvapas – kaip ananasų, o skonis – saldžiarūgštis. Rašoma, kad obuoliai prinoksta spalį, išsilaiko iki Kalėdų (Montwiłł 1882). Tačiau veislė, atrodo, plačiau nepaplito. Ji neaprašoma kituose pomologijos leidiniuose. Tačiau dar galėtume bandyti jos paieškoti. Juk dalis senųjų šimtamečių obelių Vaivadiškiuose dar išlikusios. Atrodo, kad sodo likučiai iki mūsų dienų gali būti išlikę ir

buvusioje Vlodeckio dvaro vietoje, Mundučiuose. Galbūt jie buvo įskiepyti ir kituose Vaivadiškių ir Mundučių apylinkių soduose?

'GRIETININIAI' IŠ BLINSTRUBIŠKIŲ

'Grietininiai' obuoliai ('Žemaičių grietininiai', Śmietankowe żmujdzkie, Crème du Samogitie, Samogitischer Schmandapfel) mus atveda į dar vieną išpūdingą senosios Lietuvos sodą Blinstrubiškių dvare (dab. Raseinių r. sav., Paliepių sen., 55.391066, 22.926355 (WGS)) ir supažindina su dar viena išskirtine Lietuvos ir Lenkijos

Blinstrubiškių dvaro sodas. Karinio topografinio žemėlapis (1915 m.) fragmentas.

Edvardas Jančevskis. Juliušo Mieno fotografija, 1894 m.
Šaltinis: <<https://polona.pl/item/portret-edwarda-franciszka-janczewskiego,NzQwNDU1Nzk/>>.

pomologijos asmenybe – Edvardu Jančevskiu. Gimęs Blinstrubiškiuose, jis baigė Peterburgo universitetą, tobulinosi Halės universitete, profesoriavo Krokuvos universitete, kurį laiką buvo net šio universiteto rektoriumi (Bartoševičienė 2020).

Savajame Blinstrubiškių dvare buvo surinkęs įdomią vaismedžių kolekciją, kurią 1879 m. aprašė atskiroje knygelėje. Joje rasime aprašytus ir 'Grietininius'. Autorius pastebi, kad veislė nuo seno auginama Žemaitijoje ir yra viena tų, kuria galima didžiuotis. Bet plačiau Lietuvoje ir Lenkijos karalystėje nėra žinoma, tad vertėtų ją paskleisti (Janczewski 1879). Straipsnyje žurnale „Ogrodnik polski“ argumentuotai pagrindžiama, kad ši veislė yra nauja ir vietinė. Mat šios veislės atitikmenų ieškota įvairių Europos šalių pomologijos knygos, bet nerasta. Panašių vaisių nesėkmingai ieškota ir didžiosiose pomologijos parodose Vienoje 1873 m. ir Paryžiuje 1878 m. Tokiomis obelimis neprekiaujama svarbiausiuose naujų veislių sklaidos centruose – medelynuose Vilniuje, Rygoje, Varšuvoje ir, svarbiausia, Ragainėje, iš kurios daugiausia naujų veislių pasklinda po Žemaitiją. Be to, veislė jau ne mažiau kaip pusę amžiaus žinoma šiame krašte (Janczewski 1880).

Linkėjimas paskleisti 'Žemaičių grietininius' kuo plačiau išsipildė. Šiais laikais tai viena populiariausių vietinių obelių veislių, nusileidžianti tik 'Beržininkų ananasui'.

'Žemaičių grietininiai' obuoliai. Iš leidinio „Ogrodnik polski“, 1880 m., T. 2, Nr. 1.

HREBNICKIO ROJAUS SODO OBELYS

Jei ieškotume lietuviškų obelių pavadinimų ir atrastų vietinių veislių lyderio, juo neabejotinai būtų Adomas Hrebnickis. Gimęs Ciotše (dab. Baltarusijoje), jis baigė Peterburgo miškų institutą, vėliau jame dėstė, tapo šio instituto profesoriumi. 1886 m. vedė Beržininkų dvaro (dab. Ignalinos r. sav.) savininkų Stankevičių dukrą Stanislavą (Stanisławą). Jauna šeima įsikūrė greta Beržininkų, Staniškiuose, kur A. Hrebnickis sukūrė didžiulį pomologinį sodą (kolekciją), o vietovę pervadino Rojumi (Šviorinas 2020). Šiuo metu Rojuje (dab. Ignalinos r. sav., Dūkšto sen., 55.530336, 26.364388 (WGS)) veikia memorialinis A. Hrebnickio muziejus.

A. Hrebnickis ne tik intensyviai kaupė ir mūsų sąlygomis tyrinėjo įvairias atvežtines obelių veisles, bet ieškojo ir vietinių, naujų. Jam priskiriamas 'Beržininkų ananaso' (*Ananas Berženicki*), 'Beržininkų avietinio' (*Malinówka Berženicka*), 'Jono pepino' ('Jono reneto', *Pepina Jana*, *Reneta Jana*), 'Lietuvos cukrinio' (*Cukrówka Litewska*), 'Gerkonų avietinio' (*Malinówka Gerkanska*), 'Bukiškių auksinio' (*Złotka Bukiska*), 'Panemunės baltojo' (*Poniemuńskie biale*), 'Lietuvos reneto'

Beržininkai, Staniškiai ir Gerkonys. Karinio topografinio žemėlapiu (1903 m.) fragmentas.

(*Reneta Litewska*, šiais laikais vadinamas 'Lietuvos auksiniu renetu') atradimas ir (arba) – o tai labai svarbu! – mokslinis ištyrimas ir detalus pomologinis aprašymas. Juk dauguma A. Hrebnickio platintų obelių veislių įsitvirtino Lietuvoje kaip tik dėl gero jų ištyrimo ir gerų, kokybiškų pomologinių aprašymų (Tuinyla et al. 1990, Blažytė 2008, Kviklys et al. 2019).

Apie populiariausios iš šių veislių – 'Beržininkų ananaso' – atradimą pasakojamos skirtingos istorijos. Viena jų, paprastesnė, nuveda mus į A. Hrebnickio uošvio Jono Stankevičiaus (Jan Stankiewicz) Beržininkų dvaro sodą (dab. Ignalinos r. sav., Dūkšto sen., 55.534337, 26.37249 (WGS)). Kaip tik šiame sode buvo rastas ir nuo 1886 m. platinamas sėjinukas, gavęs 'Beržininkų ananaso' vardą (Tuinyla et al. 1990). Sudėtingesnę, kone stebuklinę istoriją yra papasakojusi A. Hrebnickio giminaitė Helena Stankievič (Helena Stankiewicz). Anot jos, žymus pomologas šios veislės obelaitės skiepą radęs tarp kitų iš Vilniaus bernardinų pirkto skiepų. Prie jo, vietoj lotyniško veislės pavadinimo, buvusi etiketė su užrašu „Dievas atlygins“. Ir niekas iš vienuolių, esą, negalėjęs paaiškinti šio skiepo kilmės (Dziubak 2006). Seniausius 'Beržininkų avietinio' medžius savo redaguotoje vaismedžių enciklopedijoje „Vaisių atlasas“ A. Hrebnickis mini matęs Dūkšto ir Beržininkų dvaruose, o 'Lietuvos cukrinį' kildina iš Lietuvos ar Baltarusijos (paplitęs Kauņo, Vilniaus, Vitebsko gubernijose) (Гребницкий 1906). O štai 'Jono pepinas' vėlgi laikomas A. Hrebnickio rastinuku, pavadintu Jono vardu sodo savininko (gal to paties Jono Stankevičiaus) garbei (Blažytė 2008). Kai kurie autoriai teigia, kad tai originali A. Hrebnickio išvesta veislė (Dziubak 2026). Panašios rastinukės yra ir kitos, vietovardžiais pavadintos 'Gerkonų avietinio', 'Bukiškių auksinio' (Bukiškis, dab. Vilniaus r. sav., Avižienių sen., 54.763887, 25.208659 (WGS)), 'Panemunės baltojo' obelių veislės. Ir šiuo atveju, atrodo, svarbūs buvo kaimynystės ir giminystės ryšiai. Juk Gerkonys (dab. Ignalinos r. sav., Dūkšto sen., 55.559527, 26.372096 (WGS)) buvo prie pat Rojaus, o Žemoji Panemunė (dab. Šakių r. sav., Kriūkų sen., 55.050305, 23.460942 (WGS)) – mūsų minėtos H. Stankievič tėvo Tomo Zano dvaras (Dziubak 2006).

'Lietuvos auksinį reneta' A. Hrebnickis buvo įsigijęs iš šios veislės atradėjo ir populiarintojo V. Montvilos (Tuinyla et al. 1990), kuriam dėl šios veislės pavadinimo buvo tekę pakovoti mokslinėje diskusijoje. 1881 m. leidinyje „Ogrodnik polski“ jis diskutavo su teigiančiais, kad

‘Beržininkų vietinis’. Iš knygos Гребницкій Адам. *Атлас плодов*.

‘Lietuvos renetas’ (taip tuo metu vadinta ši veislė) esanti ne atskira, o visiems žinoma ‘Drap d’Or’ (*Goldzengapfel*) veislė. V. Montvila argumentavo, kad veislė, kurią Varšuvoje buvo nuspręsta pavadinti ‘Lietuvos renetu’ (*Reneta litewska*, dar vadinama *Reneta marcepanowa*) taip skiriasi nuo ‘Drap d’Or’, kad to nepastebėti esą neįmanoma. ‘Drap d’Or’ – kur kas didesnis, labiau plokščias nei pailgas, skiriasi jie ir spalva (‘Lietuvos renetas’ turi rausvumo), ir pjūviais, ir vaisių išsilaikymu žiemą (‘Lietuvos renetai’ išsilaiko kur kas ilgiau) bei kitais požymiais. Galiausiai jis priduria, kad šia diskusija siekia mokslinės tiesos, o ne tiesiog „gina vietines veisles“, nes, kiek žinantis, niekas mūsų krašte anksčiau nėra tokių veislių kūręs (Montwiłł 1881).

Įdomu, kad A. Hrebnickis įnešė ir pomologinės sumaišties. Manoma, kad jo pasiūlytas ‘Lietuvos pepino’ pavadinimas buvo „prilipęs“ obuoliams, kurie Lenkijoje vadinami ‘Glogierówka’ (Zygmunto Glogerio garbei). ‘Glogierówka’ kilmė siejama su Z. Glogerio tėvo Jano Zblutovo kaime (netoli Goniondzo, Palenkėje) surastu

ir savajame Ježevo dvaro sode įskiepytu sėjinuku (Jankowski 1884). Tačiau jau tuo metu, 1882–aisiais, kai veislei buvo suteiktas pavadinimas ‘Glogierówka’, V. Montvila ją atpažino, kaip nuo seno Lietuvoje paplitusią ir vadinamą ‘Pepinu’ (Dziubak 2006). Visą dešimtmetį (1888–1898) leidinyje „Ogrodnik polski“ virė diskusijos dėl šios veislės pavadinimo, bet konsensuso nebuvo pasiekta. „Vaisių atlase“ A. Hrebnickis vartoja tik vieną – ‘Lietuvos pepino’ pavadinimą, kildina šią veislę iš Gardino gubernijos ir mini jos paplitimą visame regione (Lietuva, Lenkijos karalystė, Baltarusija, Baltijos gubernijos) (Гребницкій 1906). Tad ‘Lietuvos pepino’ vardu veislė įsitvirtino Lietuvoje (Tuinyla et al. 1990), o ‘Glogierówka’ – Lenkijoje (Hodun & Hodun 2013).

‘VARIA’

Rašytiniuose šaltiniuose lietuviškų obelų veislių pavadinimų rasime ir daugiau. Nemaža dalis jų įsitvirtino ir yra minimi šiuolaikinėje Lietuvos

'Glogierówka' – 'Lietuvos pepinas'. Iš leidinio „Ogrodnik polski“, 1884, T. 6 (R.6), Nr. 15.

pomologinėje literatūroje. Tačiau dar daugiau pavadinimų neįsitvirtino, o ir pačios obelių veislės nuskendo užmarštyje. Tas, išnykusias, galėtume suskirstyti į dvi grupes. Vienu atveju tai dvigubi pavadinimai, kuomet lietuviškai buvo įvardijamos kitose šalyse žinomos ir kitus pavadinimus jau turinčios veislės. Tokie 1890-aisiais minimi 'Pleissner Rambour' / 'Algirdo kalviliai' (*Kalwila Olgierda*) (Montwiłł 1900). Kitu atveju tai iš tiesų buvo naujos, surastos ir augintos vietinės veislės. Viena iš jų – 1879 m. Vladislovo Laurinavičiaus (Władysław Lawrynowicz) Paturkšlio dvare (dab. Raseinių r. sav., Betygalos sen., 55.328214, 23.418781 (WGS)) auginta „labai gera, vietinė, vidutinio dydžio vaisius vedanti, dar neturinti pavadinimo“ veislė (Zaleski & Girdwojń 1879). Tokios pat buvo 'Niemčinovičiaus' obelis (*Niemczynowicza*), auginta Tomo Niemčinovičiaus (Tomasz Niemczynowicz) sode Vilniuje (Montwiłł 1900); Žiezmarų dvare auginta 'Von Habdank' (Гребницкій 1912); 'Šermukšniniai' (*Jarzębinowka*) iš Blinstrubiškių (Zaleski & Girdwojń 1879); 'Lietuvos pilkasis renetas' (*Reneta szara Litewska*) ir 'Lietuvos žaliasis renetas' (*Reneta zielona litewska*), auginti Florianove (dab. Lenkija) (Bochwic 1904); W. Montvilos augintas 'Lietuvos rožinis' (*Różanka Litewska*), tikriausiai sinonimiškai vadintas ir 'Lietuvos purpuriniu'

(*Purpurowe litewskie*), bei 'Antakalnio ramburas' (*Rambur Antokolski*), primenantis apie V. Montvilos brolio Aleksandro Montvilos valdomą dvarą Antakalnyje, greta Vaitkuškio (dab. Ukmergės r. sav., Pivonijos sen., 55.20497, 24.855808 (WGS)) (Montwiłł 1897, Montwiłł 1900, Montwiłł 1901).

Gaila, kad ši senoji Lietuvos sodininkystės tradicija nutrūko. Tarpukariu sodų kūrimas buvo skatinamas, tačiau dėmesys buvo sutelktas į prekinis sodus ir nebuvo labai palankus tradiciniams, lietuviškos kilmės veislėms. Sodų kūrimas buvo kofinansuojamas, tačiau tik atitinkamomis sąlygomis. Štai 1935 m. Žemės ūkio rūmai skyrė premijas – po 1 litą už kiekvieną tinkamai pasodintą obelaitę, bet ne daugiau, kaip 50 litų vienam ūkininkui. Iš viso buvo išmokėti 8495 litai, ir šios programos lėšomis per metus pasodintas 281 sodas (iš viso: 9321 obelis, 514 kriaušių ir 431 slyva). Tačiau buvo skatinama sodinti tik konkrečias obelių veisles, ir premija buvo skiriama tik tuo atveju, jei ne mažiau kaip 60 proc. sodo sudarė rekomenduojamos veislės. 1935 m. rekomenduojamų veislių sąrašas (pavadinimai – autentiški, rašomi tomis formomis, kaip tarpukario spaudoje) buvo: 'Boikeno', 'Gravenšteino', 'Kronzeliniai', 'Princo', 'Landsbergo renetas', 'Lietuvos pepinas', 'Akerio', 'Ontario', 'Antaniniai', Ribstono pepinas, 'Rudens dryžieji', 'Pilkieji' ('Moliniai',

‘Sierinka’), ‘Tūlos’ (Titovka) obelys. Arčiau didesnių miestų ir vasarviečių gyvenantys dar galėjo sodinti ‘Baltąsias alyvines’, ‘Baltąsias Ast-rachanio’ ir ‘Barovinkas’ (Kiek suteikta... 1935, Ūkiškos... 1935). Nedaug, vos vieną kitą senąją lietuvišką obelų veislę rasime ir dabartinių medelynų kataloguose.

Jungiamąja grandimi, susiejančia senosios Lietuvos ir Lietuvos Respublikos pomologijos pasaulius, galėtų būti tik Obelynės sodybos kūrėjas Tadas Ivanauskas, sūnus Leonardo Ivanausko (Leonard Iwanowski), Lebiodkos dvaro (dab. Baltarusija) savininko ir Varšuvos sodininkystės draugijos nario, vienu metu buvusio ir šios draugijos vadovu.

LITERATŪRA

- Merkytė 2019 = Ingrida Merkytė (red.). Juozapas Strumila. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras. <https://www.vle.lt/straipsnis/juozapas-strumila/>
- Dziubak 2006 = Marta Dziubak. O dawnych odmianach uprawnych jabłoni i ich pochodzeniu. *Rocznik Dendrologiczny*, 2006, vol. 54, p. 51–66. <https://pbsociety.org.pl/ind/rd/artykuly/vol54/dziubiak.pdf>
- Janczewski 1882 = Edward Janczewski. Strumiłłowka. *Ogrodnik Polski*, 1882, T. 4 (R. 4), Nr. 3.
- Bartoševičienė 2020 = Valė Bartoševičienė (red.). Edvardas Jančevskis. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras. <https://www.vle.lt/straipsnis/edvardas-jancevskis/>
- Blažytė 2008 = Asta Blažytė. Lietuvos augalų nacionaliniai genetiniai išteklių. *Senosios lietuviškos vaismedžių veislės*. Akademija: Lietuvos Respublikos Aplinkos ministerija, Augalų genų bankas. <http://www.agb.lt/leidiniai/senosios%20vaismedziu%20veisles/senosios%20lietuviskos%20vaismedziu%20veisles.pdf>.
- Bochwic 1904 = Otton J. Bochwic. Jak zakładać i pielęgnować ogrody. *Ogrodnik Polski*, 1904, T. 26 (R. 26), Nr. 15.
- Dodatek... 1829 = *Dodatek do gazety Kuryera Litewskiego* Nr. 13, 1829. <https://books.google.lt/books?id=4251AAAAC-AAJ&hl=lt&pg=PP1#v=onepage&q&f=false>
- Hodun & Hodun 2013 = Grzegorz Hodun, Małgorzata Hodun. 2013. *Atlas dawnych odmian jabłoni*. Gruczno: Towarzystwo Przyjaciół Dolnej Wisły.
- Janczewski 1880 = Edward Janczewski. Jablko Śmietankowe. *Ogrodnik Polski*, 1880, T. 2 (R. 2), Nr. 1.
- Janczewski 1879 = Edward Janczewski. *Zapiski pomologiczne: wyniki doświadczeń z sadu Blinstrubiskiego na Żmujdzi*. Krakow: G. Gebethner.
- Jankowski 1884 = Edmund Jankowski. Glogierówka. *Ogrodnik Polski*, 1884, T. 6 (R. 6), Nr. 15.
- Jankowski 1895a = Edmund Jankowski. Międzynarodowa wystawa owoców w Petersburgu. *Ogrodnik Polski*, 1895, T. 17 (R. 17), Nr. 1.
- Jankowski 1893 = Edmund Jankowski. Montwiłłowka. *Ogrodnik Polski*, 1893, T. 15 (R. 15), Nr. 6.
- Jankowski 1903 = Edmund Jankowski. S.p. Wincenty Montwiłł. *Ogrodnik Polski*, 1903, T. 25 (R. 25), Nr. 19.
- Jankowski 1895b = Edmund Jankowski. Strumiłłowka. *Ogrodnik Polski*, 1895, T. 17 (R. 17), Nr. 1.
- Kiek suteikta... 1935 = Kiek suteikta pašalpų žemės ūkiui kultūrinti. 1935. *Ūkininko patarėjas*, Nr. 4.
- Kviklys et al. 2019 = D. Kviklys, D. Gelvonauskienė, R. Karcklelienė, D. Juškevičienė, E. Dambrauskienė, N. Uselis, J. Lanauskas, L. Ikase, L. Lepse, E. Kaufmane, D. Feldmane, Dz. Dėķena, S. Zeipiņa. *Paveldo sodai. Veislių katalogas / Vėsturiskie dārzi. Šķirņu katalogs / Heritage gardens. Cultivar catalogue*. Babtai: Lietuvos agrarinių ir miškų mokslų centro filialas Sodininkystės ir daržininkystės institutas. https://latlit.eu/wp-content/uploads/2017/06/HG_cultivar-catalog.pdf.
- Montwiłł 1897 = Wincenty Montwiłł. Z wystawy ogrodniczej w Kownie... *Ogrodnik Polski*, 1897, T. 19 (R. 19), Nr. 20.
- Montwiłł 1900 = Wincenty Montwiłł. Dobór owoców wileńskich. *Ogrodnik Polski*, 1900, T. 22 (R. 22), Nr. 6.
- Montwiłł 1895 = Wincenty Montwiłł. Strumiłłowka. *Ogrodnik Polski*, 1895, T. 17 (R. 17), Nr. 8.
- Montwiłł 1881 = Wincenty Montwiłł. Z powdu niektórych odmian owoców. *Ogrodnik Polski*, 1881, T. 3 (R. 3), Nr. 24.
- Montwiłł 1882 = Wincenty Montwiłł. Włodeckie. *Ogrodnik Polski*, 1882, T. 4 (R. 4), Nr. 12.
- Montwiłł 1901 = Wincenty Montwiłł. *Wiadomość o szkółkach drzew jabloniowych w majątku Wojewodziszki*. Warszawa: drukarnia M. Arcta.
- Švirinas 2020 = Stasys Švirinas. Adomas Hrebnickis. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras. <https://www.vle.lt/straipsnis/adomas-hrebnickis/>
- Tuinyla et al. 1990 = Vytautas Tuinyla, Algirdas Lukoševičius, Algimantas Bandaravičius. *Lietuvos pomologija. Obelys ir kriaušės*. Vilnius: Mokslo.
- Ūkiškos ... 1935 = Ūkiškos žinios. 1935. *Žemaičių prietelius*, 34: 3.
- Zaleski & Girdwojń 1879 = Bohdan Zaleski, Aleksander Girdwojń. Wystawa w Szawlach. *Ogrodnik Polski*, 1879, T. 1 (R. 1), Nr. 7.
- Гребницкій 1906 = Адам Гребницкій. *Атлас плодов (вып. 1–4)*. Санкт-Петербург.
- Гребницкій 1912 = Адам Гребницкій. *Отдел свежих плодов VI-й Очередной выставки-ярмарки плодоводства и огородничества 1910 г. в С.-Петербурге*. Санкт-Петербург.

MICROSTORIES OF LITHUANIAN APPLE TREES

Rimvydas LAUŽIKAS

If in the first part of the 19th c., a fine orchard had to boast as many exotic fruit trees of imported varieties as possible, and already in the second half of the 19th c. it was almost required to discover and cultivate at least a few varieties of fruit trees of local origin. This is about apple trees of local origin, called by Lithuanian names, as well as the discussions about their roots and characteristics from the press at that time. People are also remembered, those who took care of the apple varieties grown in their gardens since ancient times and who presented them in pomological literature, as well as the local manor houses where these varieties were grown. Most of them have been completely forgotten, deleted from the maps of our memory.

SU DALIU IR GRYBAUC GERAI...

Apie šilinių dzūkų grybavimo tradiciją su Dzūkijos nacionalinio parko ir Čepkelių valstybinio gamtinio rezervato direktcijos specialiste etnokultūrininke Dalia BLAŽULIONYTE kalbasi Juozas Šorys.

- *Neseniai šilinių dzūkų grybavimo tradicija buvo įtraukta į UNESCO nematerialiosios kultūros paveldo vertybių Lietuvos nacionalinį sąvadą. Apie šį fenomeną kalbant svarbūs yra pietų Lietuvos šilai, senovinės girios (Varėnos–Perlojos–Merkinės, Dubičių–Kaniavos pušynai, Čepkelių raistas), visa per amžius susidariusi išskirtinė gamtinė aplinka. Kaip ji „susigulėjo“ žvelgiant per geologinės ir gamtinės (kartu ir žmonių išgyvenimo – kultūrinio kraštovaizdžio) kaitos prizmę?*

Šilų dzūkai dar *pieskiniais* vadinami... Jų žemė ir yra daugiausia smėlis, o tokiam dirvožemiui būdingi pušynai, tad ne veltui kartais pavadinami ir *šyčkiniais* (nuo pušies spyglio). Bent man Lietuvoje yra dvi išskirtinės vietos – Kuršių nerijos pamarys ir dzūkų šilai. Šilų smėlynai – tai didžiuliai žemyninių kopų plotai, jų dirvožemiai ypač laidūs: krituliai lengvai įsigeria ir lengvai išsprūsta į paviršių versmės (dzūkų *akelėm, aketėm, virduoklėm* vadinamos). Gal todėl būnant šiluose apima kažkoks lengvumo išgyvenimas, tekėjimo pojūtis. Šių vietovių kraštovaizdžio pamatą formavo besitraukiantis ledynas, o vėliau – ir šalia didelių ir mažesnių upių apsigyvenę žmonės, jų pėdsakų aptiksime gausybėje akmens amžiaus stovyklaviečių. Nuo tada ši teritorija buvo apaugusi mišku, tad visas gyvenimas apie jį ir sukosi. Retai gyvenama, ji intensyviau pradėta įvaldyti ėmus apgyvendinti girias. XVII–XVIII a. girių kirtavietėse kūrėsi kaimai, jų pradžia dažnai susijusi su karaliaus giriomis besirūpinusiais miško žvalgiais, medžioklės talkininkais (vadinamaisiais *asočnikais*, nuo jų kilo ir Ašašninkų kaimo pavadinimas). Nuo tada ėmė formotis miškų naudojimo kultūra, kurią atskleidžia ir grybavimo tradicija. Vienas iš aspektų, lėmusių šios tradicijos išskirtinumą, yra tai, kad niekur Lietuvoje nebuvo tiek daug bendruomeninių kaimų miškų. Šiliniai dzūkai visada laisvai naudojami mišku, o gruntinių dzūkų kaimuose lenkmečiu buvo kitaip. Pavyzdžiui, mano močiutė iš Dainavos kaimo (Varėnos r.) pasakojo, kad jos, eidamos grybauti, turėdavo saugotis eigučių, nes šie tikrindavo, ar turi leidimus grybauti ar uogauti. Jeigu

ne, susitiktas eigučys sudaužydavo uzbonėlį su uogomis arba pasiimdavo surinktus grybus. Taip pat buvo ir apie Druskininkus, pavyzdžiui, Cimakave uogavimo ir grybavimo bilietus turėdavo pirkti iki 1939 m. Iš šilų dzūkų tokių atsiminimų nesu girdėjusi. Dėl dirvožemio savybių ir dėl susiklosčiusių santykių valdant miškus atsirado ypatingas santykis su mišku bei išskirtinė grybavimo tradicija, kuri akivaizdi domintis ir tyrinėjant dzūkų papročius. Kaip diena ir naktis skiriasi surinktos žinios apie grybavimą gruntuose ir šiluose. Šiliniai ne tik papasakos apie grybavimo technikų niuansus, klausydamosi juntu ir tarsi požeminę jų sielų versmę – emocijas, kylančias, matyt, iš pamatinio medžiotojų, žvejų ir rinkėjų instinkto.

Juk šilinių dzūkų gyvenimo būdai būdingas ne tik grybavimas, bet ir kiti verslai ar amatai, susiję su mišku...

Taip, tai medžių kirtimas ir pardavimas, kiti medžio darbai – ūkio reikmenų ir įrankių dirbdinimas, taip pat medžioklė, drevinė bitininkystė, uogavimas, riešutavimas, žolelių (gyduolių) rinkimas liaudies medicinos reikmėms. Visos šios tradicijos iki šiol yra žinomos ir puoselėjamos. Žvejyba buvo labiau paplitusi kaimuose prie Nemuno, ja užsiėmė trečioji dzūkų grupė – panemuniečiai (*zanemunščikai*). Taip pat žvejyba užsiėmė tie, kurie gyveno prie didesnių ežerų (Ašašninkų, Lynežerio). Šiliniai dzūkai savo poreikiams žuvų pasigaudavo Grūdoje, Ūloje, taip pat Aklaežeryje, Versminio ar kituose ežeruose, bet tai negalėjo būti pragyvenimo šaltiniu.

Būdingi darbai ar užsiėmimai nulemia gyvenimo būdą, įtakoja pasaulėjautą?

Gilindamasi ilgainiui pamatai, kaip per tai atskleidžia šimtmečius formavęsi žmonių santykis su aplinka...

Kažkas įsėda giliau, randasi šilo jausmas, konkretus santykis su tuo, ką gali paimti, iš ko gali uždirbti... Ar ne tik tai? Savaip įdvasinto žaliojo mikropasaulio pojūtis?..

Tai susieja daug sunkiai nusakomų dalykų: poelgių, patyrimų, įgūdžių, tarsi įsipareigojimų. Pirmiausia turi gerai pažinti mišką, grybavimo vietas, nes nuo to priklauso, koks bus laimikis. Tada atsiranda ir asmeninis santykis su giria: gali laisvai pasirinkti, kur ir kada eiti grybauti, nes nors tai visų bendruomeninės grybijos, bet pirmiausia – mano nuolat lankomos. Kai buvo imta kalbėti apie miško maudynių terapiją (tai sąmoningas buvimas miške panirus į jį visomis jūslėmis), pradėta jos mokyti, išsyk prisiminiau grybaujančius dzūkus. Jie gal ir negalėtų vesti tokių mokymų – sunku būtų įvardyti savo pojūčius, bet neabejoju, kad panašią terapiją miške jie patiria nuolat. Šiomet teko keliauti mišku paskui jauną marcinkoniškį, stebėti, kaip jis miške viską girdi, viską pastebi. Paklausus, kaip jis nusprendžia, kada pradėti grybauti, atsakė, kad, esant palankioms oro sąlygoms, pirmą kartą pasižiūrėti grybų išeina gegužės 25 dieną. Po kiek laiko savo kieme pastebėjau jau poros dienų *pumpucius* (kukurdelkius). Nejaugi bus grybų? Kitą dieną kolegė, grįžusi iš miško, pasakojo radusi pirmąjį baravyką, ir ta diena buvo būtent gegužės 25-oji.

Ar galime grybavimą lyginti su kasmet žemdirbio stropiai dirbamais žemės darbais?

Iš esmės, taip. Kai kurios grybavimo praktikos primena žemdirbystei įprastas derliaus gausinimo praktikas. Esu užrašiusi porą įdomių pasakojimų: tikėta, kad norint pagausinti grybų derlių, pirmą netoli namų rastą grybą reikia parsinešti ir suvalgyti. Siekdami to paties tikslo, senus grybus Žiūruose apardavo. Patikimesnėms išvadoms reikėtų platesnio tyrimo, bet kad grybai šiliniams dzūkams prilygsta duonai, akivaizdu. Grybijų svarbą rodo ir slapstymasis grybaujant. Gerieji grybautojai prisipažįsta, kad pamačius, kaip link jų grybijų eina kas nors kitas, iškart krenta ūpas – neduok, Dieve, dar nueis į mano geriausias vietas... Įdomu, kad kai kurias savo grybijas tėvai slėpdavo net nuo vaikų (žinoma, tokie atvejai nedažni). Tai akivaizdžiai parodo asmeninį santykį su grybavimo vietomis ir ten randamais grybais. Tam tikras grybavimo slėpiningumas ir magija, žinoma, yra susiję ir su sunkiai nusakomais bei valdomais instinktais. Tai visai nepanašu į žemdirbystės kultūrą, labiau primena ankstesnę rankiotųjų ir medžiotojų elgseną. Juk ne veltui slavų šalyse grybavimas vadinamas tyliąja medžiokle.

Pabrėžiamas grobio, sėkmės momentas?

Laimikio. O jo gavimas apauga įvairias tikėjimais arba mitologiniais vaizdiniais. Jeigu tai laimikis,

vadinasi, grybavimo sėkmė priklauso ne vien nuo oro sąlygų, miško pažinimo ar nuo to, kas pirmas atsidurs grybijose. Tikima, kad tai galima kažkaip nulemti. Tai aiškinantis (pavyzdžiui, kalbant apie grybavimo dalią arba stebint apeiginius veiksmus, atliekamus grybaujant) atsiskleidžia įstabus grybautojų dvasinis pasaulis.

Ką istorijos šaltiniai ir kitų paliudijimai atskleidžia apie šilinių dzūkų grybavimo tradicijas? Juk jos buvo svarbios ir prieš kelis šimtmečius?

Istorijos šaltiniuose esama užuominų apie grybavimą, bet ši tema dar mažai tyrinėta. Tyrinėdamas kulinarinį paveldą kai kurių istorinių žinių apie mūsų kraštą yra atskleidęs Rimvydas Laužikas. Grybų valgymas Lietuvoje pirmą kartą paminėtas XIV a. pabaigoje: karaliaus Jogailos aplinkoje valgytas „boletis“ ir briedžiukai. Vėlesniuose šaltiniuose minima, kad XVII–XVIII a. džiovintais grybais buvo mokamos duoklės. Jų kiekiai buvo nusakomi, naudojant tuo metu jau įtvirtintus matų vienetus – buntus, vainikus. Apie buntą vyresnieji dzūkai užsimena iki šiol, teberišami ir grybų vainikai. XVII–XVIII a. buntą sudarė dvylika džiovintų grybų vainikų; jis buvo vertinamas 24 grašiais. Buvo nusistovėjusios ir vainikų rišimo taisyklės – jį sudarė 60 baravykų. Ant lininio ar kanapinio siūlo verdavo pečiuje džiovintus baravykus tam tikra tvarka: pradėdavo nuo vidurio (ten būdavo užveriamas labai sudžiūvęs grybukas, kad pirmieji galvomis vienas į kitą suverti grybai nesusiliestų), toliau jie veriami į abi puses, pradėdant nuo didžiausių, mažėjančia tvarka. Geltonieji grybai – seni baravykai, lepšiai, – būdavo paliekami namų poreikiams, dar jie buvo tinkami vaistams. O patys gražiausi, vertingiausi ir šiliniams dzūkams *cikresni už visus* buvo juodagalviai, *cikriniai* grybai, net sakydavo: *koki ca grybai – nei vieno juodagalvio!*

Istoriniuose dokumentuose, reglamentuojančiuose miškų naudojimą, taip pat kalbama apie grybavimo tradicijos raidą. Pavyzdžiui, viename Trakų pavieta dokumente nurodoma, kad sekmadienį grybaujantys eiguliai bus dvare baudžiami rykštėmis ir turės mokėti bažnyčiai prievoles. Tad grybavimą reglamentavo tiek bažnytinės nuostatos, tiek pasaulietinės valdžios teisiniai aktai. Taip žmonėms buvo įdiegta elgesio norma, kurios laikomasi iki šiol. Ir dabar reta, kad šiliniai dzūkai grybautų sekmadieniais. Tokia nuostata ilgainiui buvo apipinta ir mitiniais vaizdiniais. Pavyzdžiui, užrašyta pasakojimų, kaip išėję sekmadienį grybauti, pamatė tarp medžių Mergelę

Rožė Pačkauskienė su džiovintų grybų vainikais.

Geriausias Kapiniškių kaimo grybautojas Jonas Svirnelis 2020 m.

Mariją... Arba pasakojama, kad sekmadienį surinkti grybai pavirto anglių krūva. Be to, senoji šilinių dzūkų karta iki šiol griežtai laikosi tokios tvarkos: pinigai, gauti už sekmadienį parduotus grybus, nelaikomi kartu su uždarbiu, gautu už grybus, surinktus kitomis dienomis. Jei šio draudimo nepaisai, atsitiks kažkas negera – tuos pinigus pavogs arba turėsi kitokios bėdos, todėl skubama jų atsikratyti.

Savitas šilinių dzūkų grybavimo niuansas, kad tai ir šeimų (giminių), bendruomeninis (pavyzdžiui, dainuojančių mergų pulko), ir individualus, netgi savaip intymus užsiėmimas.

Seniau visaip būdavo. Kartais grybauti išeidavo labai anksti ryte po kelis arba pavieniui. Netrūko atvejų, kai iškeliavdavo dar su tamsa, kad auštant jau būtų šalia grybijų. Ten, miške, ir nakvodavo, o kartais, kai būdavo daugiau jaunimo, ir laužą užsikurdavo, ir padainuodavo, kaimyniškai pabendraudavo. Pradėdavo grybauti švintant arba jau išaušus, nors buvo ir tokių, kurie nesulaukdavo, kol pradės švisti, sugebėdavo tamsoje rankomis ar basomis kojomis samanosė apčiuopti ir atskirti grybus (seniau dauguma grybaudavo basi, nes

taupė apavą). Geriausias Kapiniškių grybautojas Jonas Svirnelis juokėsi: *Pas grybijų suveina daug žmonių, dar tamsu, ugnelė, visi suveina, šyla, o aš tadu grybaunu, bėgioju aplink, apeinu gračiau grybijų ir daugiau prisranku, aš jau su pilnu kašali, o kici dar cik du, tris grybus turi. Visada atsirasdavo gudresnių grybautojų. Kita vertus, bendruomeninis grybavimas buvo svarbus, – daug kas buvo daroma bendrai iki tol, kol susiformuodavo individualūs gebėjimai.*

Dainuoti einant grybauti galima, tik šūkauti, triukšmauti nevalia?

Kai eina būriu, aišku, kad šnekasi, tai nedraudžiama, bet kai išsiskirsto pavieniui, tai laikomasi tylos, kad neišsidoatum, kur esi. Senieji grybautojai žinojo daugybę būdų, kaip gerai pasislėpti. Juos sutikusieji pasakoja: va gi, ką tik mačiau, ir dingo, tarsi ištirpo. Apie geriausią Marcinkonių grybautoją pasakojama, kad pamačiusi kitą grybautoją, ji staigiai *dūkšt* papartynan. Buvo ir nėra – išgaravo... Tai buvo svarbu, nes grybai buvo pragyvenimo šaltinis. Marcinkoniškė Rožė Pačkauskienė sakė, kad už pinigus, užsigrybautus per metus, nusipirko namus. Nei tau sėt, nei tau

Ne kiekvienas moka grybauti su balanine kašele. Lynežerio kaime *lepeškoms* rinkti naudotos apie 20 kilogramų talpinančios kašelės.

Dar ir dabar šiluose galima sutikti grybaujant basomis. Vyresnieji grybaudami naudodavo ir lazdą, kad nereikėtų kaskart lenktis kupstelių patikrinti.

prižiūrėt – nueini į šilą ir susirenki grybus. Jei sugebi, jei tau tai *Dziewo duota*.

Su tuo susiję ir grybų įvardijimai: Dziewo rasa, dangaus rasoda?

Kai žmonių paklausi, iš kur tie grybai atsiranda, išgirsti visokių įdomių pasakojimų. Sako, kad tai *cik Dziewulio duota rasa*. Kai klausiu, kaip pajunta, kad grybai jau dygsta, sako, kad būna rytas su migla: *migla krito – grybai dzygo*. Migla krenta, o kartu ir grybų sėklos krenta – taip suprantamas grybų atsiradimas. Dėl to grybai ir vadinti *Dziewo rasa, rasoda, Dziewo dovana* arba *uradzojus* – Dievo duotas derlius. Taip peršasi įdomus sugretinimas: visoje likusioje Lietuvos dalyje grybai dažnai siejami su požemiu, su velnio valdoma stichija (grybų ratai vadinami kaukaračiais, grybų tiltai – kaukatilčiais, yra grybų, vadinamų *kaukagrybiais, kauko šukom, velniagrybiais, velniučiais* ir panašiai), o štai šiliniai dzūkai grybų visiškai nesieja su velnio valdomis – žemės gelmėmis, jiems iš dangaus *Dziewo rasa* krinta. Iš to akivaizdu, kokią reikšmę grybavimas turėjo nederlingose žemėse

gyvenantiems dzūkams. *Dziewo rasa* jiems – tai iš aukščiau siųstas išgyvenimo būdas, galimybė taip pelnytis duonos.

Grybai, kaip vertingas maisto produktas, įsitvirtino su pasninko kultūra. Tai skatino ir prekybą. Senajame katalikų kalendoriuje pasninkas truko iki 130 dienų per metus, o stačiatikių – 200 dienų ir ilgiau. Kai XIX a. antroje pusėje pro Varėną ir Marcinkonis buvo nutiestas Varšuvos–Peterburgo geležinkelis, prekyba grybais ypač išaugo. Rusai supirkinėjo vertingiausius baravykus, kuriuos vadino *belyje gryby* (balti grybai), nuo tų laikų šilų Dzūkijoje baravykai vadinami bendriniu grybo vardu. Dzūkai, sakydami *grybai, grybaunu*, visada turi omenyje baravykus, o *lepeškas* (voveraites) jie ne *grybauna*, o *lepeškauna, zelionkas* (žaliuokes) – *zelionkauna*.

Be trakinių ir juodagalvių baravykų, juk esama ir daugiau jų porūšių? Pagal ką jie skirstomi? Rinkimo metą, vietą, spalvą?

Pirmieji baravykai (*mojavi*) pasirodo gegužės mėnesį, bet jie laikomi prastesniais, nes labai kirmija,

Rožė Pačkauskienė savo dalią *an grybų* perdavė anūkei.

juos, kai džiovindavo, dėdavo atskirai. Geras supirkėjas turėdavo užsitikrinti, ar jų nėra įmaišyta tarp gerųjų baravykų, klausdavo, ar jo *nešukoja* (neapaudinėja). Vis dėlto jų labai laukdavo, kaip šviežienos. Kai juos valgydavo, greta sėdinčiam šaukštu stukteldavo į kaktą. Birželio mėnesį jau imdavo dygti *lepeškos* (voveraitės). O didžiausias baravykų dygimas buvo tada, kai išplaukia rugiai arba per Šv. Roką (*ant rugių plaukimo ir ant Švento Rokaus*). Dažnai tas metas sutapdavo su Šv. Roko atlaisdais, todėl daug atsiminimų, kad jaunimo ar net visos šeimos neleidavo net *atlaidan* nueiti, nes juk pats dygimas, kaip praleisi!.. Kitas didelis dygimas – rudenį, per bulviakasi, ir iki šalų. Sakydavo, kad jau rankas gelia, bet dar grybauji. Senieji grybautojai prisimena, kad eidavo grybauti tol, kol parsinešdavo tik vieną grybą. Tie paskutiniai grybai buvo vadinami *zelionkiniais*, nes augdavo tuo metu, kai jau pasirodydavo žaliuokės (*zelionkos*). Buvo atliekami ir paskutiniam grybavimui (dar labiau – uogavimui) skirti apeiginiai veiksmai. Kai suprasdavo, jog jau grybauti (uogauti) išeina paskutinį kartą, simboliškai *užlauždavo pušelaitį* (mažą pušelę ar šakelę). Na, va, viskas, jau *užlaužiau pušelaitį* – jau daugiau neisiu.

Be cikrinių grybų (baravykų), yra ir kitos, šiliniams dzūkams žymiai mažiau prestižinės ir pageidaujamos grybų rūšys, jų pogrupiai...

Be baravykų, labiau vertinamos buvo *lepeškos, zelionkos, rudamėsės*. Pastarosios prilygsta *zelionkoms*, bet šiluose jų rasdavo palyginti nedaug. Rinkdavo dar kelis grybus, kurie buvo ne visai *budės*, kitaip sakant, šungrybiai (o tai, dzūkų akimis, visi visai nevertingi grybai: *ūmėdės, varnėkai*, t. y. raudonviršiai, paberžiai, arba lepšiai (taip vadindavo, nes greit pajuosta), *kazlėkai, juodzikai*, arba *samanėkai, makavykai* (žvelgiant moksliskai, tai geltonasis kazlėkas) – jie irgi greit pajuosta). Šiaip šiliniai dzūkai pažįsta nedaug grybų, bet Lietuvoje išsiskiria jų pavadinimų margumynu ir gausa. Pavyzdžiui, *šmarškos* (bobausiai) yra pirmasis grybas, kuris pradedamas rinkti anksčiausiai pavasarį – balandžio mėnesį. Jas seniau, ypač lenkų laikais, supirkdavo, bet žmonėms jos buvo įtartinos, galvojo, kad jų raukšlėse slepiasi muselės, todėl laikė nevalgomomis. Ilgainiui kai kurie įsigudrino jas ir maistui pasitiekti, tik turėdavo triskart nuvirinti. *Vokietukai* (arba *kalpokai, geltonukai, gudukai, vištaitės, fricai*, moksliskai kalbant – raukšlėtieji gudukai) priklauso *budėms*, ir jie susiję su okupacine Pirmojo pasaulinio karo vokiečių valdžia (apskritai, dzūkai „apturėjo smagumą“ patirti visų įmanomų okupantų valdymą). Vokietmečiu valdininkai buvo pradėję supirkinėti visokias *budes*, ypač *vokietukus*, tiksliau, mainė juos į cukrų. *Vokietukų* vardas gudukams todėl ir prigijo, kad vokiečiams jie labai patiko, be to, jų

galvutės buvo panašios į vokiečių kariškas uniformines kepures. Tuo metu net skirdavo kvotas, kiek šeima turėdavo jų pririnkti.

O žvynabudės? Atsimenu, kad maždaug prieš trisdešimt metų Malvina Jezukevičienė (Sandziulienė), kilusi iš Mardasavo, ir Ieva Antulienė, gyvenusios Marcinkonyse, jas žalias pakepdavo ant sviesto ir mus, miesčioniukus, pavaišindavo.

Žinau tik vieną jų panaudojimo būdą – Musteikoje su jomis kaip su skėčiais (*parasonais*) žaisdavo vaikai. Senieji dzūkai dažnai pasakoja, kad dabar jų vaikai šiuos grybus gamina, bet patys – nedrįsta. O minėtoji Rožė, išdrįsusi paragauti žvynabudės, praminė ją karpium, nes skonis jai priminė žuvį. Taip nauji grybų pavadinimai ir atsiranda. O seniau ją vadino tiesiog *bude* arba *margakoje* (užrašyta apie Lavysą).

Kaip dzūkų vaikai dar žaisdavo su grybais? Pavyzdžiui, žemaičių vaikai sprogdindavo pumpotaukšlius.

Dzūkai juos vadina *pumpuciais*, *pumpukais*, kol jie maži (tuomet jie – artėjančio baravykų dygimo pranašai), o didesni vadinami *kubizdeliais*, *kuzdubeliais* arba *vilko pypkėm*. Pastarasis pavadinimas kilęs iš vaikų žaidimo, nes spardomi seni kukurdelkiai stipriai rūkdavo. Tai ir buvo įsivaizduojama, kaip vilko pypkės rūkymas.

Kokios būdavo grybavimo priemonės ir kokie būdai?

Kai supirkdavo daug grybų, ypač *lepeškų*, į grybavimo vietas šeimos važiuodavo ir vežimais. *Lepeškas kašelėmis* pildavo ant paklodės į vežimus su *palukačkėmis* – šonuose išpintais uždedamais galais. Arba turėdavo specialius *kašikus*, į kuriuos tilpdavo šimtas ir daugiau kilogramų *lepeškų*. Į vežimą sudėdavo du tokius *kašikus*. Kai tokį vežimą parveždavo namo, vaikams tai būdavo didžiausias išbandymas, nes tas *lepeškas* reikėdavo perrinkinėti, ir tai kartais užsitęsėdavo iki paryčių, kad jau iš ryto vyrai galėtų išvežti supirkėjams arba į turgų. Parduodant kartais iškildavo sunkumų: dažniausiai *lepeškas* supirkdavo žydai, bet jei jie jau turėdavo prisipildę sandėlius, tuomet nepirkdavo. Kur dėti? Būdavo atvejų, kad net išversdavo. Nei valgyt, nei ką daryt... Grybauti paprastai eidavo su balaninėmis *kašelėmis*, o ne su *kašikais*, kaip kitur (balanomams skaldyti tinkami medžiai augdavo netoli raistų). Joms būdavo pritaikoma speciali juosta arba diržas, kurį perjuosdavo per pečius – taip būdavo lengviau nešti. Į *kašeles* tilpdavo apie 20 kilogramų grybų, nors dažnai eidavo grybauti su kiek mažesnėmis. Kai pririnkdavo daugiau, tai laimikį paslėpdavo ir vėliau atvažiuodavo jo pasiimti, arba *kašėlės* šonus apkaišydavo šakelėmis, tuomet pririnkdavo ją su kapu, kurį dar užtvirtindavo skepetaite. Kartais turėdavo pasiėmę ir kokį *rinkimą* (su jais dažniau

Grybų džiovykla - bunkeris Zervynų kaime.

eidavo uogauti). *Rinkimas* – tarsi prijuostė, bet jos kraštai užlenkti ir užsiūti, kad uogos nuo pusiaujo kristų lyg į maišą. Kartais, išeidami grybauti, susitardavo su namiškiais, kad jie sutartu laiku atvažiuotų grybų parvežti. O slėpimo vietas arba netikėtai rastas baravykų augavietes pažymėdavo samanų kupsteliais, savaip padėtomis šakelėmis.

Parsineštus iš miško grybus seniau džiovindavo (žalius pradėjo supirkti tik sovietmečiu), grybų būdavo tiek daug, kad kurdavo didelį duonkepį pečių, ir ne vieną kartą, o kas turėdavo – tai ir pirtį. Kaimuose prie Ūlos (Zervynose, Mančiagirėje) buvo net specialus statinys grybams džiovinti – *bunkeris, grybinė* (tai dažniausiai šlaite pastatytas nedidelis statinys su viduje iš akmenų sukrautu pečiuuku ir vielos virvais grybams sudžiauti). Tokie statiniai išskirtinai būdingi tik šilinių dzūkų kaimams. Lynežerio ir kituose aplinkiniuose kaimuose tam, kad vasaros metu nereiktų kūrenti pečiaus, grybai buvo džiovinami ir lauke, nedideliuose iš plytų sumūrytuose pečiuuose, uždengtuose skardos lakštu ir apibertuose smėliu (atvira paliekama tik pakura).

Kaip grybai buvo naudojami tradicinėje šilinių dzūkų virtuvėje?

Pirmiausia išskirčiau grybo kepimą. Pirmojo arba ne tik pirmojo, kai jo labai norisi. Kai

parsineša grybą (savaime aišku, kad tai baravykas), dažniausiai didelį, tai... taip pasakoja apie jo kepimą, kad neįmanoma jo neužsimanyti! Susmulkina lašinukus, ketvirtainiškai supjausto grybą, tuos lašinių gabaliukus sukaišioja į įpjuvas ir kepa. Iš lašinių jis įgauna sūrumo. Šeimynos būdavo didelės, sako, kai parneša pirmą grybų *kašelę*, tai visą ir sukepa – visi laukia savo eilės, seilę varvina... Grybus kepdavo ir piemenys. Paverdavo ant iešmo ir kepdavo. Prisigrybaudavo ganydami po miškus. Beje, ir ganomos karvės ėsdavo grybus. -

O seniausias ir paprasčiausias grybų apdorojimo būdas – džiovinimas. Džiovintus grybus pasninko metu dėdavo į kopūstų ar burokų sriubas ir naudodavo kaip *prametalę*, vietoj mėsos. Vėliau sugalvojo ir gudresnių būdų: grybus sumaldavo ir pakepdavo kartu su svogūnais arba kepdavo grybų kotletus. Kūčioms atrinkdavo pačius gražiausius grybus, nes šventinė vakarienė be grybų šiliniams dzūkams – neįsivaizduojama. Ypač be grybų rasalo, nuo kurio dažniausiai Kūčių vakarienė ir būdavo pradedama. Jį virdavo įvairiai: dažnai tik iš susmulkintų grybų ir svogūnų, o kiti įdėdavo ir miežinių miltų arba kruopų. Kartais dėdavo grikinų miltų, kiti dar duonos įbarstydavo, kad rasalas būtų tirštesnis. Grybų rasalą valgydavo su pečiuje keptomis ar virtomis bulvėmis. Kodėl rasalas?

Grybų džiovinimas ir *smožinimas* (kepimas) Marcinkonių kaime.

Piroškių pyragėlių su grybais gaminimas Margionių kaime.

Seniau raugindavo burokus ir jų sunką (vadinamą rasalu) taip pat naudodavo grybų rasalui virti.

Aišku, kad pagrindinis dzūkų kasdienis patiekalas buvo įvairiausios sriubos, į kurias dažnai buvo dedami džiovinti grybai. Dar buvo daromas grybų prėskas – *smulkiai trupytos būlbos su grybais*, o *maišymas su grybais* verdamas su duonos raugu. Vėlesniais laikais imti kepti pyragėliai iš kvietinių miltų su grybais – vadinamosios *piroškės*, ar ausytės, kurios dabar jau yra neatsiejama dzūkų kulinarinio paveldo dalis, nors žinome, kad kviečiai pradėti naudoti gana neseniai. Šiluose vaikams didžiausias skanėstas būdavo, kai prieš Kalėdas iš kvietinių miltų iškepėdavo baltų *galkučių* (kitaip – *kleckučių, šližikų*). Juk seniau vien iš griekinių miltų viskas būdavo kepama.

Kai kuriuos grybus raugindavo. Dažniausiai *zelionkas*, nes rudenį jų būdavo daug. Sluoksniuodavo su druska, ir vos ne kiekvienoje kamaroje stovėdavo jų statinė. Jeigu pavykdavo prisirinkti rudamėsių, jas irgi užraugdavo. Taip pat ir smulkesnius baravykus, bet rečiau. Beje, viena iš įdomesnių šiame krašte paplitusių grybinių sriubų – pieniška *zelionkų* sriuba. Ją verdant dėdavo svogūnų, druskos, pipirų, spirgučių, *zelionkų* ir pabaltindavo pienu ar grietinėle. Mano tėvų namuose Valkininkuose tokių sriubų nežinojome.

Kaip grybai buvo naudojami vaistams, liaudies medicinoje?

Ne tik pardavimui ar valgymui, bet ir liaudies medicinoje, visų pirma, naudotas baravykas, nes, kaip sakoma, grybas yra grybas. Ypač vaistams tinkamas senas grybas – lepšis. Jį naudodavo votims ištraukti, juk seniau sakydavo – *vocys ponavoja*. Šiais laikais jos jau beveik pamirštos, o seniau dažnai kankindavo žmones. Seną grybą dėdavo ant skaudamos vietos, jis atverdavo votį ir ištraukdavo negerumą. Seną grybą dėdavo ir mastitą turinčioms moterims ant krūtų. Vėliau juos dėdavo ir ant sukietėjusių vietų po *ukolų*, kad išsivaikšiotų kraujas. Ir kai sopėdavo dantį. Seniau neužfiksuota, bet dabartiniiais laikais *lepeškas* valgo nuo aukšto kraujospūdžio ar sergantys vėžiu. Vis dėlto liaudies medicinoje antra pagal svarbą – *musiomirė* (musmirė). Jos nevalgomos, bet turėjo savo paskirtį. Dažnai jų leisdavo užėti karvėms, nes jos irgi mėgsta „grybauti“ (tai žinoma visoje Lietuvoje). Kadangi dirvožemis prastas, pievų beveik nėra, tai neretai karves varydavo per miškus link paraisčių, o pakeliui jos prisišlemšdavo *musiomirių*, nes grybai jau būdavo nurinkti. Nijolė Marcinkevičienė užfiksavo, kad vėlyvą rudenį Puvočiuose specialiai karves į miškus paleisdavo, kad jos išvalytų

Musteikos kaime Janina Averkienė musmires naudoja vaistų gamybai. Martyno Vingrio nuotrauka.

grybijas kitiems metams. Viskas buvo daroma, kad sklandžiau suktųsi metų ratas. *Musiomirės* buvo naudojamos pirkiose musėms gaudyti – baltas sugrūdavo su pienu, o raudonas pakepdavo ir dar cukrumi apibarstydavo. Žalios geriausiai tinkamos vaistams, bet naudotos ir raudonos *musiomirės*. Užpildavo *arielka* ar palikdavo, kad pačios sultis išleistų, ir laikydavo stiklainiuose tamsiai – kokuose užkaboriuose ar net užkasę. Taip paruoštos – pirmasis vaistas nuo sąnarių skausmo. Gydymui nuo iššutimų ir panašių negalavimų naudojo *kubizdelį* (kukurduelkį). Nuo medžio nuluptas beržo grybas (*cieras*), užpiltas degtine, iki šiol kaip stiprus vaistas naudojamas gydant vėžį ir šiaip profilaktiškai geriamas nuo visų ligų (jo aptiktume ne vienoje pirkioje). Pavaišina juo ir svečius. Dar naudojami sausieji juodieji grybai, jiems net pavadinimų nėra – *budės*. Matyt, tikėta panašumo magijos dėsniais, nes jais gydydavo dedervines, karpas, – tikėta, kad pridėjus sausą juodą grybą ir šios išsausės ir nukris. O mano močiutė Valkininkuose minėjo pievoj augantį mažą raudoną grybą, kuriuo patrynus delną reikia pasisveikinti su patinkančiu bernu, kad tas priliptų...

Kokių būta su grybais susijusių tikėjimų ar mitinių vaizdinių apie jų savybes ir galias?

Tai dalis žinijos, kurią privalai išmanyti, jei nori išmokti grybauti, suvokti grybavimo meną ar tapti geriausiu grybautoju (kaimuose tokie vadinami grybų karaliais) ir iš to gerai uždirbti. Sakydavo, kad geras grybautojas net užuosdavo, kur dygsta grybai. Pirmieji tikėjimai – susiję su žinojimu, kada grybai dygs. Kad pirmas juos susirinktum, turi tai pajusti. Jau žiemą spėdavo, ar metai bus grybingi. Jei daug sniego, medžiai apšarmoję, – bus grybų. Jei per Kūčias sniego iki tvorų, irgi grybų netrūks. Arba atvirkščiai. Nevengota analogijų: jei lyjant balose susidaro burbulai, grybų bus apstu. Stebėti krituliai, nes drėgmė lemia grybijų dosnumą. Dar senieji grybautojai akylai stebėdavo mėnulį. Sakoma, kad geriausiai grybai dygsta per jaunatį ar per pilnatį. Yra tikėjimas, kad *ant kurios mėnulio kvodros padzigs, tai ir kitų mėnesį an tos bus geriausi grybai*. Kartais manydavo, kad jei grybai išdygo per pilnatį, tai jų bus daug, bet sukirmiję. Įėję į mišką, iš įvairių ženklų spėsdavo, ar gerai seksis. Kartais sakydavo, kad blogai iš ryto susitikti moteriškę arba jei pirmą radai mažą grybą, tai nors namo grįžk, – nebesiseks. Manyta, kad daug priklauso ir nuo to, kaip pats atėjai į šį pasaulį, ar tau lemta sėkmingai grybauti. Šiliniams

Senas (geltonas) grybas naudojamas liaudies medicinoje. D. Blažulionytės nuotrauka.

dzūkams grybavimas toks svarbus, kad jie bando suprasti, ar žmogus gimdamas atsinešė *dalią ant grybų*. Kitaip sakant, jei esi dalingas, tai ir grybauti seksis. Tai atspindi ir dažnas dzūkų posakis: *Su daliu ir grybauc gerai. Dalią an grybų* galima net perduoti kitam žmogui (ne vien grybijas). O iš dalingo grybautojo stengtasi nuvogt kokį grybą ar bent eiti jo pėdomis, kad perimtum dalį sėkmės.

O kaip sužino apie grybautojų dalingumą?

Matydami, kaip jie grybauja ir kiek grybų parsineša. Pavyzdžiui, minėtas Kapiniškių grybautojas J. Svirnelis susižeidė akį ir beveik nemato, bet vis tiek grybaudamas apeina aplinkinius miškus ir gausiai grybų parsineša. Viena jo sesių garsėja kaip geriausia grybautoja Trakiškių kaime, o kita sesė, gyvenusi Kašėtų kaime, pasakojo, kad neturėjo *dalios an grybų*: *Nuveinam abidzvi grybauc, tai ji, va, grybas, va, grybas, o aš cik žūrau, kur pušalė graži, kur ėglis gražus, ir parainu aš beveik su tuščiu, o ji su pylnu ir su pylnu. Sako, su daliu – gabus vaikas, gimis gal geru dienu.*

Su tais gebėjimais susijęs ir gerųjų grybių perdavimas. Be dalios, geras grybautojas dar turi turėti geras akis ir kojas, stiprų norą grybauti, taip pat turi puikiai pažinti miškus. Atrastos geros grybijos yra saugomos, o vėliau jos galėjo būti perduodamos kaip didelė vertybė. Paūlių kaime pasakojo apie bevaikę moterį, kuri, jausdama, kad darosi silpnesnė, pasikvietė vieną iš kaimynų, su kuriais artimai bendravo, dukterų, nusivedė į grybijas ir parodė, sakė: *Va, ca rasi, va, ca rasi...* O kai kurie ir savo vaikams nerodydavo arba parodydavo tik prieš mirtį, nors dauguma vesdavosi vaikus grybauti nuo mažens ir stengdavosi, kad vaikas pajustų grybų radimo džiaugsmą. Tada žinodavo, kad ir toliau grybaus. Jei miškas arti, dažnai patys vaikai, po jį lakstydami, susirasdavo grybijas.

Kartais grybams suteikiamos ir antropomorfinės savybės?

Grybautojai kartais pasako – matau, kad grybas žiūri į mane ir šaukia. Sako – *susrikiaoj kap karaičiai ar kazokai stovi*. Arba pasako jaučiantys, kad grybai traukia kaip magnetas – lyg justų jų gyvybę. Paslaptingas žmonėms tas užsimezgantis ryšys. Dzūkai tiki ir nužiūrėjimu, sako, kad grybai *akių boja*. Manoma, kad jei jauną grybą pamatysi ir paliesi, tai jis daugiau nebeaugs, sako, *ir supūna ant to daikto*. Net jauni žmonės pasakojo, kad radę jauną grybuką dar specialiai jį augino, bet šis sustojo augęs.

Lepeskų derlius Margionių kaime. Nuotrauka iš Vytauto Bigelio asmeninio archyvo.

Pirmojo grybo radimas kartais naudojamas sėkmei prišaukti. Su juo tada tarsi kalbama. Apėmus radimo džiaugsmui jį pabučiuodavo, o seniau buvo paplitę ir maginiai veiksmai – tris kartus jį paspjaudydavo ir ištardavo, pavyzdžiui: *Tfpu, tfpu, tfpu, privesk man grybų pilnų kašelaitį*. Taip su juo užmezgamas ryšys ir imama bendrauti, tad galima ko nors ir paprašyti. Kalbama su juo: *Va, tu tokis gražus, o kur tavo brolukai slepiasi?* Grybautojai pasakoja apie tokius pokalbius. Juk sakoma, kad kur auga vienas baravykas, būtinai bus ir dvynys ar visa jų šeimyna. *Viengungis grybas nebus, daugiausia būna tėvas, mama ir vaikai*. O Musteikoje, radę pirmą grybą ir dar neišrovę, prie jo klaupdavosi ir bučiuodavo. Manau, kad klaupdavosi tam, kad pritūptų ir pažeme visą grybingą plotą apžvelgtų. Ypač gražiai dzūkai apibūdina juodagalvius baravykus, nes gražesnių jiems nėra: *Pažiūrėk, kokie jie gražūs, kokios galvukės! Sveiki kap akmenukai, obolaiciai grybaiciai*. Būna, kad ir save prilygina grybui juodagalviui, nes norai panašūs: *Grybo veizdėk tynai, kur pats norėtum pasėdėc*. Kalbėdami apie grybavimą, dažnai pasako apie grybų grožį ir gerumą juos rinkti.

Grybas ant grybo, sako *kupčius an kupčiaus*, grybingų metų pranašas. D. Blažulionytės nuotrauka.

Minėtoji Rožė sakė: *Kupistas grybas*. Reiškia, toks gražus ir drūtas kaip kupstas.

Ar grybai ir į vietovardžius iš kašelių sukrito ir išdygo? O kaip folklore?

Pavyzdžiui, yra vieta, vadinama Grybų Lovos, – reiškia, ten jų tiek, lyg būtų priguldyta. Turim Grybaulios kaimą, kiek tolėliau yra Gribaša. Yra daug smulkesnių vietų įvardijimų: Divuko grybaucinė, Čiro grybija, Jonuko grybijos, rodančios buvusį beveik šeimyninį jų statusą. Vietovardžiai parodo, kokie svarbūs šiliniams dzūkams grybai. Reikia pripažinti, kad dainose ir kitame folklore grybai ne itin pastebimi. Dažniausiai dainose mergelės uogeles rankioja. O dainos, mininčios grybus, skirtinos vėlesnio laikotarpio vestuviniams pajuokavimams ar šiaip pašmaikštavimams. Ir žinomas posakis *Kad ne grybai ir ne vuogos, šilų mergos būtų nuogos. Kad ne brokai, ne svogūnai, gruntų mergos kaip bizūnai* juk atėjo iš šilų. Gruntinių dzūkų mergos šilinių prisibijojo, jei joms tekdavo nutekėti į šilus, sakydavo: ką aš ten darysiu, ten žemės nėra. O šiliniai gruntinių nenorėdavo, nes šios grybauti nemoka. Kai susitikdavo vestuvėse ar kitur, vieni iš kitų šaipydavosi, pajuokdavo. Gruntiniai sakydavo, kad šilinių mergelių kuprelės nubrozdytos (*razbrūznytos*) kašelių... Seniau gyvavo supratimas, kad duoną pirkti *ne unaras*, o šiliniams juk reikėdavo tai daryti, užtat jie vertino grybavimą, o grybijas

perduodavo arba paveldėdavo kaip žemę. Taip tarsi bandyta pasikelti socialinį statusą.

Skaičiau, kad senyvi šiliniai dzūkai, nebegalintys grybauti, vis tiek mintyse įsivaizduoja tai darantys arba net sapnuoja...

Šią žiemą sutikau vieną močiutę ir paklausiau, ką jai reiškia miškas. Pažiūrėjo į mane taip veriančiai ir pasakė: *O, miškas! Aš miškų sapnuoju, noris aic gračiau miškan mėlyniauc, lepeškauc, grybauc*. O Trakiškiuose rudenį užėjau pas minėto J. Svirnelio grybautoją seserį, kuri taip pasakojo:

Aš ir dabar tarytai nuveitau, ir žinau tų pušalių, kur jis augo, ir žinau, kur lepeškų ciltukus radau, atrodo, matau, guliu lovon ir matau. Ciltukai, ciltukai, va, cia, va, išlupai, apsisukai, va, kitas ciltukas, išlupai, apsisukai. O anksčiau mes baravykus tep rinkom: baltos samanukės, kupurnukės nugarukės raudonų baravykų. Nachadu priranki.

Daugelis man pasakojo, kad sapnuose grybauja. Sako, atsiguli ir užmiegi, o akyse tos vietos: iš vakaro susiplanuoji, kur eisi iš ryto. Ir sapnuoja, kur grybaudavo. Atminty visa tai užsilikę, juk sakydavo, kad *galva tuo būdavo pramušta*, ypač kai ateina sezonas. Rožei praeitais metais operavo akis, o toks grybų dygimas buvo... Vaikai prisakė neiti grybauti, nes negalima lankstyti, o jai tai buvo didžiausia bausmė. Vaikai žinojo, kad ji vis tiek eis, todėl neišvažiavo, liko su ja.

“WHEN YOU’RE BLESSED WITH LUCK, MUSHROOMS ARE EASY TO FIND”

Interview with Dalia Blažulionyte, specialist at the Directorate of Dzūkija National Park and Čepkeliai State Nature Reserve, about the tradition of *šiliniai dzūkai* mushrooming, which was included in the Lithuanian Inventory of the Intangible Cultural Heritage in 2021. Sandy soil, covered by the forests of southern Lithuania, was not suitable for agriculture, so the goods provided by the forest were particularly important for the local people – they hunted, collected mushrooms, berries and nuts. The people of Dzūkija call mushrooms “God’s dew” or “the harvest of the sky”. They especially appreciated one species – boletus, which they would dry and sell. Chanterelles, tricholoma, and milkcap were also gathered, while other mushrooms weren’t worth anything. Mushroom-picking began in late May, and the season lasted until the autumn frost. Experienced mushroom-pickers had their own special spots, they did not tell anyone about them, but, on the other hand, it was believed that success in mushroom picking was a special gift that not everyone has. Food made from mushrooms is part of the culinary heritage of Dzūkija, and they are also used in traditional medicine.

AUKŠČIAUSIAS DVASINIS IDEALAS

Daizecas Teitaras SUDZUKIS

Daizecas Teitaras Sudzukis (ang. Daisetz Teitaro Suzuki, 1870–1966) – bene vienas žymiausių XX a. pirmosios pusės japonų Vakaruose. Dzeno vienuolis ir kartu mokslininkas, profesorius, įvaldęs pagrindines Tolimųjų Rytų kalbas (be japonų, dar kinų, pali, sanskritą) ir pagrindines Vakarų kalbas ir neįsivaizduojamai išsilavinęs, buvo tarsi gyvas tiltas tarp Rytų ir Vakarų, vienus kitiems vertęs, pristatęs, atskleidęs ir aiškinęs (ne tik dženą vakariečiams, kuo tebėra neprilygstamas ligi šiol, bet ir, pavyzdžiui, mokytoją Ekhartą bei Svedenborgą budizmo požiūriu).

Daizecas Teitaras Sudzukis buvo vienas iš 1936 m. liepą Londone sušaukto Pasaulio tikėjimų kongreso (World Congress of Faiths) dalyvių, kur pasakė kalbą „Aukščiausias dvasinis idealas“, iškart susilaukusių karšto klausytojų pritarimo ir nepraradusių reikšmės iki šiol. Nes ji apie nesenstančius, amžinus dalykus ir sveiką santykį su jais.

■ Kai buvau paprašytas kalbėti apie Aukščiausią Dvasinį Idealą, pradžioje nė nežinojau, ką atsakyti. Pirma, aš tesu paprastas kaimietis iš atokaus pasaulio užkampio, staiga atsidūręs šitoje Londono spūstyje, visiškai sutrikęs, ir mano protas atsisako veikti taip, kaip jam įprasta savoje šalyje. Antra, ką išvis gali pasakyti toks kuklus žmogus kaip aš apie tokį didingą dalyką kaip Aukščiausias Dvasinis Idealas? Ir dargi tokiai išpūdingai publikai, kurios kiekvienas narys man atrodo kaip išminčius, intelektualas, žinantis viską pasaulyje! Jaučiu gėdą jau vien dėl to, kad kažin kaip leidausi įkalbamas dabar čia stovėti. O pirmoji mano klaida buvo suvis kelti koją iš Japonijos.

Leiskite papasakoti jums, kaip aš gyvenau prieš atvykdamas į Londoną. Mano šalyje namų stogai paprastai šiaudiniai. Japonų nameliai daugiausia maži. Kaime daugybė tokių šiaudinių namelių, ir vienas iš jų – mano. Rytais aš atsikeliu kartu su čiulbančiais paukščiais. Atidarau langus, kurie žiūri tiesiai į sodą. Japonų langai visai kitokie nei jūsiškiai, anglų. Angliški langai – tai tam tikros angos sienose, o japoniški langai – tarsi angliškų langų ir pačių sienų junginys. Užtat kai japoniškieji langai atidaromi, vienas namo šonas dingsta išvis. Pats namas atsidaro į sodą. Pats sodas virsta namu, namas – sodu. O čia namai labai atskirti. Namas čia stovi sau, kaip ir jo gyventojas. Jo gyventojas yra visiškai atskirtas nuo savo aplinkos. Ana ten gamta, o štai čia – aš. Jūs – tai jūs, o aš – tai aš. Atrodo, tarsi tarp vieno ir kito – gamtos, gamtinės aplinkos ir namo gyventojų – nebūtų jokio ryšio.

Taigi, atidarius japoniškuosius langus, namas tiesiog prasitęsias į sodą. Ir žiūriu tiesiai į medžius – visai kitaip nei pro angliškuosius langus,

pro kuriuos į sodą tik tarsi vogčia pavyksta dirstelėti. Aš matau medžius nuo pat šaknų, augančius iš žemės, ir atrodo, lyg jausčiau kažką slėpinga sklindant nuo jų, nuo pačios motinos žemės. Ir jaučiu, kad gyvenu drauge su jais, ir jie drauge su manimi, manyje. Nežinau, ar šią bendrystę galima pavadinti dvasine, ar ne. Neturiu nė laiko ją kaip nors pavadinti – tiesiog mėgaujuosi ja.

Ten, žemesniajame sodo kampe, dar yra nedidelė kūdra. Kartais girdžiu, kaip iš vandens šokinėja žuvis, lyg būtų tokios laimingos, kad nenustygsta vandenyje. Ar tikrai jos laimingos? Nežinau. Nors kažin kaip jaučiu, kad iš tikrųjų jos labai labai laimingos. Kaip mes, kai mus perpildo džiaugsmas ir imame šokti, taip tikriausiai ir žuvis šoka. Ar jos irgi patiria kažką iš tos terpės, kurioje gyvena, kurioje būva? Ir kas manyje taip sukyla, kai klausausi kūdroje šokančių žuvų?

Paskui ateina lotosų žydėjimo laikas. Kūdra pilna jų, ir mano vaizduotė savaime skuba pas juos į kitą pasaulio kraštą. Kai šitaip kalbu, ar atrodo, kad paprasčiausiai užsisvajojau vidur šio didelio miesto? Galbūt. Bet kažkaip jaučiu, kad mano svajos nėra visai tuščios. Ar tuose dalykuose, apie kuriuos svajoju, nėra kažin ko amžino, visuotino? Milžiniški statiniai, kuriuos aplink save matau, – tikrai didingas žmogaus pasiekimas, be abejonių. Panašus jausmas mane buvo apėmęs Kinijoje, kai stovėjau priešais Didžiąją kinų sieną, apie kurią tikriausiai esate girdėję. Bet ar tie statiniai irgi amžini kaip mano svajos, kurias aš velmi tokiomis laikyti? O ką, jei bent kiek sudrebėtų žemė? Laimei čia, šioje žemės rutulio dalyje, ji nedreba taip dažnai kaip Japonijoje. Bet jeigu vis dėlto vieną kartą imtų ir sudrebėtų? Galima numanyti, kas nutiktų. Nenoriu apie tai nė pagalvoti. Tačiau

prieš kurį laiką viename Amerikos žurnale kažkoks rašytojas rašė apie Niujorko griuvėsius, kuriuose įsivaizduojami ateities tyrinėtojai stengiasi nustatyti, kur kitados stovėjo tas ar anas iš dabartinių aukščiausių pasaulio statinių. Jie vadinami dangoraižiais, ar ne?

Gerai, daugiau šitaip nebekalbėsiu ir nebesileisiu į svajas, nors jos ir traukia. Laikas nubusti ir pažvelgti tikrovei į akis. Tačiau kas tai per tikrovė, kuriai į akis dabar esu priverstas pažvelgti? Turiu omenyje ne jus, ne šį pastatą, ne mikrofoną priešais, o Aukščiausią Dvasinį Idealą, šiuos taip iškilmingai skambančius žodžius. Jie ką tik nuskambėjo iš mano lūpų. Todėl apie nieką daugiau svajoti nebeįmanoma. Turiu prisiversti sugrįžti prie jo – prie Aukščiausio Dvasinio Idealo. Nors iš tikrųjų nežinau, nei kas yra Dvasinis, nei kas yra Idealas, nei kas yra Aukščiausias Dvasinis Idealas. Atrodo, kad negebu dorai suvokti tikrosios šių žodžių prasmės. O jie taip prikišamai styro man prieš akis!

Išeinu iš viešbučio, kuriame esu apsistojęs čia, Londone. Matau pilnas gatves žingsniuojančių vyrų ir moterų – ar veikiau paknopstom bėgančių, nes nepanašu, kad jie žingsniuotų, atrodo, lyg bėgtų. Gal ir nėra visai tikslu taip sakyti, bet man taip atrodo. Jie smarkiai įsitempę, jų veido raumenys susitraukę nuo įtampos, nors galėtų atsileisti, atsipalaiduoti. Gatvės sausakimšos visokių mašinų, autobusų, lengvųjų automobilių ir visokių kitokių. Išstis srautas, nuolatinis, nepaliaujamas srautas. Nežinia, kada galėsiu bent koją įkelti į šitą nuolatinį mašinų srautą. Parduotuvės lūžta nuo įvairiausių daiktų, kokių tik nori, kurių daugumos mano mažame namelyje šiaudiniu stogu niekuomet neprireiks. Matant šitiek visokių daiktų, norom nenorom kyla klausimas, kurgi galiausiai visi šie vadinamieji šiuolaikiniai civilizuoti žmonės žingsniuoja? Koks jų likimas? Ar jie vejasi Aukščiausią Dvasinį Idealą? Ar įsitempę jų veidai išreiškia susirūpinimą, kaip čia prasiskverbęs prie dvasinės dalykų esmės? Ar jie ketina šį savo dvasingumą paskleisti po kiekvieną tolimiausią žemės kampelį? Nežinau, negaliu pasakyti.

Bet atkreipsiu dėmesį, jog „dvasinis“ šiaip jau mena priešingybę materialiam, „idealas“ – priešingybę aktualiam, praktiškam, o „aukščiausias“ – priešingybę įprastam, vidutiniškam. Tad kai kalbame apie Aukščiausią Dvasinį Idealą, ar tai reiškia, kad ketiname baigti su viskuo, kas materialu? Kas ne idealas, o praktiška gyvenimo proza? Kas ne aukščiausia, o įprasta, vidutiniška? Vadinasi, baigti su šiuo padieniu gyvenimu šiame dideliame mieste? Išvis, kai kalbame apie

dvasingumą, ar tai reiškia, kad turime baigti su visais šiais daiktais? Ar dvasingumas – tai kažkas anapus visko, ką matome aplinkui? Nemanau, kad šitoks požiūris, atskiriantis dvasią nuo materijos ir materiją nuo dvasios, būtų labai vaisingas. Apie tokią dualistinę tikrovės sampratą, suskaidžiusią ją į materiją ir dvasią, jau turėjau progą pasisakyti kitoje savo kalbelėje.

Iš tikrųjų materija ir dvasia yra viena, tiksliau – tai vienos tikrovės dvi pusės. Išmintingam rūpi tikrovė – tikras pinigais, o ne viena ar kita jo pusė: arba materija, arba dvasia. Kai laikomasi vien materijos, joje nelieta nieko dvasiška. Kai pabrėžiama vien dvasinė pusė, ignoruojama materija. Abiem atvejais pasekmė – vienpusiškumas, suluošinantys tikrovę. O ji svarbi visa, visomis savo pusėmis. Kai sąmonė nutaikyta į tokią tikrovę, kuri nei dvasia, nei materija, o kartu, žinoma, ir dvasia, ir materija, išdrįsčiau pasakyti, jog tuomet ir Londonas su visu savo materialumu pasidaro neįtikėtinais dvasiškas. O kai sąmonė iškrypusi, tuomet visi vienuolynai, visos šventyklos, katedros su visais jas įkūrusiais religiniais ordiniais, visos šventos vietos su visomis jų šventenybėmis, su visais jose susirinkusiais maldininkais, apskritai visa, kas daroma religijos vardu, – vėlgi išdrįsiu pasakyti – tėra vien materija ir nieko daugiau. Mėšlo krūva. Srutų duobė.

Mano manymu, materija neturi būti niekinama, o dvasia toli gražu ne visuomet verta išaukštinimo – turiu omenyje visa tai, kas daroma dvasios vardu. Turiu omenyje ne tikrą dvasingumą, o dvasingumu prisidengusią puikybę. Tokie dalykai neverti jokios pagarbos. Kalbantys apie dvasingumą kartais būna širdyje labai pikti, o tarp tų, kurie susikrovė didelius turtus ir iš pažiūros visuomet rūpinosi vien materialiais dalykais, neretai pasitaiko kilniausių, tauriausių, išties dvasiškai pažengusių sielų.

Betgi didžiausias keblumas – kaip man perkelti savo šiaudais dengtą namelį tarp šių tvirtų Londono mūrų? Kaip man vidur šio Oksfordo žiedo susirentus sau kuklią trobelę? Argi tai įmanoma – šitoje automobilių, autobusų ir visokio kitokio transporto sumaištyje? Kaip man klausytis čiulbančių paukščių, šokančių žuvų? Kaip visą šį reklaminį vitrinų blizgesį pavertus gyva lapų žaluma, virpančia nuo švelnaus ryto dvelkimo? Kaip man rasti gamtą – tikrumą, nepadirbtumą, nesavanaudiškumą – šių dirbtiniausių žmogaus dirbinių apsupty? Štai didysis klausimas, iškilęs prieš mus pastaruoju metu.

Vėlgi, aš nieko nežinau apie Aukščiausią Dvasinį Idealą. Tačiau kadangi esu varyte įvarytas

į šiuolaikinės civilizacijos vadinamąjį materialumą, tai šį tą pasakysiu apie jį. Kol žmogus yra gamtos padaras ar netgi Dievo padaras, tol ir visa, ką jis pats daro, negali būti nužeminta į materialumą ir supriešinta su vadinamuoju dvasingumu. Tai vis dėlto lieka materialu-dvasiška, ar dvasiška-materialu – su brūkšneliu per vidurį. Dvasiškumo neatiskiriant nuo materialumo, materialumo neatkertant nuo dvasiškumo, bet abu sujungiant, kaip rašome, brūkšneliu. Šiaip aš vengiu tokių sąvokų kaip objektyvumas bei subjektyvumas, bet kadangi neturiu kitos tinkamos, tai dabar pasakysiu taip: jei dvasiškumas-materialumas, sujungti brūkšneliu, neaptinkami objektyviai, tai aptikime juodu subjektyviai ir padarykime viską, kad atitinkamai atsimaitytų mūsų pasaulis.

Leiskite jums papasakoti, kaip tai yra padaręs vienas senovės mokytojas, vardu Jošu (ang. Yōshū). Jo gyvenamas vienuolynas garsėjo išpūdingu gamtiniu akmeniniu tiltu. Vienuolynai paprastai statomi kalnuose, o šis, kuriame gyveno Jošu, turėjo akmeninį tiltą per šniokščiančią kalnų upę. Vieną dieną pas mokytoją atėjo vienuolis ir paklausė: „Ši vieta plačiai garsėja savo gamtiniu akmeniniu tiltu, bet atvykęs aš taip ir nemačiau jokio akmeninio tilto. Mačiau tik aptręšusią siją, lentą. Prašau pasakyti, Mokytojau, kurgi tas jūsų tiltas?“ Į mokytojui užduotą klausimą šis atsakė klausimu: „Tu matai tik tą nelaimingą sukežusią lentą ir nematai akmeninio tilto?“ Mokinys: „Tai

kurgi jis, tas akmeninis tiltas?“ Mokytojas atsakė: „Žirgai juo žengia, beždžionės juo žengia, katės ir šunys... – atsiprašau, jei nuo savęs pridursiu ką nors, ko mokytojas iš tikrųjų nesakė, – katės ir šunys, tigrai ir drambliai juo žengia, vyrai ir moterys, turtingi ir vargšai, jauni ir seni, prasčiokai ir kilmingieji (būtų galima suminėti begalę tokių priešybių porų), anglai, japonai, musulmonai, krikščionys, dvasiškumas ir materialumas, idealai ir praktiškumas, visi kuo aukščiau ir kuo paprasčiau dalykai. Visi juo žengia, ir netgi tu, vienuoli, kuris atsisakai jį matyti, iš tikrųjų atsainiai juo žengi. Ir net nesijauti jam už tai dėkingas! Juo žengdamas, netari tiltui: „Ačiū tau!“ Ko tada vertas šis akmeninis tiltas, jei mes jo netgi nepastebime! Netgi nepastebime juo einą! O tiltas nešaukia: „Aš jūsų Aukščiausias Dvasinis Idealas!“ Tiesiog tyliai tįso iš neįžiūrimos praeities į neužmatomą ateitį.“

Čia man laikas sustoti. Ačiū jums už dėmesį ir atlidumą mano japoniškai anglų kalbai. Tikiuosi, kad norėjote mane suprasti. Tuomet geranoriškumas abipusis, o abipusis geranoriškumas – argi tai ne didžiosios Pasaulio Dvasinės Brolystės mažas spindulėlis?

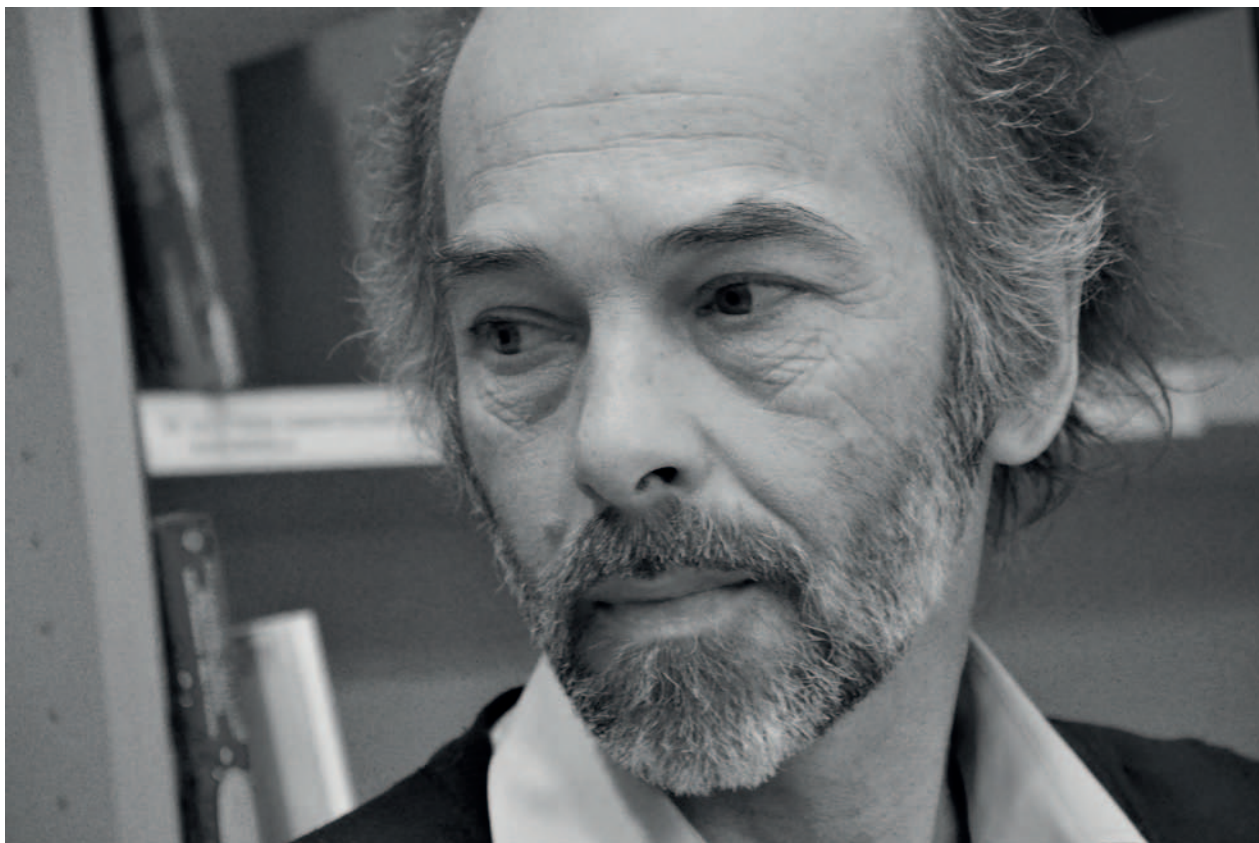
Versta iš: Daisetz Teitaro Suzuki. *The Awakening of Zen*. Edited by Christmas Humphreys. Boston and London: Shambhala, 2000, p. 107–112: *The Supreme Spiritual Ideal*.

Iš anglų kalbos vertė Dainius RAZAUSKAS

Birželio pieva I. 2021 m. Arūno Baltėno nuotrauka.

GALIAUSIAI – NUBUSTI ANDRIŲ KONICKĮ IŠLYDINT

Andrius Konickis. 2009 m. Vlado Braziūno nuotrauka.

■ Mus paliko Andrius Konickis (1956.03.14–2021.06.03). Net nežinau, kaip jį deramai apibūdinti: filosofas, kultūrologas, kultūros veikėjas, leidėjas, redaktorius... Visi šie apibūdinimai, juos įprastai girdint, Andriaus atveju nepakankami. Pavyzdžiui, „kultūros veikėjas“ pasakoma ir apie žmogų, kuris neaišku ką veikė ir nenuveikė nieko apčiuopiamo. O Andrius kultūroje *veikė* iš tikrųjų ir taip, kad nežinau net iš kurio galo priėti ir žinau nesugebėsiąs deramai nusakyti.

Nors kilme susijęs su abiem mūsų „strateginiais partneriais“, kuriems mes pakaitomis gerinamės, kaskart viename ieškodami prieglobsčio nuo kito, Andrius veikė Lietuvai. Lietuvos kultūrai. Tiesą sakant, jeigu kiekvienas ar bent mažumėlę kultūringas lietuvis skirtų Lietuvai nors dešimtąją, nors šimtąją dalį to, ką jai atidavė Andrius, ji žydėtų kaip rojaus sodas. Nes Lietuva – tai visų pirma kultūra.

Bene ryškiausiai prie Andriaus spindi kultūros žurnalas „Naujoji Romuva“, pradėtas leisti tarpukariu Juozo Keliuočio ir prikeltas antram gyvenimui 1994-aisiais, netgi tuo pačiu formatu,

kurio Andrius, vadovavęs žurnalui nuo 2000 m., sąmoningai ir ištikimai laikėsi. Esmiškai du dešimtmečius Andrius nešė šį žurnalą ant savo pečių, per visas mūsų kultūros gyvenimo duobes, balas ir pelkes (mano suvokimu, neišbrendamas). Jei žurnalas būtų krikščioniškas, pasakyčiau, nešė kaip kryžių. Bet jis buvo atviras visiems, visai kultūrai, visoms nuostatoms, visiems dvasios polėkiams be jokių išankstinių apribojimų. Kaip Andrius.

Ir filosofas Andrius buvo tikrąja to žodžio prasme. Turėjo jis tą filosofo diplomą, dar ir daktaro, darbo vietą institute ir t. t. tvarkingai. Bet tai, ką jis darė, ką veikė kultūroje, buvo filosofija, netelpanti į jokias ataskaitas, jokių laipsnių. Jis telkė, kvietė, leido ir ragino... Nepatikėsite – mąstyti! Nešališkai, todėl visapusiškai; drąsiai, todėl nutrūktgalviškai; atidžiai, todėl pagarbiai. Ne dėl ataskaitų, ne dėl karjeros, šlovės ar įspūdžio. Dėl mąstymo. Kaip mums tai sekėsi, jau priklausė nuo mūsų. Sakau „mums“, „mūsų“, nes ir aš ten buvau – lankiausi Andriaus suburtoje „Naujosios Romuvos“ bičiulių draugėje.

Keistoka bendruomenė, bet mintyse apsidairau – ir nematau Lietuvoje kitos tokios.

Su ja susiję ir Andriaus nuopelnai Lietuvos poezijai, kuriuos kas nors dar turės įvertinti – nuolatiniai skaitymai, geroko būrio poetų vasaros stovyklos, publikacijos žurnale... Poezijos ir filosofijos tarpusavio santykis bei santykiai – bene šerdinė paties Andriaus apmąstymų tema nuo pat daktaro disertacijos (apginta 1996 m.), pavadintos „Oskaro Milašiaus filosofinės idėjos“.

Andrius yra parašęs ne vieną (filosofinės eseistikos bei kultūrologijos žanro, tarkime) knygą. Dvi iš jų skaičiau. Viena man gerokai patiko – tiek turinys, tiek pavadinimas: „Pirmiausia nubusti...“ (Vilnius: Naujoji Romuva, 2006). Net esu parašęs jai ilgoką recenziją (Pirmiausia nubusti, ir tebūnie darna! *Liaudies kultūra*, 2015, Nr. 1, p. 80–86).

Prie žurnalo įsteigta „Naujosios Romuvos“ leidykla yra išleidusi ir vieną keistą mano knygelę, taigi Andrius yra jos „krikštatėvis“, man kaip ir giminė. Dvasinis, kultūrinis giminė (angliškai *god-father*).

Ne kartą man yra tekę ir „Naujosios Romuvos“ žurnalui rašyti, drauge su Andriumi paminant visus ataskaitų bei mokslinių balų išskaičiavimus ir įkvepiant gurkšni Dvasios Laisvės – oro, kuriuo jis kvėpavo. Paskutinis mano straipsnis čia buvo paskelbtas visai neseniai, 2020-ųjų 3-ajame numeryje („Pasaulio sutvėrimas mintimi“,

p. 13–32). Pridursiu, kad Andrius buvo dar ir reto darbštumo, kruopštumo bei padorumo redaktorius, su kuriuo bendradarbiauti buvo šventė.

Užsiminiau apie tą straipsnį dėl to, kad branduolinė jo dalis vadinasi „Pasaulis – sapnas“ ir savo turiniu savaip atsiliepia į minėtos Andriaus knygos pavadinimą „Pirmiausia nubusti...“ Iš tikrųjų, jeigu miegame, tai ko verti visi mūsų darbai, kurie išsisklaidys kaip sapnas nubudus? Argi tad ne nubusti reikia pirmiausia, prieš bet ko imantis? Bet jeigu mes čia (tarsi) miegame ir šis pasaulis yra (kaip) sapnas, tai argi ne nubusti mums lieka galiausiai, visus savo darbus palikus sapne?

Andriui šis kertinis filosofinis klausimas, matyt, jau išspręstas. O mūsų dar laukia.

Dainius RAZAUSKAS

FINALLY – TO WAKE UP

In remembrance of Andrius KONICKIS

Andrius Konickis (14/03/1956–03/06/2021) – philosopher, culturalologist, cultural activist, publisher and editor – has left us. Since 2000, he published the cultural magazine *Naujoji Romuva*, brought together its authors and readers, regularly organised poetry readings, and examined the relationship between poetry and philosophy in his books. He was a man of culture – open to all, to all culture, to all attitudes, to all flights of the spirit, without any prior restrictions.

„Naujosios Romuvos“ redaktorius A. Konickis Salovartės k. (Varėnos r.) vykusioje žurnalo bičiulių sueigoje. 2019 m. Roko Gelažiaus nuotrauka.

ASMENVARDŽIŲ RAŠYBA: „PROBLEMA“, KURIĄ LAIKAS „IŠSPRĘSTI“

II DALIS: ORIENTALISTIKA

Dainius RAZAUSKAS

■ Tikroji „problema“, kurios mums niekaip nepavyksta „išspręsti“, – ta, kad mes vis dar lietuviai. Jei tik liautumės paikai spyriojęsi ir pagaliau nusimestume šitą varginančią našlą – savo įkyrėjusį lietuviškumą, savo nuobodžią, gėdingą lietuvybę, neduodančią jokios praktinės naudos, tik keliančią begalinius rūpesčius ir nuostolius, iškart lengviau atsikvėptume. Ir asmenvardžius galėtume rašyti laisvai, visomis pasaulio kalbomis, nebesukdami sau galvos dėl jų „autentiškumo“. Nes „autentiškumą“ jie praranda tik tada, kai parašomi lietuviškai.

Į tai jau esu bandęs atkreipti dėmesį straipsnyje „Arba Lietuva, arba lotyniško pagrindo asmenvardžiai“ (*Liaudies kultūra*, 2015, Nr. 3, p. 78–81, prieinama internetu). Tenai mėginiau parodyti, kad yra bent dvi sritys, kurioje „originalus“, arba „autentiškas“, asmenvardžių rašymas išvis neįmanomas – prie geriausių norų! Viena iš jų – lituanistika ir Lietuvos istorija. Sukeltą visišką asmenvardžių jovalą joje pavyzdžiais pristačiau pirmojoje dabartinio straipsnio dalyje „Asmenvardžių rašyba: ‘problema’, kurią laikas ‘išspręsti’. I dalis: lituanistika“ (*Būdas*, 2021, Nr. 2, p. 76–84).

Antroji sritis, kurioje objektyviai neįmanomas autentiškas asmenvardžių rašymas, – orientalistika ir apskritai nevakarietiškas kultūras nagrinėjantys raštai Vakarų kalbomis: čia asmenų vardai paprastai rašomi ta kalba, kuria apie juos kalbama, pastaruoju metu dažniausiai angliškai, tad jokio „autentiškumo“ nėra net užuominų. Prisišlieja čia ir daugiau mažiau europietiška kultūra persiėmusios, bet nelotyniškus rašmenis (kaip slavų kirilika, graikų ir kt.) vartojančios kultūros, kurių asmenvardžiai, kai jie parašomi angliškai, irgi neturi nieko bendra su autentiškumu.

Dabar pateiksiu dar kelis pavyzdžius iš šios srities.

Iš pat karto noriu labai aiškiai pabrėžti, kad jų autoriai – iškiliausi mūsų humanitarai, mokslininkai ir vertėjai – niekuo dėti. Ir atrinkau juos ne tyčia, ne kad jie būtų ypač „nusidėję“ lietuvių

kalbai, o veikiau atvirksčiai: minėsimose knygose asmenvardžių chaosas man užkliuvo paprasčiausiai todėl, kad jas skaičiau, o skaičiau jas todėl, kad tai vienos geriausių, svarbiausių, reikalingiausių, įdomiausių, pirmaeilių mano knygų, ir jų autoriai bei vertėjai man – didžiausi autoritetai ir nuoširdžiai gerbiami kolegos. Ir jeigu jau tokiose, aukščiausios kokybės darbuose asmenvardžių rašymas visiškai sujauktas, tai ko norėti iš prastesnių, antraeilių?! Negana to, aš ir pats esu šitaip rašęs ir iki šiol kartais būnu priverstas šitaip rašyti, nes tikrai nėra lengva plaukti prieš srovę.

Nesusipratimų šaltinis – ne autoriai ir vertėjai. Todėl jų tyčia neminėsiu.

Nesusipratimų šaltinis – pati dabartinė kalbos politika, trumparegis (ne)atsakingų kalbininkų ir politikų sprendimas vis dar leisti vartoti lietuvišką raštą, leisti rašyti lietuviškai. Supraskime pagaliau: šitaip mes asmenvardžių niekada deramai neparašysime! Lietuviškai išvis neįmanoma asmenvardžio parašyti „pagarbiai“, o kai stengiesi ir bandai, šit kas išeina.

Senovės kinų išminčiaus Konfucijaus knygoje „Apmąstymai ir pašnekesiai“ (Vilnius: Pradai, 1994), trumpoje įžangėlėje į paaiškinimus (p. 199) sakoma: „Šia knyga lietuvių skaitytojui pirmą kartą autentiškai pristatoma Konfucijaus filosofija. <...> Kinijos istorinių epochų, vardų, dinastijų, terminų rašyba pateikiama pagal autoritetingiausio komparatyvistų judėjimo centro Honolule priimtą transkripciją, kuri yra įsigalėjusi lotynišką alfabetą vartojančių šalių orientalistinėje literatūroje.“ Egzotinių kalbų vieninga transkripcija – perraša lotyniško (ar veikiau angliško) pagrindo rašmenimis yra labai svarbus dalykas. Tačiau jos paskirtis – daugiau mažiau suprantamai sutartiniais ženklais perteikti svetimų rašmenų garsinį turinį, o ne pakeisti ja gyvų kalbų rašmenis. Bet kai toji tarptautinė transkripcija atkakliai peršama vietoj lietuviškų rašmenų, lietuviškai pasidaro neįmanoma nei parašyti,

nei perskaityti net pačios Konfucijaus knygos kiniško pavadinimo – „Lun yu“ (su angliška *y* vietoje lietuviškos *j*). Apie asmenvardžius nėra ką nė sakyti. Ir štai knygos įžangoje „Konfucijus ir konfucianizmas“ rašoma (p. 5): „Ypač reikšmingi J. Legge, R. Wilhelmo, S. Couvreur'o, Waley, Lin Yutango, R. Moritz'o bei žymaus rusų orientalistų V. Aleksejevo pirmųjų trijų „Lun yu“ skyrių su plačiais komentarais vertimai.“ Nei knygos pavadinimas „Lun yu“, nei asmenvardis Lin Yutangas nėra originalūs – jie parašyti angliškai. Štai ir visas „autentiškumas“.

Toliau (p. 7): „Lietuviška Konfucijaus pavardės transkripcija yra perimta iš lotyniškos jos formos *Confucius*. Tai iškreiptas kiniškojo *Kung Fu-tzu*, t. y. mokytojas *Kung* iš *Fu* vietovės, variantas. (*Kung* – vardas, *Fu* – vietovė, kurioje gimė filosofas, o *tzu* – mokytojas).“ Viskas taip, tik su nedidele išlyga: minėtoje tarptautinėje kinų rašmenų transkripcijoje *ng* žymi tiesiog kietą *n* (vienas pats *n* – visuomet minkštas). Taigi *Kung* tariamas *Kun*. Negana to, minėtoji transkripcija nėra taip jau vieningai priimta, ir tas pats žodis *tzu*, reikšme „mokytojas“, neretai rašomas *zi* (tariamas *dzi*). Taigi lotyniškas *Confucius* ne toks jau „iškreiptas“ – tai gana tiksliai perteiktas kinų išminčiaus vardas, tik pridūrus lotynišką linksniuojamą galūnę *-us*. Mat lotynams pasisekė – tuomet dar nebuvo angliškais rašmenimis paremtos „autentiškos“ visuotinės transkripcijos. Lietuviams kur kas prasčiau, todėl skaitome (ten pat): „Svarbiausi žinių apie Konfucijaus gyvenimą ir filosofiją pažinimo šaltiniai yra ankstyvoji konfucianizmo rašytinė tradicija, kurioje pirmiausia reikia paminėti „Keturių knygų kanoną“, į kurią įeina Konfucijaus mokinio Tseng Thseu traktatas valdininkams, filosofo anūko Thseu Sseu, arba K'ong Ki, veikalas „Aukso vidurys“, filosofo mokinių užrašytas „Lun yu“ tekstas ir šimtmetį po Konfucijaus mirties gyvenusio įtakingo jo idėjų sisteminio Meng tzu (Menciaus) knyga „Meng tzu“. Apie Konfucijaus gyvenimą ir mokymą daugiausia žinių teikia garsaus kinų istoriko Ssuma Chhien (Sima Cianio) kūrinys „Shih-chi“ („Istorijos užrašai“), įtakingo taoizmo filosofo Chuang tzu knyga „Chuang tzu“, konfucianizmo katekizmu vadinamas „Ta-Hsueh“ („Didysis mokymas“) ir keletas kitų.“

Viena aišku: lietuvių kalba svetimiams asmenvardžiams, vietovardžiams, pavadinimams, terminams parašyti visiškai netinka. Mes juos tik neleistinai iškraipytume, gal dar baisiau negu lotynai.

Todėl ne be reikalo šioje lietuvių skaitytojui pirmąsyk „autentiškai“ pristatomoje knygoje

ištisai rašoma „I ching“ (vadinamoji „Permaninių knyga“), „Shih ching“ („Poezijos knyga“), „Shu ching“ („Istorijos knyga“), „Li chi“ („Ritualų knyga“), „Chhun chhu“ („Pavasario ir rudens knyga“), „Yo ching“ („Muzikos knyga“) (p. 9, 11, 13); Ch'i karalystė ir T'ang epocha (p. 10); Wen kultūra ir Chou epocha (p. 25); Linjan muzikantai iš Chou dinastijos valdovų rūmų (suprask, Linjdžianj?) (p. 32); Chao karalystės Shansi provincija, Chiu valstybė (p. 47); ch'an budizmas (p. 49, 50); Sung, Ming ir Ch'ing epochos, konfucianistai Chu Hsi, Su Chih, Wang Yan-Ming ir kiti (p. 50–51); Yu-tzu, taigi mokytojas Yu, kurio visas vardas yra Yu Ju (p. 55, 199, išn. 2); Chi šeimos vyresnysis, pasisavinęs valdovo Chou teisę atnašauti auką T'ai kalno dvasiai, kuriam negalėjo sukliudyti Jan Yu (p. 66); valdovas Wen (Wanwen), Chou dinastijos įkūrėjo U-wan tėvas, ir kitas jo sūnūs Kan-shu (p. 89, 222, išn. 3) ir taip toliau ištisai per visą knygą.

Išlikę reti lietuviški žodžiai tik gadina vaizdą. Lietuviškas raštas – nedovanotinas anachronizmas! Būtina kuo greičiau pereiti prie „autentiškų“ rašmenų (o kas nesupras, tegu skaito rusiškai).

Juo labiau kad ir pats Konfucijus taip sako (XIII.3):

Tzu-lu paklausė Konfucijaus: „Jeigu Wei valstybės valdovas Jums patiktų valdžią, ką Jūs padarytumėt pirmiausia?“

Mokytojas atsakė jam: „Pakeisčiau vardus. <...> Kai vardai neatitinka sąvokų, kalba pasidaro netikusi. Netikusi kalba gimdo netvarką ir nesėkmes. <...> Todėl kilnus vyras privalo tiksliai vartoti sąvokas ir vardus ir atitinkamai elgtis. Jis niekada lengvabūdiškai nešvaistys savo žodžių.“ (p. 130–131)

Lietuvio išeivio, iškilaus kultūros antropologo angliškai parašyta ir Vakaruose išleista knyga išversta į lietuvių kalbą ir paskelbta pavadinimu „Civilizacijų analizė“ (Vilnius: Baltos lankos, 1998). Joje p. 64–66 minimi japoniški asmenvardžiai: Michitsuna (ar tai būtent Michitsuna, ar Mičitsuna, o gal Mičicuna?), Matsuo Bashō (ar tai būtent Basho, su ilgąja o, ar Bašo, o gal garsusis poetas Basio?), Shōgunas (tai išvis ne asmenvardis, o valdovo titulas šogunas), Chikugo-no-Kami (būtent taip ar Čikugo-no-Kami, Čikugo no Kamis ar dar kaip kitaip?). Toliau (p. 112) minimi japonai Yukichi Fukuzawa, t. y. Jukičis Fukudzava, jo tėvas

Fukuzawa Hyakusuke, t. y. Fukudzava Hjakusukė, ir motina O-Jun, taigi veikiausiai O-Džiun ar O-Džiunj, samurajaus Hashimoto Hamaemono, t. y. Hašimoto Hamaemono, Hamaimono (?) dukra. Abu tėvai priklausė Nakatsu Okudairo, t. y. Nakacu Okudairo klanui, įsikūrusiam Kiusiu saloje. Vietovardis, atrodo, parašytas lietuviškai (?). Mat vietovardžiams šiaip jau negalioja „autentiškumo“ pretenzija, ir juos lietuviškai rašyti galima, netgi tais atvejais, kai jie sutampa su asmenvardžiais. O šių lietuviškai rašyti šiuokštu nevalia – „ne lygis“! Juos būtina rašyti angliškai.

P. 66–70 minimi kinų asmenvardžiai: Ssu-ma Ch'ienas (mums pasisekė: iš ką tik aptartos Konfucijaus knygos žinome, jog tai Sima Cianis). O kaip Chuan Hsü? Pažymėtini Nan-cheng Chungas ir Shangu, nes panašu, kad iš tikrųjų tai Nančėn Čiunas (Ciunas?) ir Šanus. Ir Te-ch'ingas veikiausiai yra Tečėnas ar Tečjėnas (Tecjėnas?), o Kao P'an-lungas – veikiausiai Kao Pianlunas ar Pjanlunas. Kadangi, kaip sakytą, raide *n* (be pridurto *g*) angliškai transkribuojamas kinų minkštasis *n*, tai čia veikia bus Pianliunas ar Pjanliunas. Ir Ch'ü Yüanas (p. 99, 223) tikrai nėra toks, kaip parašyta, o veikiausiai Čiu (Ciu?) Juanis. Ir Sheng-Chengas su lietuviška galūne (p. 138) – Šėnčėnas (?). Hsieh Ping-ying be lietuviškos galūnės (p. 136) – tai Pinjėnas (vardas išvis neištariamas, net nebandykite!). Manchu (ten pat) samprata priklausys nuo to, ar manysime žodį esant vietovardį (tada taip ir tarsime), ar dinastijos vardą (tada tai bus Manču ar Mančiu). O ką darytume, jei tai būtų vietovardis, bet asmenvardinės kilmės – kraštas Mančiu, pavadintas pagal asmenvardį Manchu? Panašiai nutiko Japonijoje, kur viena iš budizmo mokyklų tapo pavadinta jos pradininko Ničireno ar Ničirenio (?), ang. *Nichiren*, vardu. Ir štai p. 265 skaitome, kad „šešioliktojo amžiaus Japonijoje, tiek pačiame budizme, tiek jo bendroje sociokultūrinėje aplinkoje atsirado sekuliarizuojančių atšakų – Dzen, Tyroji Žemė ir Nichiren“. Rusiškai tariant, *nichira*...

O juk išaukštintoji angliška transkripcija anaipol nėra vieninga – tie patys japonų bei kinų asmenvardžiai rašomi skirtingai. Pavyzdžiui, *Lao-tzu* (p. 122), prancūziškai *Lao-tzeu*, pastaruoju metu angliškai net dažniau rašomas *Laozi*. Prie ko gi mums šlietis, ko įsitvėrus laikytis? Nors verk!

Bet kadangi japonų, kinų asmenvardžiai lietuviškai neabejotinai turi būti rašomi angliškais rašmenimis, gal tad šią taisyklę apibendrinus ir angliškai rašius visus, visų kalbų asmenvardžius? Ir lenkiškus? Kodėl, pavyzdžiui (p. 114), kino Čiano Jy vardas rašomas angliškai Chiang Yee,

o lenku save laikiusio Česlavo Milošo vardas čia pat – Czesławas Miłoszas (su lietuviškomis galūnėmis)? Kodėl Čiano Jy nerašius lenkiškais rašmenimis, pavyzdžiui, Czianas Jii, o Česlavo Milošo – angliškais, Cheslaw Milosh?

Kol vieną kartą nesusiimsime ir galutinai „neišspręsimė“ šitos įsisenėjusios „problemos“ – savo niekam tikusios, pažangą į Vakarus stabdančios lietuviškos rašybos, tol asmenvardžių dorai neparašysime. Galutinai išvaduoti mus nuo lietuviško rašto – pirmaeilis lietuvių kalbininkų ir politikų uždavinys!

Belieka apsispręsti, kaip rašysime savo pačių vardus – lenkiškai, kaip anksčiau, ar naujoviškai, angliškai? Nes išties keistai atrodo pagrečiui išrinkti (p. 115) asmenvardžiai: arabo Abdulah (nelinksniuotas), anglo Millio (su lietuviška kilmininko galūne), japono Fukuzawos (su mot. g. lietuviška kilmininko galūne iš ang. Fukuzawa) ir lietuvio Basanavičiaus (p. 115), kuris juk irgi yra pasirašinęs Jan Bassanowicz. O kaip dabar suspindėtų John Bassanowich! Ne prasčiau nei kinas katalikas Johnas C. H. Wu (p. 137).

Ne prasčiau atrodo ir persas Burzōė, gyvenęs Sassanidų dinastijos laikais, ir arabiškas vardas Al Gazalis, parašytas al-Ghazzālī (p. 99), arba XII a. gyvenęs Usāma ibn-Munqidhas, ypač kai rašomas su lietuviška galūne ir linksniuojamas lietuviškai (p. 102). Sunkus išbandymas būti paminėtam lietuviškame rašte teko ir marokiečiui rašytojui Mohamedui Choukri (p. 134), kurio pavardę galima spėti esant parašytą prancūziškai ir tartiną Šūkrī, nors iš anglų kalbos verstame tekste lieka galimybė jį perskaityti angliškai kaip Čáu-krj ar Čiáu-krj. Ir pirmasis Indonezijos prezidentas Hadji Raden Sukarno – tai veikiausiai Hadžis Radenas Sukarnas; o tibetietis lama Khyongla Nawang Losangas (p. 146) – tai Khjongla Navangas Losangas, nes tibetiečių (kaip ir sanskrito) transkripcijose rašmuo *kh* perteikia ne garsą „ch“, kaip įprasta anglų rašyboje, o būtent „kh“, ir *ng* čia žymi būtent „ng“, o ne kietą *n*, kaip kinų transkripcijose. Ir visa tai reikia žinoti!

Tai ne autentiškos asmenvardžių lytys, nors užmušk. Vadinas, kol rašysime lietuviškai, vis turėsime remtis svetimų trečiųjų kalbų garsus žymintiomis raidėmis. Tik patys perėję prie angliškų rašmenų šio apgailėtino nesusipratimo iš karto išvengtume. Dėl to dar paminėtinas indas Dayanandas Saraswati (p. 102), kuris mums dabar, nori nenori, tebėra Dajanandas Sarasvatis. Pažymėtina, kad sanskrite ir iš jo kilusiuose prakrituose („liaudies“ kalbose) jokios dvigubos *w* nėra, ji atsiranda vardą rašant ne autentiškai, bet angliškai.

Ypač žavu, kai tame pačiame sakinyje, kartais net tame pačiame žodyje ta pati raidė gali žymėti skirtingus garsus, kaip *y*, kuri lietuvių rašyboje žymi ilgąją *i*, lie. *y*, o kai skaitoma angliškai, atstoja lie. *j*. Juolab kad raidę *j* turi ir anglų rašyba, tik čia ji žymi garsą, mūsų rašomą *dž*. Štai Dajanandos autobiografijos pradžia (p. 103): „Aš gimiau Audichya Brahmana šeimoje, Morvio valstijoje, Katjavado Madžokatos rajone, Pietų Gudžarate.“ Viename sakinyje raidžių samplaika *ch* asmenvardyje *Audichya* žymi garsą lie. *č*, raidė *y* žymi garsą lie. *j*, taigi turimas omenyje indas, vardu Audičja, gimęs brahmanų šeimoje (anglai tokius terminus kartais parašo didžiąja, lietuviai – ne), o toliau vietovardyje Katjavadas tas pats garsas lie. *j* jau parašytas lietuviškai (angliškai būtų *y*), negana to, vietovardžiuose Madžokata ir Gudžaratas lietuviškai *dž* rašomas garsas, atitinkantis anglų *j*. Dėl tos pačios priežasties kinas Li Tsung-jenas gali būti ir Li Cun-jenas, ir Li Cun-dženas, destis kuria kalba bus skaitoma raidė *j*. Argi ne cirkas?

Nebestebina, kad ir nieko bendra su asmenvardžiais neturintys kinų terminai paliekami angliškai, pavyzdžiui, *ching* ir *shen* (p. 254). Nes jeigu parašysi činas ir šenis – tai kokia čia autentika? Koks originalumas?

Angliškai parašyta XIX a. indo musulmono Lutfullah autobiografija „prasideda nuo Adomo bei Setho ir devyniasdešimtoje kartoje pasiekia Shekhą Lutfullah“ (p. 106), autobiografiją rašiusiojo protėvį. Mums čia įdomu tai, kad lietuviškame vertime Adomas rašomas lietuviškai, o Sethas (ang. *Seth*, gr. *Sēth*, hebr. *sēt*) – angliškai, nors lietuviškoje Biblijoje tai Setas. Kuri lytis „autentiškesnė“? Jei vis dėlto angliškoji, tai kodėl Adomas (gr. *Adam*, hebr. *’ādām*) nerašomas angliškai su lietuviška galūne – Adamas? O jeigu viename sakinyje vienas vardas (Adomas) parašytas lietuviškai, o kitas (Sethas) – angliškai, tai kaip tada tarti trečiąjį vardą – Shekhą? Kas tai? Gal Šechas, Šichas, Šikas? Na štai, aš gi sakau – tik pamėgink rašyti lietuviškai!

Vakarietiškieji „lotyniško pagrindo“ asmenvardžiai irgi niekaip nepateisina lietuviško rašto, nes štai viename sakinyje (p. 75) sueina gerai žinomas vokiškas asmenvardis *Goethe* ir iš jo padarytas lietuviškas būdvardis *gėtiškas*. Ką reiškia šis būdvardis, jei nėra *Gėtės*? O jei *Gėtė* vis dėlto slapta yra, tai kas čia per slapukavimas? Viešai trūks plyš stengiamės tapti tikrais vakariečiais, tikrais žmonėmis, o mintyse patyliukais teberašome vardus lietuviškai? Gėda!

Vos du pavyzdžiai iš kitos, lietuviškai parašytos ir Nepriklausomybės pradžioje išleistos to paties iškilaus kultūros antropologo rinktinės „Žmogus istorijoje“ (Vilnius: Vaga, 1994), kurie jau perspėja apie ardomą sistemą ir beįsigalintį chaosą. Štai p. 45 pagrečiui parašyti du asmenvardžiai – Jeanne D’Arc ir Vilius Telis. Vienas prancūziškai, kitas lietuviškai. Ar antrasis kažkuo „(i)prastesnis“, kad rašomas lietuviškai?

Matyt, dėl to lietuviškai parašytas ir Karlas Marksas (p. 227) – nuo jo dar nebuvo spėta „atprasti“!

Lietuviškai pramokusio korėjiečio Dzinseoko Seo sudarytos ir iš korėjiečių kalbos išverstos knygos „Korėjos mitai“ (Vilnius: Mintis, 2007) pačiame pirmame įžangos puslapyje (p. 5) parašyta – Klodas Levi-Straussas. Autentiškai šio žymaus prancūzų mitologo struktūralisto asmenvardis rašomas Claude Lévi-Strauss, lietuviškai – Klodas Levi-Strosas. Bet gal vardą reikia skaityti prancūziškai, o pavardę – vokiškai? Tik tada sakytume Štrausas. Aišku: pavardė perskaityta angliškai! Nors tokiu atveju vis tiek lietuviškai turėtų būti Strausas, su viena s.

Lietuvių kalbos pramokti korėjiečiui buvo bepigia, palyginti su „autentiška“ asmenvardžių rašyba!

Iš anglų kalbos išversta puiki dviejų autorių, Mojdeh Bayat ir Mohammad Ali Jamnia, knyga „Tales from the Land of the Sufis“ lietuviškai pristatoma taip: Mojdeh Bayat, Mohammad Ali Jamnia. *Sufijų šalies pasakojimai* (Kaunas: Mijalba, 2003). Viskas tarsi gerai, asmenvardžiai parašyti „autentiškai“. Tik bėda ta, kad jie nėra angliški. Todėl atvertę titulinį puslapį iškart užtinkame dedikaciją, parašytą jau lietuviškai: „Skirta Dr. Džavadui Nurbakhšui, Nimatulahijos sufijų ordino mokytojui.“ Tiesa, abejotina, ar asmenvardis parašytas visai lietuviškai, nes anglų samplaika *kh* čia veikiausiai perteikia garsą „ch“ (išimtytys – sanskrito ir tibetiečių kalbos transkripcijos), todėl rasi turėtų būti „Nurbachšui“. Toliau padėkoje, kadangi dalis minimų asmenų – vakariečiai, rašoma mišriai (p. 7): „Autoriai dėkoja Kendrai Crossen ir June Rouse už neįkainojamą pagalbą leidžiant šią knygą. Taip pat norime padėkoti dr. Alirezai Nurbakhšui, „Sufijai: sufizmo žurnalui“ (*Sufi: A Journal of Sufizm*) redaktoriui, ir Guy Spiro, „Mėnesio apžvalgų“ (*Monthly Aspecterian*)

redaktoriui už padaršinimą ir pirmųjų straipsnių, kurie galų gale išaugo į šią knygą, spausdinimą.“ Jei pavardė Nurbakhšas čia irgi vis dėlto parašyta angliškai, tai kodėl tada š, o ne sh?

Toliau visi knygoje minimi asmenvardžiai tarsi rašomi lietuviškai, tik visur paliktas anglų *kh*: darsyk Džavadas Nurbakhšas (p. 12, 21, 164), Abul Khayras (p. 37, nebent čia *y* angliškas ir atitinka lie. *j*), Persijos karalius Chosrovos rašomas Khusrau (p. 94–118), legendinis Khidras (p. 95, 139), Khvadžas Ahraras (p. 166), netgi vietovardžiai Sarakhšas (p. 44) ir Khurasano provincija Džamo rajone (p. 164). Gal lietuviška raidžių samplaika *ch* kažkaip ypatingai prastesnė palyginti su *dž*, kuri juk nuosekliai vartojama vietoj anglų *j*?

Įdomiai atrodo tame pačiame sakinyje (p. 53): „Vieną dieną Abu Muhamedas, šeicho draugas ir mokinys, nuėjo aplankyti jo į *khanaką*“ (tiesa, kursyvas gal kiek atleidžia nuo lietuvinimo, jei ne kitur visai sulietuvinti kursyvu rašomi terminai, kaip *kaškulis* p. 62). Netgi tame pačiame amenvardyje Kharamzšachas (p. 136) tas pats garsas pirma parašytas *kh*, o paskui *ch*. Mat antrąjį vardo dėmenį sudaro „įprastas“ bendrinis žodis *sachas*, tiesa, angliškai rašomas kitaip – *shah*.

Visi vakarietiški asmenvardžiai knygoje „autentiški“, netgi be lietuviškų galūnių, o rytietiški – sulietuvinti, pavyzdžiui (p. 24), Massignon ir Haladžas, Sahlas, Džunaidas. Taip pat (p. 134) Reinold A. Nicholson, A. J. Arbery, Wil(l)iam Chitik, An(n)emarie Schimmel, Coleman Barks, Robert Bly ir Džalaladinas Rumi (nors prireikus linksniuoti, lietuviškos galūnės priduriamos ir jiems, kaip p. 135, 148 ir kt.). Taip pat Ira Friedlander ir Džalalas (p. 137), Williamas Chittikas (jau su lietuviška galūne) ir Šamsadinas Tabrizi (p. 138, 144, 145).

Neaišku, ką reiškia Abu Muhamedas Anazi su skliaustuose pridurtu Ajari (p. 41) – ar tai Ajari ar Adžari, Adžiari? Dėl tos pačios priežasties įtartinas Sanaji (p. 61). Nes nėra sistemos, lietuviški rašmenys išardyti, ir išvydęs asmenvardį, niekada nežinai, kas iš tikrųjų parašyta.

Šiaurės Amerikos indėnų sijų žynio Raišojo Elnio pasakojimų knygoje (John Fire Lane Deer, Richard Erdoes. *Raišas Elnias regėjimų ieškotojas: Sijų šamano gyvenimas*. Vilnius: Margi raštai, 2015) minimi kai kurie sijų kalbos žodžiai, kaip antai *takoja* „išlepintas vaikaitis“ ir *ajustan* „neįkyrėk“ (p. 28). Pamatęs juos taip iš pradžių ir tari, tik kitame puslapyje užtikęs kelis kitus,

kaip *ciciye* „vaiduoklis“, *siyoko* „pabaisa“, *wasicun* „baltasis“, supranti, kad visi jie parašyti angliškai, taigi reikėjo tarti ne takoja, o takodž(i)a, ne ajustan, o adž(i)ustan. Vadinasi, ir *mato kiciyapi* „lokio žaidimas“ bei *isto kicicastakapi* „žaidimas kauliukais“ (p. 30) – tai veikiausiai *mato kisijapi* bei *isto kisikastakapi* (parašytuosius *c* čia intuicija kažkodėl siūlo tarti *s*). Tas naivus, lėkštas atavistinis polinkis viską skaityti ir tarti lietuviškai!

Šiaurės Amerikos indėno pasakojimas neturi nieko bendra su Lietuva, ten seniai įsigalėjusi anglų kalba, tad ir asmenvardžių nevalia lietuvininti – dera palikti „autentiškus“. Kaip antai knygos dedikacijoje, kur autoriaus sakoma: „Ši knyga skiriama: Frank Fools Crow, Pete Catches, George Eagle Elk, Bill Schweigman, Leonard Crow Dog, Wallace Black Elk, John Strike, Raymond hunts Horse, Charles Kills Enemy, Godfrey Chips ir visiems kitiems sijų tautos šamanams.“ Nors plika akimi matyti, kad vardai į anglų kalbą išversti, taigi lietuviškoje knygoje pateikiamos visai ne autentiškos, o angliškos jų lytys. Paskui knygoje kai kurie iš tokių vardų jau verčiami lietuviškai, kaip Ponas Apgauna Varnus ar Godfris Trupantis Ragas (p. 117–118).

Be to, paties pasakotojo, kartą vaidinusio moterį, sceninis vardas Alisa Džiterbag parašytas lietuviškai (p. 61). Žinoma, juk šis vardas apsimestinis, pagal apibrėžimą neautentiškas, užtat lietuvių kalba jo sugadinti nebegali. Visokius netikrus, neautentiškus vardus lietuviškai – t. y. neautentiškai rašyti galima!

Toliau (p. 119) paminėta politinio veikėjo Kasterio pavardė – angliškai su lietuviška galūne Custeris. Tačiau greta pasitaikęs iš jos pasidarytas bendrinis žodis *custeris* – kadangi tai ne asmenvardis! – lietuviškai taip ir tartinas: *custeris*. O jeigu ne, tai tada kiekvieną žodį skaitydamas turėtumei suabejoti, ar tikrai jį sudarančios raidės yra lietuviškos ir žymi tuos pačius lietuvių kalbos garsus.

Kokia palaima skaityti ir rašyti angliškai, kur viskas taip pavydėtina autentiška! Kam tada išvis knygas versti?

Lietuviškai parašytoje lietuviškos autorės knygoje „Tradacijos sąvokos kaita“ (Vilnius: Vilniaus universitetas, 2011) vakarietiški asmenvardžiai visur rašomi „autentiškais“ lytimis, kitokių nedaug, todėl susidaro nuoseklumo išpūdis. Bet štai p. 110 iškilo reikalas paminėti kartvelų filosofą Merabą Mamardašvilį. Išnašoje nurodytas rusų kalba išleistas jo veikalas, kurio antraštėje autoriaus

pavardė, suprantama, parašyta rusiškai – Мераб Мамардашвили. Kaip lietuviškai rašyti rusų pavardes, mes žinome – tiesiog lietuviškai pagal skambesį. Bet juk autorius – ne rusas, o kartvelų rašmenys – ne lotyniško pagrindo! Ką daryti? Sprendimas tobulas: reikia rašyti angliškai! Ir štai lietuviškoje knygoje greta „autentiškai“ rašomų vakariečių pavardžių atsiranda M. Mamardashvilis. Nes juk lietuviškai parašytas Mamardašvilis negali būti „autentiškas“! Lietuviškai rašyti kitų kalbų (išskyrus rusų) asmenvardžius yra jiems didelė nepagarba! Jei nori kokį asmenį pagerbti, suteikti jo vardui deramą „autentiškumą“, rašyk angliškai.

Beje, kodėl ne Mamardashvilis? Ką – maištas prieš dvigubą *w*?

Chosė Ortegos i Gaseto rinktinėje (José Ortega y Gasset. *Mūsų laikų tema ir kitos esė*. Vilnius: Vaga, 1999) žymusis ispanų dailininkas Fransiskas Gojà, žinoma, rašomas „autentiškai“, *Goya*, bet linksniuojamas lietuviškai, užtat kilmininko linksnyje išeina *Goyos* (p. 51). O kad šitaip ir asmenvardžio „autentiškumas“ pažeidžiamas (nelieka galūnės *-a*), ir lietuviškai jis nepaskaitomas (šaknyje nori nenori „atsiranda“ lietuviška ilgoji *y*) – nesvarbu.

P. 152 kalbama apie „didžiąsias Galilėjaus, Newtono, Descartes'o, Leibnizo sistemas“. Kaip matyti, Galilėjaus pavardė išskirta iš kitų – parašyta lietuviškai, trys kitos – „autentiškai“. Kodėl ne Galilei'o arba, rašant pavardę lotyniškai, Galileuso? Gal ji knygos redaktoriui buvo įstrigusi iš mokyklos ir tapusi „įprasta“, todėl rašytina lietuviškai, o kitos trys liko pražiopsotos, neįsidėmėtos, „neįprastos“, todėl parašytos „autentiškai“?

Betgi aukščiausias „autentiškumo“ lygis pasiekiamas, žinoma, tada, kai tenka parašyti nevakariečio asmenvardį, įvairiomis Vakarų kalbomis rašomą skirtingai. Pavyzdžiui, senovės indų mąstytojo Jadžniavalkjos, pagal angliškąją sanskrito rašmenų transkripciją – *Yājñavalkya*. Ir tampa parašyta (p. 214): „Todėl giliausia Dievo, aukščiausios realybės, definicija yra indo Yajnavalkia apibrėžimas: *Na iti, na iti* 'nei tai, nei tai'. Nietzsche subtiliai pažymi, kad mus daugiau įtakoja tai, kas mumyse nevyksta, negu tai, kas vyksta.“ Juste justi, kaip subtiliai, su kokiu tyru atsidavimu raidė po raidės surinktas „autentiškas“, nes vokiškas, vakarietiškas, asmenvardis *Nietzsche!* O tie azijatai, jie juk patys nėra „autentiški“ – kad ir kaip juos rašysi lotyniško pagrindo rašmenimis, vis išeis „nei tai, nei tai“...

Vilniaus universiteto filosofų religijotyrybininkų sudarytame straipsnių rinkinyje, pavadintame „Sekuliarizacija ir dabarties kultūra“ (Vilnius: Vilniaus universitetas, 2013) asmenvardžiai rašomi „autentiškai“ su lietuviškomis galūnėmis: Kierkegaard'o, Kierkegaard'ui ir t. t., tačiau iš asmenvardžio kartais pasidaromas būdvardis čia pat neišvengiamai lietuviškas – kierkegoriškas (p. 9). Ir toliau: asmenvardis – Schleiermacheris, būdvardis – šlėjermacheriškas (p. 269). Prisiminkime, taip jau buvo nutikę gėtiškajam Goethei.

Visa tai neginčytinai įrodo, kad ir rašančiojo, ir skaitančiojo, į kurį kreipiamasi ir kuriuo kliaujamasi, sąmonėje aiškiai tebeveikia, tebegalioja lietuviškosios asmenvardžių lytys. Būtent jomis, lietuviškosiomis lytimis mąstoma, kalbama, iš jų sudaromi nauji žodžiai. O vadinamosios „autentiškos“ tėra kalbą strigdantys negyvi sveltinkūniai, rakštys. Žinoma, tol, kol mes užsispyrę laikomės savo beviltiško lietuviškumo.

Rinkinyje yra labai įdomus straipsnis „Istorikumo iššūkiai religinėms tapatybėms“ (p. 415–477), kuriame neišvengiamai suvelti žydiški asmenvardžiai: Moshe Idelis parašytas angliškai (p. 418), Juozapas Flavijus lietuviškai, Yosiponas vėl angliškai (p. 435), Norwich (ir netgi ješivos Jeruzalėje pavadinimas Aish Ha Torah) angliškai (p. 439), José B. Halafta, R. Eliahu lietuviškai (p. 440), terminai *midrašas* lietuviškai ir *Tanakh* angliškai (p. 441), Abaye ir Tanna debi Eliyahu angliškai (p. 442) ir čia pat (p. 443) tanajus Eliahu lietuviškai (nes pasirodo, kad tanajus – ne vardas, kad tanajai – išminčiai, Toros autoritetai, gyvenę I–II a. po Kr.), galiausiai Aaronas ben Moše ben Ašeras (p. 452) parašytas lietuviškai (tik turėtų būti Mošė – nežinia, ar tai duoklė „autentiškumui“, ar tiesiog riktas). Kuo skiriasi Moshe Idelis nuo Mošės ben Ašero, kad vieno tas pats vardas rašomas angliškai, o kito lietuviškai? Ir kuris čia labiau „pagerbtas“?

Lietuviškai išleistos Ericho Fromo knygos „Pamiršta kalba: Įvadas į sapnų, pasakų ir mitų supratimą“ (Vilnius: Vaga, 2013) viršelyje ir tituliname lape autorius rašomas griežtai autentiškai – Erich Fromm. Autoriaus pratarmėje (p. 7–8) asmenvardžiai irgi rašomi šitaip – net be lietuviškų galūnių ir nelinksniuojami: „Ši knyga remiasi paskaitomis, kurias aš skaičiau kaip įvadinį kursą Williams A. White psichiatrijos instituto magistrantams ir Beningtono koledžo paskutiniojo

bakalaurinio kurso studentams“; „Esu dėkingas dr. Edward S. Tauber, kad jis perskaitė rankraštį ir pateikė konstruktyvios kritikos bei pasiūlymų.“ Tačiau Zigmundo Froido asmenvardis rašomas mišriai – S. Froidas: vardo pirmoji raidė pagal vokišką rašybą (*Sigmund*, tariama Zigmund), o pavardė – lietuviškai pagal tarimą (vokiškai rašoma *Freud*, tariama Froid). Tas pat p. 16 ir kitur. Bet štai knygos nugarėlėje ir Erichas Frommas, ir S. Freudas parašyti „autentiškai“ su lietuviškomis galūnėmis. Kiti asmenvardžiai knygoje rašomi lietuviškai, pavyzdžiui: Nyčė (p. 51), Kenigšteinas (p. 79), Bernardas Šo (p. 90), Hobsas (p. 124), Volteras (p. 125), Malbranšas (p. 126), Ekermanas (p. 127).

Įspūdingai atrodo lietuviškai išleistoje Viktoro Franklio knygoje „Žmogus prasmės akivaizdoje“ (Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai, 2010) p. 129 parašyta pavardė Petrilowitschius. Kaip vokiečiai drįso lenkišką asmenvardžio galūnę *-icz* parašyti savaip, vokiškai *-itsch*? Bet gal žmogus ar jo protėvis buvo ne lenkas, o, tarkim, gudas, ir jo asmenvardis, prieš jį parašant vokiškai, rašytas vien kirilika, taigi nelotyniško pagrindo rašmenimis? Tada gerai, tada tvarka. Tik kodėl mes tokiu atveju jo nerašome lietuviškai *-čius*? (Žinoma, dėl dvigubos *w* negali būti ginčų, ji – šventa!)

Moksliniame straipsnyje „Absurdo idėjos transformacijos mirusio Dievo pasaulyje“ (*Literatūra*, t. 58(1)–59(1), 2016–2017, p. 102–112) asmenvardžiai surašyti pavyzdžiai – tiksliai taip, kaip kalbininkų nustatyta. Antikiniai ir visi senieji, „įprastieji“ – lietuviškai, visi kiti – „autentiškai“ su lietuviškomis galūnėmis, kur jos tinka. Todėl, pavyzdžiui, greta atsiduria (p. 102) Mikalojus Kuzietis (lietuviškai) ir Pico della Mirandola bei Marsilijus Ficinas (pusiau „autentiškai“ su lietuviškomis galūnėmis, nes itališkai *Ficino*). Įsidėmėkime lietuvišką *j* vardo Marsilijus galūnėje. Mat Tertulianas kitame (103) puslapyje rašomas be jos – ne Tertulijanas. P. 104 greta atsiduria Aristofanas, Plautas, Terencijus (lietuviškai) ir G. Chauceris, M. de Cervantes’as, Molieras, J. Swiftas, H. de Balzacas, G. Flaubert’as, Ch. Dickensas, F. Dostojevskis ir kt. („autentiškai“). Taip pat Ch. Chaplinas („autentiškai“), Erazmas Roterdamietis (lietuviškai – lotyniškai *Erasmus*) ir Witoldas Gombrowiczius. P. 105 Schopenhaueris, Nietzsche, Kierkegardas, Husserlis, A. Camus ir pastarojo autoriaus romano herojus Rije. Kas

tai – Rije ar Rižė? Toliau (p. 107) minima Alfredo Jarry groteskinė pjesė „Karalius Juoba“ (į lietuvių kalbą versta Tomo Venclovos) ir čia pat pateikiamas prancūziškas jos pavadinimas – *Ubu roi*. Kaip drįsta „autentišką“ Ubu’ų išversti Juoba? P. 109 atsainiai sau linksniuojamas F. Kafka, Kafką (numanoma Kafkos, Kafkai ir t. t.), šitaip iškraipant „autentišką“ nekaitomą asmenvardžio galūnę *-a*, kai J. Joyce galūnę neiškraipoma (nes autentiškai netariama) ir linksniuojama Joyce’ą ir t. t.

Lietuviškai išleistoje Džozefo Kempbello knygoje (Joseph Campbell „Mitai, kuriais gyvename“, Vilnius: Tyto alba, 2018) asmenvardžiai irgi rašomi mišriai, antai Shakespeare’as, Walteris Raleigh (p. 18) – autentiškai, tačiau faraonas Ramzis (p. 19) – lietuviškai (ang. Ramses, kitąsyk net Ramesses); autentiškai Cortesas (p. 20), bet Ozyris (p. 21) – matyt, pagal lotynišką lytį *Osiris*, nes lietuviškai tai Osiris, ir angliškai rašoma taip pat – Osiris (iš graikiškos *Ósirīs*). „Autentiškai“, žinoma, rašomi Jamesas G. Frazeris, Jeanas-Martinus Charcot (lietuviškai tarp vardų nedėtume brūkšnelio, būtų Žanas Martinas), Freudas, Carlas G. Jungas (p. 24–25). Leo Frobenius rašomas taip autentiškai, kad net kilmininko linksnyje išeina Leo Frobeniaus (p. 70, 273). O štai Meistras Ekhartas (p. 137, 138) kažkodėl – lietuviškai, nors išnašoje aiškiai parašyta Meister Eckhart (p. 302). Tristanas su Izolda (ang. Isolt) ir net Gotfrydas Štrasburgietis (Gottfried von Strassberg) rašomi lietuviškai, o Wagneris čia pat – autentiškai (p. 181). Gal dėl dvigubos *w*, kurios šiukštu nevalia išvengti?

Gotfrydas Štrasburgietis lietuviškai gal parašytas dėl to, kad jo pavardė padaryta iš vietovardžio, nes vietovardžius, priešingai asmenvardžiams, mes juk rašome lietuviškai. Užtat lietuviškai parašytas ir Vilsono kalnas Kalifornijoje (p. 17), nors tai vietovardis, atsiradęs iš asmenvardžio, kuris jame irgi, nori nenori, parašytas lietuviškai. Tačiau kitas vietovardis – Manheteno sala Niujorke liko „autentiška“: Manhatano sala (p. 165). Panašiai toliau (p. 262) Niujorkas parašytas lietuviškai, o Niujorko gatvė Riverside Drive – angliškai.

Minėtojo Gotfrydo Štrasburgiečio (Gottfried von Strassberg) vardas po kurio laiko vėl rašomas lietuviškai, o jo amžininko ir literatūrinio varžovo Wolframo von Eschenbacho – toje pačioje eilutėje! – kažkodėl autentiškai, nors jo pavardė sudaryta lygiai taip pat, iš vietovardžio; šio autoriaus literatūrinio kūrinio pavadinimą sudarantis asmenvardis Parcifalis (Parzival) čia irgi

lietuviškas (p. 187). Toliau taip pat: Wolframas von Eschenbachas, Richardas Wagneris – autentiški, Parcifalis – lietuviškas (p. 191).

XVII a. olandų teisės filosofo (Hugo) Grocijaus pavardė šitaip, kilmininko linksniu, parašyta lietuviškai („autentiškai“ lotyniškai Grotius), o Woodrow Wilsonas tame pačiame puslapyje (225) – autentiškai, vardo net nelinksniuojant (prisiminkime lietuvišką Vilsono kalną).

Indiški asmenvardžiai, kaip Shankaracharya (p. 301), be abejo, turi būti rašomi angliškai.

P. 227 minimas Michaelas (ne Michaelis, nes tai Maiklas!) Murphy, kuris čia pat virsta ne mažiau autentišku Mike'u Murphy, o tiesioginėje kalboje (dialoge) – lietuvišku Maiku. Nes tiesioginėje, gyvoje kalboje lietuviškai kreiptis į žmogų Mike'ui tikrai būtų idiotizmas.

Visa lietuviška raštija dabar kaip tik tokiu idiotizmu ir paversta.

IŠVADA

Asmenvardžių „autentiškumo“ kultas yra ne kas kita kaip stambeldystė, kai garbinamas rašytinis – regimasis vardo pavidalas, dargi būtinai svetimas, pridengiant ir užgniaužiant jo skambesį – garsinį turinį. Lietuvoje ši stambeldystė yra pasiekusi tiesiog kliedesio laipsnį, kai nepraleidžiama nė menkiausia proga mazochistiškai pasimėgauti iškraipyta, sudarkyta savo kalba, keliaklupsčiaujant prieš viską, kas svetima, ir kuo labiau tai darko kalbą, tuo saldžiau.

Akivaizdu, kad šiuolaikiniam „pažangiam“ lietuviui vienintelė belikusi visavertiškumo viltis – išvis atsižadėti lietuviškumo.

Tokiomis aplinkybėmis, atjausdamas tautiečių kančią ir suprasdamas troškimą kuo giliau nuslėpti šią savo sunkią dvasinę negalią, siūlau nebesikankinti ir nedelsiant visai atsisakyti lietuviško rašto. Ryžtingai ir galutinai. Tik taip galima iš tikrųjų „išspręsti“ tą įsisenėjusią, užpūliavusią, nebepekelią mūsų „problema“ – kad vis tebesame apgailėtini lietuviai.

Tereikia atsižadėti, ir iškart lengviau atsikvėpsime. Ir gyvensime kaip žmonės.

Na, kadangi dar truputį skauda, padarykime tai palengva, *step by step*, taip, kad net nepajustumė. Kaip tik šiuo šviesiu keliu mus dabar veda išmintingieji mūsų kalbininkai ir politikai.

SPELLING OF PERSONAL NAMES: A “PROBLEM” THAT IT IS TIME TO “SOLVE”.

PART II: COMPARATIVE STUDIES

Dainius RAZAUSKAS

The article raises the issue of writing (transcribing) foreign personal names in Lithuanian texts, this time – in Lithuanian translations of the texts from cultures and languages that do not use so called Latin based characters. Now we still do not have a unified system according to which it would be clear when a foreign (Chinese, Indian, Iranian, even modern Greek, etc.) personal name is written in Lithuanian and when, for example, in English (ch, j, y, etc. spell different sounds in these languages). Numerous examples of academic and popular translations are presented in support. The conclusion is that the only possible system of foreign (especially oriental) personal names is to write them in Lithuanian. Only the adjustment with the artificial international (usually English based) orthography should be established.

Birželio pieva II. 2010 m. Arūno Baltėno nuotrauka.

LIETUVOS TOTORIAI

TOTORIŠKUMAS ŠVENTOSE KNYGOSE IR AVINĖLIO AUKOJIME

Lina LEPARSKIENĖ

Pasitinkant Lietuvos totorių istorijos ir kultūros metus Lietuvos UNESCO taryba inicijavo etnologinius šios bendruomenės lauko tyrimus. Ekspedicijose dalyvavo orientalistė dr. Galina Miškinienė, šio teksto autorė ir fotografas Arturas Valiauga. Užrašytais pasakojimais bei atliktais tyrimais jau dalijomės 1-ajame šių metų žurnalo numeryje. Tąkart pristatėme Totorių liaudies buities muziejų Subartonyse ir jo šeiminkus – Liusių ir Vladą. Jų svetinguose namuose stebėjome ir vieną svarbiausių Lietuvos totoriams religinių švenčių – Kurban Bairamą, kurios metu aukojamas avinėlis ar koks kitas gyvūnas. Norėdami geriau suprasti, kokią reikšmę Lietuvos totorių tapatybei turėjo ir tebeturi islamo religija, kalbinome ir kitus totorių tautybės asmenis. Šioje publikacijoje dalinsimės ekspedicijų metu užrašytais muftijaus Aleksandro Begansko, Ravilio Vilčinskio iš Nemėžio, Fatimos Šantrukovos bei Aišos Ščiuckajos iš Keturiasdešimt Totorių kaimo ir Aliko Melecho iš Afindevičių kaimo (dab. Grigiškės) pasakojimais.

■ Lietuvos valstybė pripažįsta devynias Lietuvoje egzistuojančias tradicines religines bendruomenes ir bendrijas, kaip mūsų šalies istorinio, dvasinio bei socialinio palikimo dalį. Tai formuluotė iš Lietuvos Respublikos religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymo, kuriame nerasime žodžių „tauta“ ar „etninė grupė“, nes formaliai, teisiniu ir etiniu požiūriu, religija ir tautybė nėra siejamos. Tačiau kultūriniame religinių ar tautinių bendruomenių gyvenime toks atskyrimas nėra įmanomas. Juk norint suprasti, kodėl būtent tos devynios religinės bendruomenės laikomos svarbiu šaliai palikimu, teks atsigręžti ir į tautybę. Tarkim, musulmonų sunitų bendruomenė įstatymu pripažįstama kaip svarbus paveldas tik todėl, kad šią religiją išpažįsta totoriai – viena iš seniausiai Lietuvoje gyvenančių tautų. Neatsitiktinai akademinėje literatūroje ji pavadinama etnokonfesine mažuma, parodant, kad, totorių atveju, konfesija ir etniškumas neatsiejami. Šį kartą apie Lietuvos totorių religinį identitetą bus pasakojama remiantis etnologine ir sakytine medžiaga, sukaupta pastarųjų metų Lietuvos totorių kultūros tyrimuose.

Šiuo metu Lietuvoje gyvenantys totoriai telkiasi keliuose regionuose įsikūrusiose bendruomenėse, o musulmonus sunitus vienija du muftiatas (t. y. religinės bendruomenės)¹. Totoriai yra musulmonai, tačiau per penktadieninį namazą (t. y. maldą) į mečetę susirenka ne tik šios

tautybės tikintieji, totoriai tikrai nesudarytų daugumos. Bet jie visada susirenka į bendruomenei svarbias apeigas – šeimos šventes, kapinių lankymą ar per religinius šventadienius. Etnografinės religines Lietuvos totorių šventes (taip, kaip jos buvo švenčiamos prieškariniu yra aprašęs tarpukario tyrinėtojas Stanislovas Kričinskis. Jis vardija: Ramazan Bairamas (pirmoji pasninko Ramadano diena), Kurban Bairamas (šventė Abraomo aukai atminti), Ašure Bairamas (atgailos diena), Mevludas (pranašo Mahometo gimimo diena), Naujieji metai (Kričinskis 1993: 156–157). Apie dvi pastarąsias pasakyta tik tiek, kad mečetėse vyksta pamaldos. Kai 2020-aisiais, prieš pat antrojo COVID-19 pandemijos karantino paskelbimą, teko dalyvauti Mevludo šventėje, pamatėme, kaip religiniai jos elementai pynėsi su kultūriniais bendruomenės poreikiais. Šią dieną totorių moterys rinkosi į Islamo švietimo ir kultūros centrą Vilniuje, kur vyko kulinarinė edukacija – pagal Lietuvoje pamirštą ar nebenaudojamą receptą buvo kepamas totoriškas vestuvinis pyragas. Religinė šventė tapo pretekstu susiburti folkloro ansamblio dalyvėms, o sakralumo šiam susibūrimui suteikė muftijaus Aleksandro Begansko sukalbėta malda ir palaiminimas.

Iki sovietmečio Lietuvos totorių religinis ir bendruomeninis gyvenimas buvo sutelktas parapijose, kuriose iš savųjų tarpo jie patys išsirinkdavo imamus, tinkamus atlikti dvasinei tarnystei. Pasak Rytų Lietuvoje, Smalvų kaime, gimusio Aleksandro, imamas yra tas, „kuris stovės priekyje ir mokys, kaip melstis“. Šioms pareigoms pasirenkamas žmogus, „kuris turi daugiau patirties,

1 Lietuvos musulmonų sunitų dvasinis centras – muftiatas ir Lietuvos musulmonų religinių bendruomenių taryba – muftiatas.

Aleksandras Beganskas – imamas, muftijus. Penktadienio *namazas*. 2020 m.

didesnę šeimą, gražiau skaito [maldas]“. Aleksandras yra teisininkas, mokslus baigęs Turkijoje, bet vėliau pasirinkęs dvasininko kelią ir bendruomenės narių išrinktas imamui ir muftijumi. Jis žino, kaip totoriai gyvena Lietuvoje, kaip jų gyvenimas keitėsi sovietmečiu, ir pastebi, kad ne visi kitų islamą išpažįstančių tautų papročiai tinka mūsų totoriams. Tarkim, Lietuvoje moterys gali laisviau dalyvauti apeigose – tai tenka paaiškinti iš Turkijos atvykstantiems imamams, kad šie vienokiais ar kitokiais draudimais neįžeistų vietinių totorių. Taip pat svarbu atsižvelgti į nuo seno susiformavusius vietinius papročius, susijusius su kapinių lankymu, arba į mišrių šeimų poreikius. Tenka atlaidžiai vertinti ir pakitusį požiūrį į religines

prievoles: antai meldimasis penkis kartus per dieną ar dalyvavimas penktadienio namaze nebėra griežtai privalomas, paklūstama vidiniam poreikiui arba taikomasi prie galimybių.

Aleksandras permąsto religinę tradiciją, atsižvelgdamas į šių laikų realijas, jo žodžiais, tikėjimas – ne tautybė, tad kiekvienas renkasi savo kelią. Vis dėlto jo atsiminimai ir svarstymai apie tai, kas reprezentuoja totoriškumą, išryškina religijos reikšmę Lietuvos totorių tapatybei.

Ką reiškia būti totoriu? Mano tėvai visada sakė, kad esame totoriai, o totoriai yra musulmonai. Bet aš negaliu sakyti, kad tėvas būtų turėjęs kažkokių ypatingų žinių apie religiją, nemačiau, kad jis penkis kartus per dieną

Aleksandro rankose – šeimos chamailas. Tai maldų rinkinys su apeigų paaiškinimais, liaudies kūryba, patarimais ir kartais burtais. 2020 m.

melstųsi. Jis nesilaikė privalomų dalykų, bet sakydavo, kad tiki Dievą, kad tai vienintelis Dievas, kad jo vardas yra Alachas, o paskutinis pranašas – Muhamedas. Tik tiek. Dabar mes jau žinome, kad tikėjimas ne tautybė, o tai, ką turi savo širdyje. Mes galime tarpininkauti, kad mūsų vaikai pažintų islamą ir krikščionybę, tačiau jie patys rinksis, kaip gyventi ir kaip tikėti. Bet dar mano mama, matydama kitos tautybės besimeldžiantį musulmoną – čečėną, arabą, ingušą, kaukazietį, turką, – sakydavo: „Žiūrėk, sūneli, čia mūsų totorius.“ Neme-
luoju – totorius *lygu* musulmonas. Totoriai, kurie čia atkeliavo nuo Vytauto laikų ir gyveno Lietuvoje, pirmiausia išsaugojo tikėjimą. Menu, tėvas kažkur giliai spintoje laikė paslėpęs knygas. Aš jas atradau ir atsiverčiau. Žiūriu, parašyta nesuprantama kalba. Paklausiau tėvo: „Kas čia?“ Jis paaiškino, kad tai Koranas, kad mes, musulmonai, turime jį skaityti ir pagal jį gyventi. Tėvas nemokėjo skaityti arabų rašmenimis, bet namie buvo lenkiška knygelė, supažindinanti su arabų raidynu, tėvas man ją davė, sakydamas, kad galiu pats išmokti skaityti. Vėliau suradau kitus totorius, kurie

mokėjo skaityti arabiškai, ir pamažu pats ką ką supratau. Turiu seną 130 metų senumo lenkišką chamailą². Jis perrašytas iš dar senesnio chamailo, galbūt siekusio 300 metų. Paaiškėjo, kad jis rašytas lenkų, baltarusių, totorių, turkų, net persų kalbomis. Tokie maldynai mums leido prisiliesti ne tik prie tikėjimo, bet ir prie savo istorijos, tarytum grįžti į praeitį... Mūsų visos šventės didžiąja dalimi buvo tik musulmoniškos, tik religinės. Vėliau atkeliavo Sabantujus, Navruzas³...

Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje būta religinio pakantumo, bet, nepaisant šio politinio ir kultūrinio fenomeno, būta ir nemalonių išimčių. Lietuvoje gyvenę totoriai iš esmės tik Abiejų Tautų Respublikos egzistavimo pabaigoje, po Gegužės 3-iosios konstitucijos, pasiekė išsvajotų teisių, suliginusių juos su katalikų šlektomis. Iki tol dėl tikybės jų teisės siekti valstybinės karjeros ar paveldėti žemes buvo apribotos. Tai kai

2 Kitabas, tefsiras, chamailas ir tedžvidas – Lietuvos totorių rankraštinės religinės knygos.

3 T. y. paprotinė pavasario šventė ir Naujieji metai.

Fatima rodo iš prosenelių paveldėtas rankraštinės maldaknyges. 2020 m.

kuriuos totorius paskatino keisti tikybą. Sovietmečiu dėl ramesnio gyvenimo teko slėpti ne tik tikėjimą, bet ir bajorišką regalijas, o kartais net ir kilmę – gyvavo sovietinis prorusiškas istorinis naratyvas, totorius pristatantis kaip Rusijos priešus ir užkariautojus. Tikėjimas, kaip ir minėtosios maldaknygės spintoje, buvo slepiamas, viešai nepraktikuojamas, tad pamaldumas gyvavo tik šeimose. Štai neseniai devyniasdešimtmečio sulaukęs Alikas Melechas iš Afindevičių kaimo (dabar šio kaimo vietoje stūkso Grigiškės) apie religines praktikas jau nebeatsimena beveik nieko, dabar dalyvaudamas pamaldose jis tiesiog kartoja tai, ką daro kiti. Jau jo tėvai, iki sovietmečio turėję stambų ūkį, dideliu pamaldumu nepasižymėjo, bet Aliko atmintyje yra įstrigę namuose saugomos šeimos atminčiai svarbios relikvijos – kilmės dokumentai ir protėvių portretai, liudiję bajorišką šeimos kilmę.

Menu, mūsų namuose ant sienos kabojo generolų portretai, turėjome sukaupe trijų šimtų metų senumo giminės dokumentus. Juk mes, totoriai, turime herbus ir bajorystės liudijimus. Melechams suteiktas herbas *Prszyjacziel* – tai

yra Bičiulis. Karo metu, atėjus sovietams, tėvai bijojo, kad tai pakenks, todėl mama ėmė ir užkasė šias šeimos relikvijas, o vėliau negalėjo atrasti ir labai dėl to sielojosi.⁴

Kiekvienos šeimos istorija vis kitokia. Iš kai kurių vyresniųjų žmonių pasakojimų atrodo, kad jų šeimose nebuvo jokių kultūrinės atminties pertrūkių ar praradimų, tiesiog buvo paisoma tam tikrų ribojimų. Tarpukariu gimusi Aiša negalėjo baigti mokyklos, nes turėjo padėti mamai prižiūrėti jaunesnius brolius ir seseris. Bet su religine tradicija ji susipažino Keturiasdešimt Totorių kaimo parapijos namuose: ten mokė hodža (t. y. mokytojas) Aleksandras Gimbickis, taip pat netoliese, Kšyžuvoke (dab. Kryžiškės), gyveno Suleimanas Šabanovičius, mokėjęs arabų kalbą. Aišą arabiškai skaityti išmokęs kitas žmogus – Aleksandrovičius, beje, jos seseriai Fatimai suteikęs vardą, t. y. atlikęs Azano apeigą. Seserys saugojo šeimos relikvijas – ranka rašytas maldaknyges, chamailus (maldų rinkinius su apeigų paaiškinimais), kitabus (religines knygas su pasakojimais, paaiškinimais, apsakymais, padavimais). Jos dar suvokė šių knygų reikšmę, buvo matę, kaip jos naudojamos kasdieniame gyvenime.

Kamputyje, kur dvi sienos, darydavo lentynele ir joje laikė maldaknyges, uždengiamas tokia servelėle. Kam reikėjo, paskaitydavo ir padėdavo atgal. Turėjo atskirą vietą... Senelė, močiutė, tėvai, Aiša, vyresni vaikai mokėjo skaityti. Močiutės kitabas yra. Ji gyveno chutare netoli mūsų, mokėjo melstis. Ji surinkdavo vaikus, anūkus, proanūkius, sakydavo: „Sėskite, vaikeliai.“ Penktadieniais skaitydavo mums kitabą – raidės arabiškos, o tariama baltarusiška. Mes sėdime, klausome. Man labai įsiminė, kai močiutė skaitė [pranašystę]: „Ateis, vaikeliai, toks sunkus laikas, kad žmonės taip mirs, jog pamatę žmogaus pėdą puls ją bučiuoti, nes žmogus gyvas. O kai sutiks tą žmogų, pasimatys, apsikabins, gaudžiai verks, ir abu numirs. Tai bus pasaulio pabaiga.“ Dar ten rašė, kad ateis toks laikas, kad skraidys metaliniai paukščiai, geležinės krosnys važinės. Tuomet dar nieko tokio nebuvo – tik arkliai, rogės, vežimai. Štai kaip.⁵

Seserys vieną po kito vardija Keturiasdešimt Totorių kaimo dvasininkus, kuriuos vadina imamais arba *mulnomis*, mulomis. Ir Aleksandrą

4 Pašnekovas stengėsi kalbėti lietuviškai, nors ši kalba jam nėra gimtoji. Tad tekstas kiek redaguotas.

5 Fatima pasakojo rusų kalba. Vertė L. Leparaskienė.

jos pavadina tai vienu, tai kitu titulu, bet tarsi dažniau – *mulnà*. Taip, pasak S. Kričinskio, dar nuo XVI a. buvo įprasta mūsų kraštuose vadinti imamus, o to meto inventoriuose dar pridedamas paaiškinimas: „mola, totorių popas“ (Kričinskis 1993: 170–171, Muchlinski 1858: 259). Iš šio įvardijimo matyti, kad gyvendami kitatikių apsuptyje, jie perimdavo ir aplinkiniams suprantamus dvasininkų apibūdinimus. Pasakodama, kaip reikia melstis, Aiša vis lygina krikščionių ir musulmonų tikėjimus, pastebėdama sąsajas, kurios, savo ruožtu, padeda išryškinti ir skirtumus. Išeinant iš namų į lauką, pradedant valgyti ar dėkojant Dievui būtina persižegnoti, sako ji. Katalikai žegnodamiesi taria: „Vardas Dievo Tėvo ir Sūnaus ir Šventosios Dvasios“, o totoriai „žegnojasi“ tardami: *Bismillahi Rahmani Rahim*, t. y. „Vardan Alacho, Maloningojo, Gailestingojo“. Atvertusi maldą, kurią vadina „Tėve mūsų“, ji paaiškina, kad rusai turį *Госнодб*, lenkai – *Pan Bóg*, lietuviai – Dievą, o totoriai – Alachą, nesiveldama į platesnius pamąstymus, ar tai tas pats dievas, ar tarp jų esą kokių skirtumų. Rodės, kad jai tiesiog svarbu pasakyti, kad ji žino, kaip jos Dievą vadina kitataučiai ir kitatikiai kaimynai. Tokie naratyvai būdingi santarvės metui. Deja, į totorių tikėjimą ne visais laikais žiūrėta palankiai.

Liūdniausias totorių gyvenimo Lietuvoje periodas susijęs su agresyvia XVII a. pirmosios pusės kontrreformacija. Tuomet jėzuitai įvairiais pamfletais formavo neigiamą antitotorišką-antiturkišką viešąją nuostatą. Buvo įvesti draudimai totoriams paveldėti žemes, statyti mečetes, tuoktis su krikščionimis ar turėti krikščionių tarnų. Dar daugiau, neva „raganavusiems“ totoriams buvo keliami inkviziciniai procesai, o 1609-aisiais buvo sunaikinta Trakų mečetė. Ypač dideliu nepakantumu totoriams pasižymėjo Vilniaus vyskupas Benediktas Vaina, tikėtina, paskatinęs į Trakus vykstančius piligrimus išguiti totorius iš miesto sudeginant jų mečetę. Šis įvykis 1616 m. aprašytas Piotru Čyževskiu (Piotr Czyżewski) pasivadinusio autoriaus gana rasistinio pobūdžio pamflete „Totorių Alfurkanas“⁶. P. Čyževskio tapatybė nėra visiškai aiški. Lenkų tyrinėtojai mano, kad tai galėjo būti žemės teismų praktiką išmanęs jėzuitų auklėtinis, šlėkta, tarnavęs kokiam žymesniam karūnos senatoriui

6 Originalus pavadinimas „Alfurkan Tatarski prawdziwy na czterdziestu cześci rozdzielony“, lietuviškai „Tikrasis totorių Alfurkanas, padalytas į keturiasdešimt dalių“. Šis pamfletas galėjo būti atsakas į lenkų kalba rašyto totorio Azulevičiaus darbą „Totorių apologija“.

Kurban Bairamas. Vladas, atlikęs avinėlio aukojimo apeigą.

(Tyszkiewicz 1989: 291). Pamfletu tekste pasitaikantys lituanizmai skatina manyti, kad „Alfurkano“ autorius kilęs iš lietuviškai šnekėjusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės dalies (Šiaučiuaitė-Verbickienė 2003: 217). Šis veikalas yra svarbus Lietuvos totorių istorinės atminties elementas, minimas istoriniuose ir etnografiniuose darbuose, nagrinėjančiuose totorių teisinę padėtį. Jame dėmesys sutelktas ne tiek į religiją, kiek į kasdienes santykius ir totorių papročius, kurie užkliuvo krikščionims. „Alfurkanas“ minimas ir XIX a. Vladislovo Sirokoslės knygelėje „Iškylos iš Vilniaus po Lietuvą“, tad šis tekstas buvo atsimenamas ir po poros šimtų metų. Aprašydamas kelionės atkarpą nuo Panerių iki Vokės, V. Sirokoslė savaip interpretuoja pamfletu atsiradimo priežastį – esą dėl visko kaltas girtas nesusipratimas: „Abipusis palankumas siejo lietuvius ir ateivius. Tik XVII a. pradžioje laikinai buvo pašlijusi draugystė, kai Vokės totorius Hasanas Alejevičius, matyt, po taurelės karčemoje užmušė bajorą Čižovskį. O šio sūnus Petras iš keršto parašė „Alfurkan Tatarski“ – piktą šmeižtą apie totorius“ (Sirokoslė 1990: 35). XIX a. inteligentui ir, matyt, jo skaitytojams Čyževskio antitotoriškos nuostatos jau nebeaktualios

Kurban Bairamo išvakarės Subartonyse. Avelės aukojimas. 2020 m.

ar nepriimtinos, sąmoningai pabrėžiama, kad nesantaikos periodas tebuvo trumpalaikis, o jo priežastys, vėlgi, galbūt sąmoningai, siejamos tik su asmeniniu konfliktu.

Totoriai, palyginti su žydų diaspora, buvo nedidelė tauta, todėl nuogąstavimai dėl galimos neigiamos islamo įtakos krikščioniškai tradicijai giliau neįsišaknijo. Kita vertus, Čyževskį ir jo amžininkus jaudino ir kitkas: jie nuogąstavo, kad totoriai išilieja į katalikiškąją ir šlėktiškąją katalikiškąją visuomenę. Pasak Jano Tiškevičiaus (Jan Tyszkiewicz), šventos rankraštinės knygos kitabai ir chamailai atspindi jau XVI a. įvykusią kultūrinę totorių integraciją, nes šios religinės knygos pradėtos rašyti vietinėmis kalbomis – lenkų ir gudų (Tyszkiewicz 1989: 297–298). O politinę integraciją stiprino daugumos valdovų prielankumas totoriams ir jiems teikiamos privilegijos. Totorių kalbos praradimas – tai taip pat kultūrinio susisaistymo su valstybe, kurioje gyvenama, pasekmė. Norint įvertinti, kas šiandieninėse totorių musulmoniškose religinėse praktikose galėtų liudyti tokią integraciją, reikėtų atlikti rimtą tiriamąjį darbą. Vis dėlto kaskart, kai dalyvauju Lietuvos totorių atliekamose apeigoje, patiriu dviprasmišką jausmą: vyksta kažkas labai neįprasto, bet sykiu

tai primena ir katalikų ar sentikių pamaldas. Balso intonacijos, kalba, žmonių laikysenos – viskas, rodos, jau kažkur matyta, patirta, priimtina, sava. Keletą metų bendraudama su totoriais įsitikinau, kad jie išties gerai pažįsta kaimynų papročius ir kai ką integruoja į savuosius. Išskirtinė jų savybė – atvirumas, tad savosiose religinėse praktikose jie mielai leidžia dalyvauti ir kitatikiams.

S. Kričinskis mini ritualą, kurį atlikti kaimynų totorių kartais paprašydavo krikščionys (šiuo atveju turimi omenyje valstiečiai stačiatikiai), kai per sausrą jų procesijos ir maldos nepadėdavo prisišaukti lietaus. Tai avino aukojimas, kurį atlikdavo ir Lietuvos totoriai. Norint sukelti liūtų, ant kalvos prie upės aukotas juodas avinas, o jei trūksta giedros – baltas. Tikriausiai vienas paskutinių tokių ritualų vyko 1937-aisiais, kai, pasak S. Kričinskio, per „didžiąją birželio mėnesio sausrą avinus aukojo Klecko, Ordos, Asmolavo, Ivanovo, Miro, Murauščiznos prie Yvijos, Nemėčio, Keturiasdešimt Totorių ir kitų vietovių gyventojai. Murauščiznoje visų nuostabą kėlė avinas keturiais ragais.“ Autorius šį paprotį priskiria „islamo kulto skraiste“ gaubiamiems seniesiems tikėjimams, šamanizmui (Kričinskis 1993: 216–217).

Dabar totoriai ir kiti Lietuvoje gyvenantys musulmonai taip pat aukoja gyvulius ar paukščius per Kurban Bairamo šventę ar (rečiau) kitomis asmeninėmis progomis. Šis aukojimas – tarsi susitarimas, kad gyvūnas bus pagarbiai papjautas ne pilvui pasotinti, bet bendruomenei sustiprinti. Taip prisimenama, kad visi mūsų veiksmai turi atsaką – šiame ar kitame pasaulyje.

Praėjusių metų vasarą per Kurban Bairamą atliekamą avinėlio aukojimą teko stebėti gyvai. Tai viena svarbiausių musulmonų švenčių, primenanti Abraomo ir Dievo ištikimybės sandorą. Manydavau, kad aukojimas yra privatus, intymus veiksmas, todėl drovėjausi prašytis jame dalyvauti, na, o totoriai kviesdavo tik į antrąją šventės dalį, kai vaišinamasi ir linksminamasi. Tačiau Subartonyse gyvenanti Liusios ir Valdo šeima⁷ neprieštaravo, kad atvyktumėm pažiūrėti aukojimo, atliekamo šventės išvakarėse jų namų erdvėje. Atvykę nedrąsiai klausinėjome, kaip viskas vyks, ar bus galima fotografuoti. O Lusia, pasakodama apie būsimą apeigą, vis pasitelkdavo mažybines žodžių formas, ir šis kalbėjimo būdas tirpdė iš anksto galvoje užprogramuotą kraujo kvapą.

Turi būti avelė sveika, riebi, pakankamai įmitusi, suaugusi. Gali būti ir gaidys, jei žmogus negali daugiau paaukoti. Susidėję kartais šeimomis pjaudavome jautuką ar karvę. Tėvų mūsų jau nėra, patys turime tą daryti, jau esame seneliai, po to mūsų vaikai suaug ir tą darys... Visą dieną avelė turi būti nevalgiusi, nes vidurius išimant reikėtų, kad jie būtų tušti. Maldelė į ausį kalbama, kai ateini jos pasiimti į gardelį. O po to dar kartą ją pakartoja prieš pjaunant. Čia tokia maldelė: „Vardan Alacho Gailestingojo, Maloningojo“ – *Bismilia, Alach Akbar*. Sukalba į ausytę, ir apimsta avytė ar bulius. Suveikia malda.

Toliau Lusia pasakojo, kad šįkart reikės aukoti kitų žmonių atvežtą avytę, kuri, atsidūrusi svetimoje vietoje ir visą dieną neėdusi, yra gana nerami. Pabendravę pasigedome Vlado. Nuėję į tvartelį pažiūrėti avelių, pamatėme, kad jis vos prieš akimirką čia spėjo atlikti aukojimą ir jau lauke kabino papjauto gyvulio kūną. Pasirodo, savarankiškai šį ritualą jis atliko pirmą kartą, tad pirmą kartą išbandė ir visiems musulmonams

7 Visuomeninė Liusios ir Vlodo Gaidukevičių veikla pristatant ir skleidžiant Lietuvos totorių kultūrą aprašyta 2021 m. žurnalo „Būdas“ 1-ajame numeryje paskelbtame straipsnyje „Lietuvos totoriai. Nuo Butrimonių iki Subartonių“.

žinomą maldos poveikį: sušnabždėjęs į ausį šventus žodžius gyvūnas išties aprimo, tarsi nuolankiai susitaikęs su savo dalia. Staiga ir mes pasijutome patekę į erdvę, kuri buvo to susitaikymo persmelkta – tvartelio aplinka švarutėlė, tik nedidelis katilėlis kraujo liudijo įvykusių mainų kainą. Lijo taip tykiai, kad lašų nebuvo justi – tarsi kelioms valandoms ištirpo riba tarp dangaus ir žemės, žmonių, Dievo ir gyvūnų pasaulių. Greta pakabinotos avelės lyg niekur nieko vaikščiojo gaidys, katinėlis, o Vladas, žmonos prašymu apsirengęs nepatogia ilga tunika, ramiai tvarkė skerdieną. Tai tarsi užpildė tiesioginio patyrimo, kas yra auka, aukojimas, spragą. Nuo mažų dienų žinomas Senojo Testamento pasakojimas apie tai, kaip Dievas išbandė Abraomo ištikimybę, liepdamas jam paaukoti vienintelį savo sūnų, tikru tapo čia, mažame Dzūkijos tvartelyje, islamą išpažįstančioje šeimoje. Kaip biblijinis žmogus atrodantis Vladas šią totoriškos apeigos patirtį tarsi priartino prie lietuviškosios, pasakodamas mums apie tai, kas jam gyvenime gražu ir gera.

Žmogus iš vidaus pradeda pūti [kai geria]. Mano didžiausias taškas buvo, kad pasipiktinau išgertuvėm. Galima knygą paskaityti, eilėraščius... Su Justinu Marcinkevičium bendravau, kai jis Druskininkuose gyveno, tai jis sako: „Kuriu eilėraščius, kitų eilėraščius skaitau, parašau knygą...“ Tai iš tokių žmonių ką nors pasimokyt galima ir išklausyti. [Koks gyvenimas yra geras gyvenimas?] Kada tu turi, kaip pasakyti, laisvo laiko kūrybinei veiklai. Kada būna nauda sau ir kitiems. Kad sukūrei kažką – ar eilėraščių, ar darbą kokį nuveikei. Va, kaip totoriai – pas mus ravėdavo rankomis, o jie sukūrė ravėtuvus, tai jau lengviau dirbti. Ir aš pasižiūrėjęs padariau. Kada tau sekasi sukurti – tada geras gyvenimas. Jei manęs netenkina žemesnis kelias, purvu bristi, tai stenčiuosi išeiti iš to kelio.

Savarankiškai atlikti pirmąjį savo aukojimą svajonoje ir tą pačią vasarą Nemėžyje kalbintas imamų palikuonis Ravilis Vilčinskis, ne kartą matęs, kaip tai buvo daroma jo miestelyje, ir išmanantis šio ritualo socialinę ir transcendentinę prasmę.

Atneši tinkamą auką – gyvūnelį. Tada turi dvi trečiąsias išdalinti ir tik vieną trečiąją palikti sau. Dažniausiai stengiamasi paaukoti per Kurbaną, jei kas nors giminėje miršta ar panašiai. Tikima, kad to gyvūno siela padės mirusiojo sielai pereiti per Sirat tiltą, kuris jungia pragarą ir rojų. Jei aukosime kita proga, tai jau bus sadoga. Aukojimo esmė – pasidalinti su nepa-

Malda Švenčionių kapinėse. Kasmet rugpjūčio mėnesį Švenčionyse susirenka bendruomenė, lanko artimųjų kapus, meldžiasi, dalina sadogą. 2020 m.

siturinčiais. Pavyzdžiui, pabėgėliais. Daug jų Lietuvoje iš Tadžikistano, Sirijos, Čėčėnijos. Pirmas dalykas, apie ką pagalvos musulmonas, tai apie nepasiturinčius brolius, kuriems reikia padėti. Kai Kurbanas vyks, daugiausiai jiems bus išdalinamas. Susitariame su Pabradės administracija, kad mes norime per šventę atvežti patiekalą, ir tą padarome.

Su Raviliu kalbėjome kapinėse (miziare), tad negalėjome nepaklausti, kodėl dalis totorių kapų keliomis eilėmis apdedami lauko akmenėliais. Paaiškėjo, kad būtent jo šeimos vyrai žino, kaip tinkamai ruošti savo išėjusių bendratikių ir bendrataučių kūnus ir kapus laidotuvėms. Tokių žinovų, pasak Ravilio, nėra daug. Taipogi būtent vyrai laidotuvių ar mirusiojo minėjimo apeigoms ruošia saldų kaloringą patiekalą, kuris, kaip išmalda (sadoga), dalinamas laidotuvių metu – tai *halva*, saldėsis, gaminamas kaitinant masę iš miltų, medaus ir sviesto.

Prosenelis imamas, senelis, aš, tėtis laidojame žmones (totorius). Labai ilgai pasakoti, kaip tą daryti, atitinkamai duobę reikia kasti, lentas

sudėti kampu, padarant tarsi namelį. Tada gražiai užkasi, padarai kauburėlį ir apdedi akmenimis, kad laikytų formą. Dedame tris arba penkias eiles, nes pagal islamą turėtų būti nelyginis skaičius. Senelis gal šimtą žmonių yra palaidojęs. Kažkam reikia tą daryti, o mokančių yra vienetai. Kūnas turi būti apipraustas, kaip ir prieš maldą žmogus turi nusiprausti, taip ir išlydint pas Dievą. Vyrus prausia vyrai, moteris – moterys.

Kaip ir Aleksandras, dvasinį totoriškumo pradą Ravilis atrado arabų kalba skaitydamas seną šeimos Koraną ir po to, kai jo šeimoje įvyko kiekvienam musulmonui svarbus įvykis – tėvas atliko piligrimystę į Meką. Apie Lietuvos totorių dažnai atliekamą chadžą rašoma 1558 m. anoniminio autoriaus darbe „Risale i Tatar ir Leh“ (Traktatas apie totorius ir lenkus)⁸, – jame minima, kad totorius iš Lietuvos galima sutikti tarpinėje

8 Nepaisant to, kad šis darbas laikomas Antonio Muchlinskio (Antoni Muchliński) falsifikatu, jame esanti medžiaga yra pripažįstama kaip svarbus ir gan patikimas Lietuvos totorių gyvenimo antropologinis šaltinis.

Švenčionių totorių kapinės. Kapai tradiciškai apdėti akmenėlių eilėmis. 2020 m.
Arturo VALIAUGOS nuotraukos.

stotelėje – Stambule, ir jie nesunkiai atpažįstami iš aprangos (Tyszkiewicz 1989: 230–231). Asmeninis Ravelio pasakojimas sugrąžina prie pirmosios šiame straipsnyje paminėtos temos – islamo reikšmės Lietuvos totorių tapatybei.

Kas eina imamo pareigas, tai ne tik meldžiasi, bet ir kitaip dalyvauja bendruomenės narių įvykiuose. Yra žmonių, kurie važiavo į Turkiją ar Tatarstaną, kad gautų teologinį išsilavinimą, jau senyvi žmonės. Ir man toks noras kilo, bet tenka rinktis tarp teologijos ir teisės. Jau nuo penktos klasės žinau, kad noriu būti teisininku, bet kai labiau susipažinau su apeigomis, kai pirmą kartą atsistoju į *safą*, į vieną eilę su kitais, ir pradėjau melstis, tai kitokios mintys atėjo... Tai įvyko 2007 m., po metų tėtis išvyko į chadžą, į Meką.

Niekas nesitikėjo, kad kada bus galima tą padaryti. Mes visi labai palaikėme tėtį, padėjome, kaip galėjome. Tada visi atsisakėme kiaulienos. Mama, tiesa, niekada nevalgė, nes taip buvo ugdyta nuo vaikystės. Mes gi vaikystėje valgėme, nebuvo tas klausimas sprendžiamas iš esmės. Panašiu metu ir daugiau šeimų atsisakė kiaulienos, pradėjo deramai laikytis pasninko Ramadano, penkiakartinė kasdienė malda tapo gyvenimo dalimi. Nutuokimas religijoje dar labiau masino domėtis istorija, suprasti, ką reiškia būti totorium.

LITERATŪRA

- Leparskienė 2021 = Lina Leparskienė. Lietuvos totoriai. Nuo Butrimonių iki Subartonių. // *Būdas*, Nr. 1, p. 79–88.
- Kričinskis 1993 = Stanislovas Kričinskis. *Lietuvos totoriai: istorinės ir etnografinės monografijos bandymas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Šiaučiūnaitė-Verbickienė 2003 = Jurgita Šiaučiūnaitė-Verbickienė. Jie / svetimi apie mus / savus. Sugyvenimo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos visuomenėje realijos. // *Kultūrologija*, 2003, t. 10, p. 39–79.
- Tyszkiewicz 1989 = Tyszkiewicz Jan. *Tatarzy na Litwie i w Polsce: Studia z dziejów XIII–XVIII*. Państwowe Wydawn. Nauk.

LITHUANIAN TATARS TATARIFICATION IN THE HOLY BOOKS AND THE LAMB'S SACRIFICE

Lina LEPARSKIENĖ

Sunni Muslims are one of the nine traditional religions that are recognised by law as an important heritage of Lithuania. This belief has been professed by the Tatars living in the territory of Lithuania since the 14th c. Even today, although some Tatars are no longer religious, this religion remains an important factor in their identity. On the other hand, holidays become a pretext for bringing together families and relatives. Due to cultural and political assimilation, the Tatars of Lithuania began to speak Polish, Belarusian and Lithuanian, but retained their faith and related customs. Ethnological studies of the community today show that living in Catholic or Orthodox villages has resulted in a positive relationship with other believers. Religious manuscripts, passed down from generation to generation, such as the Koran, chamails, kitabs, are important to the Tatars who are re-discovering religion. This time, the stories of members of the Lithuanian Tatar community are presented, in which the relationship with religion is based on family and historical memory.

KUPIŠKĖNIŠKI RAŠYMAI

Eglė RAIŠIENĖ

Sakyč, turiu tokią kupiškėnišką dalį savy, kuri šiaip nesimato, nesigirdi, ir jos lyg nėra mieste. O važiuojant nuo Vilniaus link Kupiškio, jau pravažiavus Svėdasus, su mama imdavom kalbėt tik kupiškėniškai. O Girvalakiuos jau tik šitaip. Taip ir liko. Šia kalba kalbu su pačiais artimiausiais, dabar tai su vaikais, gyvuliais, kitais mylimais žmonėm. Tai mano ryšio kalba. Ja ir sapnuoju, ja galvoju, ja jaučiu, ja rašau. Ir kai kurių dalykų negaliu niekaip kitaip apibūdint, tik kupiškėniškai. Tai ir ryšio su savim kalba. Jei kupiškėnas sako „aik savo ryšin“, reiškia, žinok savo vietą ir būk joje.

Brungiausiem skaitytojam Agla

VELYKĖ

Kad akvata apskabintų svėikinuntys... Tatula siekia mani, ale susturi akys žiūradama. Sakau: „Ošei jau po dviem čėpais“, tai jau nebaažkrėsiunt. „Ošei irgi... po vieno, do nēr nedėlios, ale jau drūšiau“ – yš naravėlio tatula kalbosija kažinkur žemyn bažiūradama. Gol ne teip jau drūsu, kaip noratųs.

Gryčioj atsisadu ažu stolo, kur kiaušiniai, gastičinyš pyrogas, madus, gazatos ban kėlios, o tatula sukas roto apė man, vis ban vienų runkų uždėjus un pečių. Tas pasilgimas prisglaust prė žmogaus. Savų vaikų nėi nebuvį... Mažai kas bažeinųs, markotna, tai unkti gulunt naktės. Ale Velykos, tai daužiam po kiaušini, jir tatulas kiaušinis priveikia mono kiužį. Kad jį juokias jir pilnu burnu, ir akim. Lupam jau, ale būta šviežio kiaušinio, tai kad nesilupa tas, o lukštus spatkėlin sumatam. Jir atlieka spatkėlis paspuošis žaliai, mėlynai jir do yš raudono. Volgom kiaušini ba duonos, ba druskos, kad skanu.

Badoja nebaatomanunt onei. Vieriju. Akurat. Ban kelius kartus sakiau, kad tortų kepju, ale jį vis soko: „Tai tujen, vaikėl, vis perki.“ Jėma pirštais, parverčia šmotėlį un šono ir renka uogas tasia paukšta. „O kur uogų gavai žiemų?“ Vis mažiau jos klauso peilis, vidaltis, šaukštas do do, pirštais vis naravjau... Ale sulaukei Velykų, tai jau pėržėmojai.

Až lungo vėjas dėmedėlį puduloja būva.

Atsisveikinunt turiams až runkų susjėmį, paki pabaigiam vysa rokuotų.

2021 m. balandžio 6 d.

ČERNUŠKOS

Šėputa virtuvaj moliavota baltai gol ban kelius kartus. Moliava jai jau nustrynus, kai kur nuzuzyta, nutapta nežinau koku moliavu, vėl

nutrinta, vėl nutapta. Vyškum prė runkenalas nēt mēdis peršviečia par nutryntų moliavu, jimta jir jimta. O kaip gi kiteipos stolčių atatrauksi, ėj? Tai didžiojan gi ėsti sukruš, kojėla su vingiuojunčio rateliu tašlai pjautų, medina tėkyto medžio kojėla kaldūnėliam, jir saklų kai kokių stiklinios mažučios ažusuktų, do žalia tokia dažuta pernykėliam spaustų su širdali, mėnuliu, do kažin ko. Ale apatinaj šėputas pusaj yra duralas su mažutyti lintynali. Tynoj sustatyti stočiai visokiai mažučiai sudėliai. Vėnoj popėrinaj pūčkėlai, un katros ruskai ažrašyta kažin kas (do nesupruntu ruskai), rundu ažusuktų mažutyti sudėlį – akurat ropalas no sopas tokioj ėsti. Jan miltaliai tokė kaip ir yš gelsvo. Jau kai pramokau ruskai, pėrskaičia, ogi – imbėras. Kas da doiktas? Kad bobuta kai kur nebūt tų miltalių datų, neatomanu onei. Ale žinau, kad jos mama, Byliūnos gyvanus, priskviečia svečių būdavo – vyriški, moteriški – pritaiso visokių patrovų jau mylat jiem, svečiom. Jir privarda alaus su imbėru. Jir kad gėria jį jir duoda visiem jau, įpilia. O kitiem neskanu. Vyškum niekam neskanu.

O vaikom kad sarmata buvį, kom moma šyteipos svečius myli.

O kitan mažūčian ažusuktan sūdėly tokių kaip ir kropėlių jodų pribarta. Kas gi šyč babūtų? Patryniau tarpu pirštų, kvėpja. Kropalas juodos, un grikius podabnos. Ogi prėš švintas bobuta sukas, kad jį gi kėpsiunt pyrogo su černuškom. Nu, žiūriu, kų jau daris? Ogi, blėkėlan tašlos paskėlusios įklojo, tadu un viršaus varškės ažukrata, o tadu apibarsta černušku, o tadu do tašlos jostalame viršų apklojo. Nu, jir jau pėčiun. Kad kėlias pėčiuj, kad gražu. Ogi vosarų, akurat, žydi tokia, pūslala pėršviečiunt. Černuška, žinoka. Teip mon graži, būk tai su vainiku un galvos.

2021 m. kovo 7 d.

ŠALTYS

Ažūraukė šaltys lungus. Gotava. Baveik tumsu atliko. Gerai tik kad neprastai išrisavojo, oi neprastai. Žmogus šyteipos nepadaryt onei. Kad akvata patirtų, iš ko gi to lelija un stiklo? Daugiausiai tai jau lelijos, mat kad. Nėsti našloičių ar razatėlių, ar gražiažiedžių, ar teip kai kokių viksvėlių su čyžmais. Gryčioj dubulti lungai, do parvidur jų druskos mažučian bliūdėlį įdata, tai šytė neažušūla parvisužēm. Tik kad ažrasoja virtuvaj, kad jau kaimų julgai un plytos šutina. Ale kamoroj, šaltojan galuj, un visų lungų žydėjimas o žydėjimas.

Atsisadu un suolo jir piršto paduškėlį priglaudžiu prė bolto lungo. To piršto, katro naravu uogos yš stiklinio kabint jir do kai kas krapštytų. Lelija paslaidžia, praskysta po pirštu, aplink atlieka pėršviečiuuntys ladėlis. Jau možna avėčių stėbai palungėj įžiūratų. Kišu pirštų burnon, pučiu kvapu, kad ban kiek apšilt, tadu vėl priglaudžiu prė kiauros lelijos. Ale tai, jir su duntėliais, jir su zvanėliais, žvaigždalam, ropalam, įsirungį, susvijį viseip kaip. Pirštas ataušis jėma šolt. Nepasduodu, pučiu kvapu vyškum zūbais priskišus prė lungo. Ale no runkos kėp jir ban kiek labjiau tirpo. Do nykščio nagu dreskiu ladų, ale tas prišolįs, – nei krust. Vienu akiu jau įžiūriu jodųjų sarbintų krūmėlį vysų apisnigtų. Paki dairaus kamoroj mono dorbę pruojaus šaltys paverčia, – lungėlį yš naravėlio ažtraukia drumzla. Atlieka ažlopyta lelija. Un kitų lungų vysos čielos tabar.

2021 m. vasario 9 d.

PIRŠTINAS

Un laito čielas tarbala su pirštinau, puncėkom kasdienam, do kažinko. Vienos vilnonas, storos jir šiultos, julgais rėšėliais, tos jau kai kur važiuojunt, – jir paspuoš, jir šiliuma. Kytos įsitumpį, ažjodyjį, prė pirštais jau ban kelius kartus ažčyravotos, rėšėliai jom palaidi, ale vis su dungiškai mėlyno roželiu rudan dugny. Šitos kasdienas, ale tinkamos jir un susiedų nuveitų. Jir do darbinas. Ti brizantas. Kietos, būk tai blėkinas, nei jos plyšta, nei ko. Bat par ilga sušlumpa jir jos. Ba pirštinių net vandenio nepasisimsi yš šulnio, – runkena valano gelažiną, tai kad šiultu jir dragnu dalnu sujimsi, gali jir prikėpt. Momyta posakojo, kaipgi vaikai seniau šydydavos: klausia mažėsnio žiemų, – ar nori saldaus?.. Kas gi nenoras?! Tai palaižyk vožio gėlažį (stovėjį šlajinas un kiemo)... Mamai vaiku būvunt rūpėjį. O gi lėžuvis jir prišolo! Nei parėkt! Teip saldu, kad oi.

Kai jau išdžiūsta vyškum, yš tų vilnonių pribira kažin kokių graužų un laito. Mat su pirštini

jami sniegų, viedrų, gyvulį glostai, apsišluoji apė gryčių, mašlų kreti krūvon. Jir visi palieka savo plaukų ir kvopų.

2021 vasario 6 d.

LOIMA RUNKON

Untros dėnos pavakary, jau kai vyškum tumsu atlikta, ajus namo mergiota. Čielas naktis prašokta, pradainuota, dėnyta prauliavota. Nei ko bavolgyta, nei ko bagerta, – pilvo būta volgyt ažumiršta. No Žirgokalnio paki pareisiunt, kad ir potiesumai, – no kalnalio, tadu par ganyklas, par vienų ulyčių, kitos pokraščiu, tadu pakrūmalam pakrūmalam, slanala pėrbristų, par miškų, jir jau baveik namė. Ti kad kojos privargį, kad pinas. Beinunt jir galva sukuntys no vysoko. Ogi do prėš Kalėdas pasdabojį vėnas kyto su bernioku, tai dabar pastiešijį, draug paparčio žiedo jieškojį. Žiūriunt, ogi būk tai tas kelalis, kur malūnan važiuojunt, o mažkytas, – tumsu, privargus, jir galvoj vis stovjūs berniokas prisglaudjįs, kai vienu kvapu dūsovj. Ale tai saldumas... Kažin kas tik čiuži čiuži. Labjau vėju kaip garsu. Žiūriunt, ogi šnėpšlyną, šnabždynas prėitas, o nigdi nebūtas. Vėl užt čiuži, užt čiuži, šiu šiu šiu. Nėt sustingus yš tos boimas jir dūsuot ažmiršus. Vėl užt čiuži, užt čiuži. Kaip ir pro šolį. Tik patumsį išžiūrėjus, ogi gyvota didumo sulyg telioku, ilgumo sulyg ulyčiu! O jai un galvos kažinkas žibųs. Jir prapuolus ravan.

Tai kitūdėn nuvėjus tos vietos ieškotų, ale atrodus upalį, kur ažvėn okmanas. Visi juodi juodi, tik vienas juodu juostu pėrjuostas. O prė jo senėlis lazdu pasrėmįs. Klausiant gi: „Senėl senėl, ar matai kas šyč čiužėno anųnukt?“ Sokjį senėlis: „Dukryt, tujen gyvočių karolių girdėjai, dabar jau tau loima ais runkon.“

2021m. sausio 9 d.

TATULA

Kiemas dykas, kaip išluotas. Tik kūrmarausiai kyšo, sukrum pavirš pabarstyti. Čiūčės būdoj jau kadai kodžių nebar. O buvo prijimtas, yš laukų pėrkorjį atajįs. Lunkydama tatulį jir šuniui kai kų nuvaždavau, tai nėt nelodavo mani. Tik aidavo poskum no klaimo lyg gryčiai vys snukėlį po dalnu pakišdamas, linciūgų traukdamas, o jau paskutinam dėnom tai jau linciūgas jį, nabogų, varta un šono. Atomanu, (ban nedėlia prėš smertį) – mėgina yš būdos išeitų, ale až slinkstėlio vys jom kliūva priekinas kojos, kaip ir nepakeliūs, kaip ir sopų jom. Tad gi priprašau tatulį duot mon toblėtį no

sopas, sutryniau jų su dažros trupčiuku jir tarp il-
tinių pirštais snukin įstūmėjau. Tai paki mas vysa
apkalbajom, šuva jau lauki vuodagų vizgino. O
buvo čėsas, kad dujei šunas un kiemo skolijo.

Tatula mon davanų turiunt, ale mani prošunt
nieko jai nevažtų, neįsilaistų. Ne kažinkų jir duosiu:
kepėjau varškėčių ryto, ban du apelinu, vysa
margan popėrin susukiau, stūčkeli perrišiau. O jį gi
visa klapati, kad ošei turiu kopūstų. Jir švėžios gūžės
pusį, jir rūgščių. O maž jimsiunt? Jos naminiai asų...
Sukus apsukus vėl, – „Maž jau įsinorėjai?“

Koklas jai baveik plikas, vysas loibas, un pa-
šišiausios čiuprynos vilnoną magsta jostala, yš
po žolio žipono lenda koilinas kamizėlkos kraš-
tėlis, jir bliuskėla. Brace, ogi apmagztais kalnė-
riukais kabliuku. Arčiau prėjus pamatau, kad jir
ausys vysu gražumu, – su auckariais. Un kožnos
ausės po gėlytį sūpas. Jir jai nešolta onei. Tik vys
to patės klausiant. „O tai kopūstų maž jimsi?“

Kėtoju namė jau tarbalį. O gi skarala įdata.
Uostau, – dūmų, ban kiek pieno, sanotuvus ir mėi-
las kvopas. Ka do atvažiuočia. Skarala gol nėt ir ne-
ryšėta nei karto. Tik jau pasdovus. Žėdnas sulinki-
mas pelių patikrytas, kai kur nėt lungėliai peršvie-
čia. Pagal plėmų, tai palas skaralį ne tik čėčiovo.

Ziūriu gi, o un skaralas medžiokliai. Vienas
un obuolmušio kumelio, kitas un sarto, un vėnas
kitų žiūri, o po kojom šunų pulkas. Laimikio jokia.
Jir mysliu, kad tatulai medžiokliai tai jau vyškum
svetimi; o miški jį su momyti ar tėtyti tabuvus. Gry-
bjų ar uogų atonaša kai kas: „O ko gi ti ošei aisiu?“

Dakavoju, dakavoju, lunkstaus. O kų su
skarali darysiu, nežinau. Tik jau nesakau. Susmo-
juojam do kartų. Jį un slinkščio su klingi runkoj,
ošei jau išsukdama yš kiemo.

2021 m. sausio 3 d.

ČĖBRĖLYS

Įsinorata būta čėbrėlio... Jau gol jir žydi, kvėpja
būva un kalnalio ar Uldukio lauki. Ale apė namus
ažvėn priemolys, o kai kur vyškum molys. Tai kur
gi jom augtų? Anūdėn kosam až klaimo, tai tynoj
molio gol valyg žmogaus didumo. Mat, lauki ply-
tų permūrijom, tai teip gražaus molio įsikasam:
raudonas, riebus, no lopatos krėsti nenukrėsi, tik
krapštyti nukrapštysi ar braukti nubrauksi. No
šyto molio dalnai atliko raudoni, sakytum būč
daryluos raudonuos pamarkus ar kiaušinius do-
žius, o bat pagniauziau ban kiek.

Un kalnalio augųs čėbrėlys. Ti jom smėlys
boltas boltas. Tik kad mani tynai vėnos nelaidžia.
O visi darbuos prapuolį, kad jos kur varsmi. Kol
do neinu, tai mysliu. Mon čėbrėlys un dobilų

raudonųjį podabnas, – un kotėlio spurgėlys. Jir
karvės jų neryja, o dobilus nužėbėja no pot žė-
mas. Jir auga pulki, ne po vienų. O kvėpja kvėpja.
Kažin koku sveikatu jir gyvasčiu.

Anočės basa ajau, tai pritryniau padus, o
tadu kad juokas, – rasa kiemi čėbreliu paduoda!

Šyteipos: Uldukio gryčia motos, tai pėreini
jų kiemų, tadu pro baržų prė pirčiui, nuslaidi pa-
kupin, tadu pobaliu pobaliu, par vienų rovų, par
kitų, par kupstus, kur patumsį vėlnias tupi, do
par ganyklų un durpyno, jau ir un kalnalio. Šyč
jir atlikčia, čėbreliu pasvartus, un saulį, vakaruos
baslaidžiunčių, bažiūriunčio.

2020 m. gruodžio 11 d.

ŽĖMA

Kažin kaipos no ryto nugarai šolta buvo, nu, tai
kų, apsilvilkau koilini kamizelku. Ale žiūrėk, jau
vėjas no Pėdišiaus, jau vėlnias bus. Akurat, apsi-
niaukė vyškai, saulyta paskavojo, o no tos pusas
atajo sunkūs tasia misinginiai dabasas. Jir kų jūs
mysliat, ogi popiet jėma iš dungaus laistis snai-
gėla. Viena, tadu kita, abidvi šlopjos, nedickos,
bat. Ale neaa, ban kiek pabuvus jau laidas viena
až kitos, pulku, do vienu, pomečiau skaičiuot, kų
varsmi. Ėiji, maž gi žiema būsiunt šemat, kaip so-
kota? Žiūrėk, paki sutamo, laukas nubolo.

Akurat, kaip jau donyta ėsti vyškai paskė-
lus jir miltus baskėldamos prakėtojus. Tad gi jau
tiktai dėk un lyžės, kur vyso ysitiesusio kopūst-
lapjo guliama, guldyk bakanėlį, paplok jom par
šonus, viršum šlapju runku paglostyk, ka nori –
kryželį įmyk – jir jau šauk pečiu.

Važiujota būta ogi kito keliu, mat kad nėt
Ažuvadžiai pasiekti. Vaiku būvunt motas, kad
Ažuvadžios pasbaigia žėma. Tynoj nigdi nebuvus.
Nei grybaudamos su bobuti, nei vyškum viena. Jir
mysliu: Ažuvadžios, tai žinoka, kad jau aita būta
ne vieno, – jau vadas kai kas. O nusvėdis gol jir
palikis ar apšiženijis, ar do kai kaip buvį. Jir ar tik
ne Aluotis tynoj vingiuojus, kad, mat, jeigu jau
slanala, tai jir šlopja, o kaip kalnalis – teip gryčėla.
Kitu keliu važiujunt kitom akim žiūriu, tai mon
jir motos žėma šviežiai apsnigta kėp donala.

2020 m. lapkričio 29 d.

ŠULNYS

Girgž–gi–girgž, girž–gi–girgž, booum boom
bubt, klionkt. Laidžias viedras šulinin, jir pagal
garso jau supruntu, kadu klionktalas ir trūk-
talas linciūgas, prašydamos trauktų aukštyn

prisisamusį viedrų. Vando turia savo vietų. Paki jų pasieki par vėnuolikų ritinių... O šoltas šoltas žiemų vosarų. Kai tik runkas pamerkiu tik pasimtan, toj kosu. Kad jau pabuvęs pašilįs, jau geriau. Ažugelia nagas, pirštai jėma stingtų, akurat Notigaloj anoj nedėlioį įbridus plauktų. Yštraukiu runkas yš vandenio, atsidūsuoju. Paki ažušils, do praversiu. Bat pakosėjau, ti gi tokia jau tvarka. Kad par rosų brendu rugiasėjo mėnesį basa – tasia pot, ogi, kosu, bo ažugelia kojas. Ale papruntu, jir tas ažgėlimas atlieka savas. Žinau, kad no šolto savo vandenio neapsirgsiu. Graičiau jau pasilgsiu.

Vando pašilo, tai aisiu runkų mazgotų.

2020 m. spalio 8 d.

JŪRGYS

Jūrgys Mačiulio tai nėt ir volgo aidamas. Jom vis, mat, nėra česo. Žiūrėk, aina karvės ganyklon kėltų, tai vėnoj runkoj kilbosos golas atlaužtas, kitoj duonos žiaubarala, supros, buk tai pavolgis, paki nuveis. Akurat, kunda kilbosos kažin kaipos patųsydamas, tadu duonos, va, ir aina jau ne darmai. Kilbasa tai jau namė rūkyta, ale gol ažupernykšta, kad jom vys iškada šviežia volgyt. O duonų tai Gelmina, saso, kėpdavus, ale žiaubarala do ano kepimo. Čėdijųs. Nėt nežinau, ar yra kai kas motys, kad Jūrgys sadat ažu stolo atsīsėdįs jir volgytų kai ko yš torielkos ar sriubos srabtų yš bliūdėlio. Onei. Vis aiti aidamas kai kur ar nėt lakčium lakdamas. Ir gol įisai žmogysta dobriai negirdėjo, kų žmonas kalba, kad vis klausydavįs golvų pakreipįs un vienu pusį, kaip ir ausį atkišįs, o patsai kalbajįs tai rėkti rakdamas. Ir teip aukštu balsu, ale vis ažkimusio. Mat, no to rėkimo. Ir mum, vaikom, buvį baisu to sėnio, katras rytas vokaras ar žiema vosara tais pot rūbais apsivilkįs, jir vis rakčium. Jir kad kokioj ažgirsi, kad Mačiulio kiemi vajavojas, tai žinoka, kad vaina toli, – bat kalbosijas su sėseriu, kokė čia darbai laukia ar ruoša kai kokia. Nedyvai, kad jir pasbordavo, tadu jau suvirdavį abudu yš piktumo.

Jir buvįs Jūrgys pokviestas bolin. Tai aidamas gi nėsiųsis kilbosos jir duonos ar sūrio, mat myslįs, kad ti jau goli nebūtė jom volgyt ar yš to čėdijimo. Ale nutik gi šyteipos, kad olkanas parėjo jir savo gastingių parsinėšė. Bat pravėdino. Žmonam gi juoko.

Yš to čėdijimo atliko neapšižėnijįs.

Bat savo krūmėlios tvarkos potrojo, – bat kas prė jo baržo jau grybų neraus. Pats tai jau negrybovo, ale pastaikė jom aitų pro baržų, jir rodo didžiausių baravykų. Galva didumo valyg kepuras. Tai kų, nesnaš, bo pamatis kai kas, tai raiksių išduot vieta, ar kai kaip. Tai prišikė akurat ton

vieton, kur baravyko šaknis buvo, ir įsodino atgalio grybį. Va šiteipos. Kad jom neišrinktų grybų.

Kas, kad pats nevolgo. Čia tai boikis. Ale bat ne kitom.

2020 m. rugsėjo 28 d

SULAPOJO

Jau sulapojo vysa, jau možna nebaskavotų par laukų ainunt, – didžiausioj žolaj prapulsi. O žydi gi tē žolynai, katrė sveikotos žmogystai duoda. Tik sulauk, kad jau šviesu, rasa nukrasta, ale do nekoršta, ir raškyk. O žiemų galasi gertų, sveikotų taisytų. Jir vysos smilgėlas ilgakotas pačian didumi, tai jau možna pasrinktų, katrė akvotija par kūčias yš po stoldingtas ilgų įsitrauktė. Norias gi julgai ir laimingai gyvintų. Šytan česi tai teip žėdnas asijėmįs savo dorbu, kad tik tik paspėja namo pareit pavolgytų, jir vėl oran dui. Ratai kadu pogulio atsigula. Jau vysas sviatas su prieaugliu, vaikus vedžiojas, peni, mokina, tē zbitkus krėčia, išžiojį do. Žemala jau išilus, vanduo Kupoj vyškum vasarošiultys, o ežeri tai šiultas. Kad nudunduliovo anoj nedėlioį, nugrumano, nužaibovo, tai jau bris vandenin jir plauk. Kad kokioj, žiūrėk jau slanalaj rūkas iš naravėlio, kažin kaipos nevierydamas, kėlias, ale julgai nėsti. O draug su rūku ryto atrunda žmonas brydį par žolį ar šliūžį nukrastos rasos tarpu pradalgijų, jir akurat visi dobilaliai surinkti. Tik tabakvėpja. Pastaikė gol ban vėnom pamatytų, būk tai moteriška linginėja smydrinėja pievoj, skarali dydali skrandžyluoja. Onei kom nepastaikė artyn preitų, o rūpėjimas tasia bijojimas. Toj sumyslio sutara, kad jį po skvarnu našas, kad susdėjo su kažinkokio, kad tavai išvijo. Jir vėnan pavakariuky ajo rugių lunkytų žmogus, jir moto, ogi slany vyškai prė miško, kur jo pirtis stovjunt, moteriška būk tai runkų ištiesus skrieja roto ban kelius kartus. Jau aisiųs bortųs, tekinom, ale kupstų po kojom kiek prisivaisį, tai tadu kiškį pabaidįs, tadu kuropkų pakėlįs, o kai jau kojas sušlopįs upalaj, nustojo lakįs. Tik pakėlįs golvų, jir ko neapvirtįs: ogi didžiausia klėmkuota skarala un jo pirtės laidžias. Aisiųs par nevoliu, mat jo pirtis. Ti žiū, ogi rūkas tirštas kėp pienas kėliuntys. Kų gi barasi... Prė rugių išėjįs rodo šarmukšnio lozdų išlaužtų, o prė pirčiui kvartūkų perpłyšųsį.

2020 m. birželio 15 d

RŪGŠTUS PIENAS

Gryčioj šiulta. Par kambarėlio lungų įsmūkį saulytas spinduliai no pėtų pūsas gūla ligi pot virtuvas vidurio. Dėnyta jau dobriai julgėсна, jau paspēju padlogų dėnos švėsoj pramazgotų. O prė

saulį tai vyškai šiulta, tik kad vėjas no Girvalakių galunda pakinklius, kai tik išeini un kiemo.

Un prėzdos padata litra, artipilnio pripilta pieno. Buvau pagatava sūdelį pramazgotų, mat buvįs rūgštus pienas, ale nemožna. Kai čystan stiklinian supilsis soldų pienu, tai kad ir šiultai pastatysi, ale nesulauksi, paki surugs. Ažtat pravartu paliktų ban kiek un dūgnio ano rūgimo rūgštaus pieno, tadu apipilt šitas šviežiu jau, nu, jir jau statytų kai kur šiultai, – un plytos, ar un prėzdos. Nemožna atokaitoj, onei. Tadu gi kad julgai nesurūgsta, o kaip kokioj, tai onei nerūgsta. Mat, saulyta atojama rūgštj.

Jau kai išrūgsta pienas, suskvoldavoja, tai kabink šaukštu, pavirš smatonį nugriebus. Kai kas sakytų, – įstatyk šaukštų, tai stočias stovas. Ale teip nemožna, šiteipos surinka visa pieno rūgimo ailia. Ban kiek nuvolgius, atlieka išrūgėlas. Tos širdį nušveičia po pirčiui.

Až vis skaniausia su juodos donytas rėkeli, par vysu bokanu atriektu. Nebrokijam jir su bulbom šutytom. Tokia to sakma diena, – po pirčiui rūgštaus penėlio.

2020 m. vasario 9 d.

MOTERIŠKOS

Moteriškos, ne tiaip jau sanai sugriuvj, užėjus darboms našdavos laukan laliokus. Paguldydavj ar un prodalgio, ar po obeliu, ar un pėdėlio, kitų ažustatydavj ar no vėjo ar no saulas jir dirbdavj. Jau ban kiek paaugusiom duodavj žyslotų duonos žiaubaralį, drobalan įrištų. O jau kai par morškinius pienas jimdavo sunktus, lakdavo lalytas žindytų. Jir vėnon šeimynon atnašus bobuta lalytj. O moteriškos būta ir geros gaspadinas, jir audėjos, jir vaikai sveiki, išglostyti, ir vyriškas naravaus notūro, kad ir darbuos prapuolj, bat vienas kyto potrojį. Dakavodavj jir dakavodavj až vysa. Jir ažėjus rugiapjūta, tai suprašyta talka, nu, jir visi kūbrinėja. O vyriškas yš rudenio pasėjjs rugius kitoj vietoj. Nušižiūrėjjs, kur tarp dvėjų kalnalių slanala tokia, – ir naravu preitų, ir ažuvėja. Kad užaugj rugiai kaip mūras. Išėjus jir moteriška su lalyti, un pirmo pėdėlio paguldžius, kiti dujen pėdėliai yš šonų jau. Jir skubjas, kų graičiau. Motarų prėjį, tai basikalbosydamos badainuodamos, žiūrėka, jau kiškį gaudyk jiš paskutinio rėžėlio, jau rugiai nukirsti. O tan slanėlį vis rūkas kėldavusj, tai žmonas kalbadavj, kad laumas abrūsus džiaustj, mazgojį. Jir parėjus moteriška su visu pulku namo, mat, nuobaigos, rūpestis, ko mylatų talkinykai. Jir ažumigta naktės. Nubundunt, gi kad marškiniai nėt šlapi no pieno! O kų gi mažuta, kad nei knir šiųnokt? Dairiusis gryčioj,

kol atsigodojus, kų varsmi, graitai lakčium vėnmarškina laukan žiūratų. O saula tik tik dungun įžingus, rasa kų didžiausia, slanėly rūkas tabasųs. Vut gi, pėdėliai tabar jir guliunt kažinkas tynoj. Pripuolus artyn, ogi miegunt mergyta, vystykla lios teip plonučiuos suvystyta, nosyta jai šiulta, veidėlis čystas. Apskabinus dakavojo dakavojo. O namo pargrįžus prošius vyriško, kad kitimat rugius unkstansnaj vieton satų.

2019 m. lapkričio 12 d.

NAMO

Noriu namo. Kad ir nėjau par laukus vėju pasvartus, lėtum įmirkus. Bat lygi pot žėmas krošto dungus pasunkjįs kėp švininis, o žemala juoda ir sylsatis susruošus. Akvata gryčion, kur do no vokar tabara šiultas pėčius, o viduj kvėpja aboliais džiovintais. Kur un skadų nusbrauki didžiųjų purvynį no guminių ar kito apsiavimo, prėmanai nusispiri vysa, jir basnirčiom par aukščiausj slinkstj žingi vidun. Ti pot atlieka jir sunkus apsilvilkimas. Graitai daryt dūrįs, mat kad vėjas požemi tyko įsisukt pastalan. O draug jir palas sustvėrj gryčion šutina. Kaip baapsigint? Rudo, žinoka. Šytan čėsi medinis padlogas meilus kaip brolis. Atsisadus prė stolo okys voikščioja po prieždų, plytų, tadu par lungų kėman sukas. Jau tumsu teip, kad lungas tasia veidrodis: kėman žiūri, o savi matai. Toj akvotysiu un pėčiaus nugaros pašiltų, un laito, kur girdis kamini vėjas ūžaujunt. Ale tai čėsas trumputis, kai naktis atlieka julgumo sulyg dienu. Kai rodžias pakelai akmo, o ti tai gyvulalis, tai šašėlis, tai dūluoja kažinkas. O kai jau prapuola saulyta dunguj, tai kad akvata kurtų ugnala viduj, – šiulčiau, švėsiau toj atlieka. Tumsumas neba teip juodas, vėnotuva neba teip markatna. Pareitų namo, tai aitų savo ryšin.

2019 m. rugsėjo 22 d.

SLINKSTIS

Šytan čėsi saula taka jau neba až Pėdišiaus gryčiai, ale labjau un pobalį. Jir kad nėsti rūko, tai oro vaiskumas ryto traukti traukia. Jau būta susruošta aitų iš gryčios, ale atsisadau un slinkščio. Suslinkus visa dvilinka, pritraukus prė saukojas potroju, kas gi čia dadas. Paki saula pėtuos dungum nuveis, šytoj pusaj gryčios tababus do rasa un žolas, o un skadu vasu. Až nugarai prėmana dragmi dūsuoja, o prieky jau pašiljįs kiemas. Pašalai varla liuoksi, rūpūžė ropoja. Sėdžiu jir ažuodžiu sausas ražienas no Tatkonių pusas, mat miežiai jau nukulti. Šlamana drabulas až klaimo,

nelaizdamos vėjui silsatis. Žylalas jau cėksi, rudenį vobydamos. No Uldukio vėjas atonaša gaidį giedunt, o poskum vištų kudėšijunt, – žinoka, kiaušinį sudėjo. Nutilo paukštas, vėjas nuslaida liepon atsidust, atliko tyku. Pradunda keliu mašinala, – ti pakelai pušėlas auga, tai dulkės ne teip sodan aina. Bumbt bumbt – alyviniai krinta žėman. Teip prinokį, ka net peršviečia prė saulį žiūriunt. Prė pot gryčiai grūšnala, tai žėma nėt zvimbja no bičių,– grūšnalas krinta, nebasturi, pernokį, o bitas smaliūgauja saldumu. Mažutytas, ratuotos, asijėmį, renkunt grūšnalas nėt nėgelia. Kažin, kėno gi jos? Anais matais vopsvos buvo pergalajį, o šėmat onei vėnos. Asisėdėjau, gana vėli, ait rėšučių žiūratų,– auga gi lazdynas aglalas ažuovėjoj, tai nenušolo žydamas, maž gi rasiu ban riešutį. Sadadama do atominiau mįslį: „Kur aini, išilgini? Kas tau dorbo, skersini?“ Akurat.

2019 m. rugpjūčio 25 d.

BŪBINAS

Tokė atajūnai įsikraustį gryčėlan un kalnalio. O gryčios būta sanos. Teip sanos, kad nėt nebabuvį žmogaus, katras atmintų, kadu gi jį pastatyta būta, jir kas ti bagyvėnį. Norokiai bat pakalbadavį žmonas, kad girdžias, kėp no tynoj dunda dunduliuoja kai kadu. Ale, kų jau, raikį žmonam gyvyntė, tai suvėjį. Gaspadina, gaspadorius, vaikų pulkas. Žmonas kėp žmonas,– dorbus lauki jir gryčioj dirbį, kožnom sava vėtala būta atrokuota. Tiktai nėt vienas onei ko negrojjs. Jir atainunt julgiausia naktala, trumpjusia dėnala, vakarinai žvaigždalai dunguj įsižiebjunt sastų ažu stolo čėsas,– jir kad jėma dundatų, akurat būbinas. Kėp ir gryčioj dundunt girdžias, kėp ir un gryčios. Ale, kų, – čėsas girdėtės, o vėjai švilpja, dūksta, maž ir kai kokių lintų atplašį būtų? Parvosar ažsimiršį žmonalas, darbėliai dorbus gynį. Kitųžėm apė tų potį čėsų vėl girdžias ažu stolo susadus – akurat būbina. Jir šiteipos žėdnųžėm. Nebažinau kelintuos matuos šėnapjūtai do čekavai neprasdėjus, patsai možasai tavo prošųs až runkos pajėmįs: „Taaat, pamokinka mani tujen lungėlio kirstų“. Tavo būta naravaus, tai arsinėšjs pasistota kopėčias vienas sau, kitas zėkiui, – šėlmenio papotros, skliautų apžiūras abudu ažlipį. Bėlipunt atominta abėjų, kad žiemų vis girdžias kažin kur no šičėnoj dundunt. Ale kų gi ti to žiema, kai patsai švėsumas. O možasai gi tavo pamokintas jir iškirto viškum mažutį – valyg sau – lungėlį par vidur skliauto. Kėp ir nei žmogui, nei kotai. Ale žiemų sadunt ažu stolo jau tyku buvį. Mat būbinas savo vietų rodįs.

2018 m. spalio 21 d.

OKMANAS

Anais čėsais, kai žmonas su žolynais kalbosijo jir toras, Motiejuj nebaliko namė ko volgytų. Gryčia, aruodai, net palovjai čysti kėp iššluoti. Pamyslio, kad vandenio atras pakelaj, tai pėrsimata par pėtį abrūsų, momytas austų, jir išėjo savais keliais. Ais valyg saulas. O saula sukės, laidos, tekėjo, vėl laidas. Baaidamas jau atomušė padus, apsunko vysas, gerkla jom perdžiūvo, zūbai sukepa, kai prėjo kryžkelį. Potroja, ogi, trys okmanas guli, kožnas kėliu rodžia. Vienas dydelis, apsamanojjs, nėt kėrpam apajjs, nelygus toks, kad gali un jo ažliptė. Untras mažėlasnis, smailas, kampuotas, nuskėltas vėnoj pusaj, vigodnas būtų peiliui pasgalųstė. Trėčias nedickas, plioškčias, apiskritas, akurat tiktų pasėdėtė, pasilsat. Atsisado Motiejus un okmenio, atliko vasu, kad gėra, guls. Girdi, kad paukšta gieda: „Nuris akmenėlį, rasi vandenėlį, nuris akmenėlį, rasi vandenėlį, nuris akmenėlį, rasi vandenėlį.“ Ažumigta būta, dairo – onei paukštas, onei ko. Anė okmanas tabaguli, kryžkela, tumsu, mėnulis dunguj čielas. Kas darytė? Neugi gulsi? Apsidaira do kartų – onei gyvos dvosios. Pamyslio sau Motiejus, – versiu okmenį. Ar teip ar teip ištroškįs. Įsirama kojom un žėmį, runkom un okmenį, sylojas jau kiek bagoli – nėkruta. Tadu apsisukė šonu jir pečiu įsirama – nėkruta. Privargįs atsisado, runkas pazdėjjs un krošto, jir kažin kaip kilstalajo. Nėgoli pavieryt, – akmo sukrutėjo, nuvirto un šono, o iš tos vietos, kur okmenio gulata, vando ištryško. Šytokia varsma. Pripuolo gertų, raškučiom symtų, praustųs, linkės linkės, baslinkdamas jir įvirto varsman. Toj pievoj jir po šiindei motėjukai auga, okmanas kryžkelaj tabaguli, o saulai laidžiuntys momytas abrūsas ruku kėlias.

2018 m. liepos 19 d.

GODOS

Sanų senybai, kai do žmogysta, medį apskabinus, pasveikdavus, gyvano pulkas brolių jir viena saso, Ieva vardu. To pati jaunesnioja. Broliai žėmi ora, gona gyvulius, orklius, ūpaj žuvį gauda, sėserį šėnavojo. Un kalnalio gryčia stovėjo, pakalnaj ūpa vandenį plukda tynoj, kur saula naktės laidas. Ievos būta kų geriausios gaspadinas – jir prė svėčio, jir prė pėčio. Jir pasdabojo toksai juodbruvas berniokas brolių sasaralį, jir nebapaspėjo jį jauniausiom broliui marškinių pasiūtė. O poros gražumas – teip vienas untrom pritiko, jir išnošūs, meilūs. Jau tora tora abudu – runka runkon, koja kojom, vienu širdžiu plokė, vienu kvapu dūsovo. Jir sukruto broliai vesėliom gatavotis, mat,

Birželio pieva. 2010 m. Arūno Baltėno nuotrauka.

paki gimina suvažios, susiedai dorbus pabaigį susrinks, alus išrūgs, patsai čėsas bus. Ale atonešė žmonas navydnų, būk tai berniokų jamų žalnėriuos, vaina dydala ainunt, karolius visus vyriškus šaukiųs. Yš to didelio pulko atliko Ieva vyškum viena, nei su ko jai bapaskalbatė. Su ošarom gūlas, su ošarom kėlas, širdį soų plašė parpus. Nebaišgaladama nuslaida no kalnalio prė ūpas, atsisado, kojas vandenin įmarkus, būk tai burnų praus, būk tai ošaras mazgos. Jir nebaatsikėla, – pavirto ievu. Tai no tadų matų matais žėdnas pavosiaris ieva baltai žydi, žmonių širdį savo kvapu pasiekia, boltus žėdelius vandenin barsto – ogi baigia jauniausiom broliui morškinius siūtė, o kad ogelas barsto, tai juodbruvo bernioko godoja.

2018 m. gegužės 22 d.

KUPIŠKIS WRITINGS

Eglė RAIŠIENĖ

They are (written in the dialect of Kupiškis, in Eastern Lithuania) sensitive, subtle essays, where memories of childhood, fairy tale narratives, and the present intertwine – the things left in the inherited homestead tell about the lives of the family's women; community freaks and stories of extraordinary incidents, as if from fairy tales, emerge from the memories. An aunt, who lives in the countryside and is still visited, is associated with such a past, yet is slowly melting away into oblivion.

IŠ ARKLIO MUZIEJAUS ISTORIJOS

Apolonija ZIMKUVIENĖ

Apolonija Zimkuvienė (g. 1923) – mokslininkė agronomė, žemės ūkio mokslų daktarė, Lietuvos žemės ūkio mokslo istorijos ir krašto kultūros tyrėja, Žemdirbystės instituto muziejaus Dotnuvoje–Akademijoje steigėja, Lietuvos kraštotyros draugijos garbės narė. Dalyvavo visose profesoriaus Petro Vasinausko organizuotose Arklio muziejaus ekspedicijose, rašė jų dienoraščius.

■ PROFESORIUS PETRAS VASINAUSKAS

Mintis Lietuvoje kurti Arklio muziejų prof. Petru Vasinauskui (1906–1995) kilo arklio traukiama lineika keliaujant po Lietuvą. Kelionę jis aprašė knygoje „Kelionė arkliu po Lietuvą 1975 metais“ (Vilnius: Logos, 1996). Važiavo lėtai, vis pasižmonėdamas, lankė vaikystės, jaunystės ir darbo vietas, ieškojo žmonių, tada vadintų kolūkių sunkmečio švyturiais. Profesorius jau tada buvo senyvo amžiaus, bet su didele agronomo, mokslininko tyrėjo, aktyvaus visuomenininko patirtimi. Kelionėje persvarstė savo darbų vertę, ieškojo jų pėdsakų. Matė pasikeitimus, kartais skaudžius. O pasikeitę tuomet buvo daug kas: išnyko kaimai ir juos supę medžiai, upeliai pakeitė vagas, išplatėjo laukai ir pasėliai buvo gražesni, tik miškai, atrodė, tebestovėjo tose pačiose vietose. Nebebuvo daugelio žmonių, su kuriais dirbta, dalintasi duona ir druska.

Tėviškėje, vienkiemyje prie Pasvalio, sukilo vaikystės prisiminimai: religingi tėvai, pasikartojantis ūkiškų darbų ritmas, smagios šventės su dainomis ir alaus stiklinėmis rankose. Į mokslus Petriukas buvo leidžiamas tikintis, kad bus kunigas, bet nuėjo kitais keliais. „Iš namų išvažiavau dievobaimingas vaikelis, bet trečioje klasėje jau abejočiau, o ketvirtoje nebenorėjau eiti išpažinties, ieškočiau su draugais, kaip įkurti socialistinę kuopelę, – prisiminė profesorius ir svarstė: – Kas suformuoja ir keičia pažiūras, kas uolių katalikų vaiką nuvedė kitais keliais, kodėl klerikalinėje gimnazijoje besimokydamas pradėjau linkti į raudonųjų pusę?“ (Čia ir toliau cituojama iš minėto leidinio).

Profesoriaus vaikystė ir paauglystė praejo Pirmojo pasaulinio karo ir Lietuvos valstybės kūrimo bei kovų su jos priešais metu. Tų laikų socialinė atmosfera buvo persunkta revoliucinėmis idėjomis, laisvės, lygybės ir brolybės šūkais, gyvenimo be išnaudojimo viltimis.

Besimokydamas Biržų gimnazijoje, P. Vasinauskas susižavėjo revoliucinėmis idėjomis, gilinosi į jas. Į Žemės ūkio akademiją Kaune studijuoti atvyko jau būdamas kairiųjų pažiūrų. Ten dalyvavo Kultūros būrelio veikloje, jam vadovavo, galima teigti, kad švietėjiško darbo skraiste buvo dangstomi marksistiniai revoliuciniai siekiai.

Žemės ūkio akademiją baigė 1931 m. Dirbo valsčių ir apskričių agronomu, dviračiu, dažniau arkliu, raitas ar važiuotas, lankė ūkininkus, piršo jiems įvairias ūkininkavimo naujoves, organizavo kooperatyvus, kūrė pieno ūkį, mokė jaunuosius ūkininkus, dėstė žemės ūkio klasėse. Po 1926 m. perversmo Lietuvoje ypač nekenė Antano Smetonos valdžios, dėl to išitraukė į Suvalkijos ūkininkų streiką, buvo vienas jo vadų. Politiniai bruzdėjimai baigėsi davę mažai naudos ir pareikalavę daug aukų. P. Vasinauskas pasakojo, kad sėdint kalėjime išgirdo už sienos vaiko verkumą. Susopo širdį pagalvojęs, kad gal taip verkia dėl jo kaltės našlaičiu paliktas vaikas. Tada davęs žodį daugiau nesivelti į jokias politikas ir tos priesaikos laikęsis visą gyvenimą. „Mano darbas – kad Lietuvos laukuose augtų duona.“ Taip po revoliucinio laikotarpio profesorius pradėjo kaimo kultūros kūrėjo kelią.

Po Antrojo pasaulinio karo dirbo mokslinį darbą: darė žemės ūkio bandymus, vadovavo Dotnuvos bandymų stočiai, vėliau – Lietuvos žemdirbystės mokslinio tyrimo institutui (LŽMTI), Žemės ūkio akademijos (dabar – VDU ŽŪA) Žemdirbystės katedrai, mokė studentus. Daug nusipelnė įrodinėdamas iš Maskvos ateidavusių direktyvų, įvairių peršamų agropriemonių netinkamumą Lietuvai ir taip apsaugojo Lietuvos ūkius nuo žalingos veiklos, pavyzdžiui, akademiko V. Viljamso sukurtos žalieninės žemdirbystės sistemos (daugiamečių žolių auginimas vietoj ilgametės lietuviškos partirties į antrametes dobilienas sėti žiemkenčius) įgyvendinimo.

Ekspedicijos dalyviai. Iš kairės stovi Modestas Vizgirda, Petras Vasinauskas, Vincas Žilėnas, sėdi I. Pigaga, Apolonija Zimkuvienė, Saulius Lukėnas, Stefa Blažienė, Stasė Maikštėnienė, Jurgis Povilaitis, Kazys Leinartas, Jonas Puodžiukynas. Anykščių r. 1979 m. Stasės Bernotienės nuotrauka.

Gerai kalbėjo ir lengvai rašė. Apibendrinęs Lietuvoje ir užsienyje darytų žemės ūkio bandymų duomenis, parašė knygas, ilgai buvusias studentų ir agronomų parankinėmis. Buvo laikomas Lietuvos agronomu Nr. 1. Tiesa, gerai tilpo į sovietinį laiką, nors jautė tragišką jo alsavimą, nes dažnai tekdavo tiesti pagalbos ranką pakliuvusiems po istorijos ratais. Buvo kupinas naujų idėjų, jas įgyvendinant netrūko bendraminčių. Mokiniai juo didžiavosi, vyriausybė vertino.

Pasitraukęs iš vadovo pareigų, ėmėsi tirti tuo metu ypač sudėtingus žemės ūkio gamybos organizavimo klausimus. Su bendradarbiais nustatė tinkamiausią Lietuvos sąlygoms lauko dydį – apie 500 ha. Tuo remiantis ūkiuose buvo kuriamos gamybinės brigados, pritaikytos esamoms gyvenvietėms su turimais mechanizmais ir nedidelėmis gyvulininkystės fermomis. Įsisiūbavęs šiai kryptiai iš Maskvos ėmė eiti naujos ūkių ir laukų stambinimo direktyvos. Joms pritarė ir vietinė sovietinė valdžia. Buvo naikinamos gamybinės brigados, kuriami dideli laukai, stambinami ūkiai ir statomi gyvulininkystės kompleksai. Griovė vienkiemius ir valstiečius kėlė į dideles miesto tipo gyvenvietes. Profesorius bandė tam

priešintis, rašė ir kalbėjo apie tokių užmojų nepagrįstumą, žalą žemės ūkiui ir lietuvių tautai. „Mažytė tauta išliks, jeigu išliks kaimas, jeigu jo gyvenimas bus pastovus, surištas su gamta, su senais papročiais,“ – rašė profesorius („Pergalė“, 1971. Nr. 10, p. 93–119). Valdžia galiausiai uždraudė spausdinti jo straipsnius, ir profesorius nutilo.

Arklio traukiamu vežimu per Lietuvą važiavo išskaudinta širdimi, jautėsi nesuprastas ir bejėgis. Su širdgėla žiūrėjo į melioracijos nuplikytas kalvas, o jose jis planavo kurti kurortinę žemdirbystę. Nebenorėjo nieko girdėti apie ūkių stambinimą ir gyvulininkystės kompleksų statybas. Nebeskaitė spaudos. Pajuto žmogiškosios būties ir darbų laikinumą „Praeis laikas, kiti žmonės ateis ir darys naujas reformas. <...> Tačiau gyventi įdomu visais laikais, o jeigu pasidaro neįdomu, bet skauda, tada į gyvenimą reikia žiūrėti pro istorijos prizmę,“ – minėtoje knygoje rašė profesorius.

Kartą Anykščiuose susitiko su buvusiais Žemės ūkio klasės mokiniais, kuriuos mokė 1929–1930 m. Į susitikimą atėjo mažiau kaip pusė buvusios klasės auklėtinių – pasenusių,

pavargusių ir visai nešnekių senukų. Profesorius paruošė anketą tikėdamasis, kad jie raštu atsakys į klausimus, bet pasirodė, kad dauguma jų užmiršę rašyti. Profesoriaus noras sužinoti, kaip juose prigijo seniau jo, jauno agronomo, skelbtos idėjos, nuėjo veltui, nes buvę mokiniai neatsiminė nei jo, nei tuo labiau ko jis mokė. Profesorius pasiguodė, kad žmonių visuomenėje, kaip ir gamtoje, yra ir ateičiai reikšmės neturinčių reiškinių: „Juk ir malonus miško šnarėjimas, ir upelio čiurlenimas nieko nepalieka ateičiai, kaip ir gražiausiai sudainuota arija ar aukščiausi sporto pasiekimai.“

Iš kur kilo Arklio muziejaus idėja? Ar iš to skaudėjimo, žiūrėjimo pro istorijos prizmę, ar noro įveikti paties ir apskritai žmonių darbų ne-tvarumą. Per arklį profesorius svajėjo papasakoti apie lietuvių tautos buvimą istorijoje, įprasminti laiką, kai arklys buvo nuolatinis darbų palydovas, atkreipti dėmesį į daugelio užmirštų žmonių gyvenimus, jų buvusių darbų vertę ir grožį. O gal tiesiog vadinamojoje kurortinėje žemdirbystėje iš naujo surasti arkliui vietą?

Jau legendine tapusią kelionę arkliu po Lietuvą baigė Anykščiuose, Lietuvos žemdirbystės instituto Elmininkų bandymų stotyje, iš kur tam tikslui buvo gavęs lineiką, pakinkytą Bėriuku. Ten profesorius tuometiniam stoties direktoriui Antanui Puodžiukui pirmajam išsakė mintis, kad Arklio muziejų reikia kurti būtent ten, šalia Anykščių, kur graži gamta, kur ateityje galbūt galės būti vystoma kurortinė žemdirbystė. P. Vasinausko manymu, kurti muziejų reikėjo jau tada, 1975 m., kai iš vienkiamų keliami valstiečiai naikino nebereikalingus, su arklio epocha susijusius daiktus. A. Puodžiukas profesoriaus mintims pritarė ir muziejaus kūrimosi pradžiai pasiūlė kelis apleistus pastatus Niūronyse. Idėjai taip pat pritarė Anykščių Antano Vienuolio-Žukausko (dabar – Antano Baranausko ir Antano Vienuolio-Žukausko memorialinis) muziejaus direktorė Teresė Mikeliūnaitė (1928–1984), tuometinė Anykščių rajono valdžia ir daugelis Lietuvos šviesuolių.

Pirmieji Arklio muziejaus eksponatai buvo surinkti Anykščių apylinkėse. Juos rinko Elmininkų bandymų stoties ekspeditorius Antanas Baltanas (1932–2004), rajono Žemės ūkio valdybos vyriausiasis zootechnikas Antanas Kalinauskas ir kiti muziejaus idėjai prijaučiantys žmonės. Jų dėka, kiek paremontuota sena daržinė ir buvusi pradžios mokykla bematant buvo pripildytos eksponatų. Muziejus buvo atidarytas 1978 m. birželio

10 d., kartu buvo surengta šventė „Bėk, bėk, žirgeli“, vėliau tapusi tradicine metine švente.

Darbu organizuoti buvo sudaryta Arklio muziejaus taryba, išrinktas jos prezidiumas. Profesorius planavo, kad muziejuje bus 14 ekspozicijų: penkios iš jų turės būti skirtos mokslui apie arklį: jo anatomija, fiziologija, zootechnika, veterinarija ir veislininkystė. Ekspонатus ekspozicijoms rinkti buvo įpareigos tos sričių mokslo ir mokymo įstaigos. Tikėtasi, kad archeologines, istorines žinias apie arklį, tautosaką, grožinę literatūrą, dailės kūrinius, fonoteką, fototeką, filmoteką surinks tų sričių specialistai ir padovanos muziejui. Manyta, kad entuziastai bibliografai sudarys bibliografiją apie arklį pasaulio mastu, sukaupta Lietuvoje išleistas knygas. Daug tikėtasi iš muziejaus šefų. Jų sąrašė buvo net 21 – daugiausia moksliniai institutai, muziejai, visuomeninės organizacijos, žymūs Lietuvos žmonės.

ARKLIO MUZIEJAUS EKSPEDICIJOS

Lietuvoje vyko kaimo gyvenimo pertvarka. Žmonės, keldamiesi iš kaimų ir vienkiamų į naujas gyvenvietes, nebesaugojo arklinio inventoriaus, degino, vežė į metalo laužą. Reikėjo skubėti surinkti Arklio muziejui tinkančius daiktus. Tam darbui buvo paskirti LŽMTI darbuotojai. Jie turėjo instituto veiklos zonose susirasti sau talkininkų, institute ir jo padaliniuose turėjo būti išskirtos patalpos ekspонатams kaupti. Tačiau darbas nėjo taip sklandžiai, kaip planavo profesorius, ne visada paskirti žmonės buvo muziejinio darbo entuziastai, ne visada turėjo laiko. Atsirado būtinybė organizuoti ekspedicijas po Lietuvą ekspонатams Arklio muziejui rinkti.

1979–1989 m. buvo surengtos devynios ekspedicijos. Joms vadovavo profesorius P. Vasinauskas, o kai negalėjo dalyvauti – LŽMTI mokslinis bendradarbis Jurgis Povilaitis. Dalyvavo daugiausia instituto ir jo padalinių, taip pat kitų mokslinių įstaigų bei muziejų darbuotojai.

Ekspонатus rinkdavo poromis suskirstyti ekspedicijos dalyviai, o juos suporuodavo pats profesorius. Privažiavus seną kaimą ar sodybą iš autobuso būdavo išlaipinama pirmoji pora (buvo sakoma – „metamas desantas“), už kokio kilometro ar dviejų buvo išlaipinama antroji pora ir t. t. Apėję teritoriją, nustatytu laiku visi turėjo grįžti į tas pačias vietas. Per 2–3 valandas norėjosi apžiūrėti kuo daugiau sodybų, rasti ekspонатų,

sutikti šnekių ir geranoriškų žmonių. Didesnius ir sunkius daiktus reikėjo surašyti ir prašyti šeiminkų, kad juos saugotų, kol atvažiuos sunkvežimiais išvežti į muziejų.

Kelionėse rinkti ne vien eksponatai. Profesorius visomis priemonėmis siekė plėsti ekspedicijų dalyvių akiratį – sustota visur, kur buvo galima ką nors gražaus pamatyti ar įdomaus išgirsti. Apžiūrėtos gražios, unikalios Lietuvos vietos, aplankyti ne tik rajonų, bet ir maži kolūkių ar tarybinių ūkių muziejėliai, pabendrauta su jų kūrėjais, muziejinio darbo entuziastais. Aplankyti ir kolūkinio kaimo *švyturiai*, taip profesorius vadino ano laiko sąlygomis gerai ūkininkavusius žmones, dažnai jo mokinius. Kelionėse ne tik dainuota, pasakoti susitikimų su žmonėmis įspūdžiai, bet ir diskutuota apie Arklio muziejaus dabartį ir ateitį, apie kintantį Lietuvos kraštovaizdį, ypač kai ekspedicijoje dalyvaudavo prof. Česlovas Kudaba.

Ekspedicijų ataskaitas arba kronikas rašė: apie pirmąją – prof. P. Vasinauskas, apie antrąją ir trečiąją – T. Mikeliūnaitė, apie kitas – A. Zimkuvienė. Vieni aprašymai buvo vos kelių puslapių, kiti siekė 20 ir daugiau. Plačiausiai ir gražiausiai T. Mikeliūnaitės aprašyta trečioji ekspedicija. Be radinių aprašymo, daug vietos skirta perteikti lankytų vietų, sutiktų žmonių įspūdžiams, taip pat diskusijoms apie muziejų bei to meto įvykius Lietuvoje.

PIRMOJI ARKLIO MUZIEJAUS EKSPEDICIJA. 1979 M. BIRŽELIO 25–29 D.

Jos maršrutą nustatė muziejaus tarybos prezidiumas. Tai buvo ekspedicija-seminaras. Joje dalyvavo žymūs Lietuvos etnografai Vincas Žilėnas ir Stasė Bernotienė, Žemės ūkio instituto ir jo padalinių darbuotojai Stefa Blažienė iš Vokės, Kazys Leinartas iš Pasvalio, Saulius Lukėnas iš Lietuvos žemės ūkio akademijos, Stanislava Maikštėnienė iš Joniškėlio, I. Pigaga iš Perlojos, Jurgis Povilaitis iš Dotnuvos, Jonas Puodžiukynas iš Radviliškio, Modestas Vizgirda iš Rumokų ir Apolonija Zimkuvienė iš Dotnuvos. Paskutines tris dienas dalyvavo Dalia Bernotaitė. Vadovavo prof. P. Vasinauskas.

Pirmoji ekspedicija prasidėjo birželio 25 d. Anykščiuose, kur A. Žukausko-Vienuočio muziejaus direktorė T. Mikeliūnaitė išaiškino, kaip rašyti eksponatų priėmimo aktus ir užpildyti jų metrikų blankus. Antrą dieną praleidome

Vilniuje, aplankėme Lietuvos istorijos ir etnografijos muziejų, restauruojamą Šv. Jonų bažnyčią, Dailės muziejų ir Parodų rūmuose buvusias parodas, nuvažiuota net iki Žaliųjų ežerų.

Birželio 27 d. važiuovome Dzūkijos link. Pirmas sustojimas – netoli Daugų. Dalyviai buvo išskirstyti poromis 10 kilometrų ruože. Penkios poros apėjo 20 sodybų ir surinko apie 50 eksponatų. Keli dideli daiktai buvo aprašyti ir palikti pas savininkus, kol I. Pigaga iš Perlojos nuveš juos į Niūronis. Tą dieną autobuse daug diskutuota apie tai, ką rinkti, kaip prakalbinti senus, dažnai ligotus žmones. Važiuojant Merkinės link sustota Subartonyse, Vinco Krėvės–Mickevičiaus sodyboje, prie Rojaus Mizaros kapo. Pasigėrėta nuostabiais Dzūkijos vaizdais, baisėtasi melioratorių pastangomis į žemės ūkiui naudojamą žemę įtraukti kalvas. Nakvota Perlojoje.

Birželio 28 d. įvyko gana sėkmingas „desantas“ Kalvarijos apylinkėse. „Tarybų Lietuvos“ kolūkis padovanojo dvi poras plėškių. V. Žilėnas aptiko vertingą senieną – račiaus dirbtuvę. Derybas dėl jos perdavimo muziejui pasižadėjo vesti M. Vizgirda. Kapsuke (dabar Marijampolė) papietavę vaikščiojome po Paežerių apylinkę. Suradome pilną senienų mokytojo A. Ambraso sodybą. M. Vizgirda buvo įpareigotas tartis dėl vertingų daiktų perdavimo Arklio muziejui. Aplankėme Vinco Kudirkos tėviškę, apžiūrėjome M. Vizgirdos sukaupią prancūzų eskadrilės „Normandija-Nemunas“ ekspoziciją. Vakare buvome vaišiniami kolūkio „Į komunizmą“ suomiškoje pirtyje. Aišku, kad vaišės Petrinių išvakarėse buvo suruoštos profesoriaus garbei, bet ekspedicijos dalyviai jautėsi pavargę ir iš pirties greit pasitraukė. Nakvojome Vilkaviškyje.

Birželio 29 d., paskutinę ekspedicijos dieną, praleidome Šakių rajone. Aplankėme Vinco Kudirkos kapą, Kudirkos Naumiestyje užsukome į Prano Sederavičiaus kiemą pasižiūrėti cementinių 7 m. aukščio arklių. Profesorius pasvajojo, kad vieną tokį arklių reikėtų pastatyti prie į Niūronis vedančio kelio. K. Naumiesčio žemės ūkio technikumė profesorius skaitė paskaitą jaunimui apie arklių ir ragino kurti arklių mėgėjų ratelį. Aplankėme apleistą Zyplių dvarą. Pavaikščiojė po sodybas, ekspediciją baigėme Kuro kaime, dideliame apleistame sode, kur susėdę aptarėme ekspedicijos naudą, pasisekimus ir nesėkmes. S. Bernotienė džiaugėsi, kad rado keletą Istorijos ir etnografijos muziejui (dabar – Lietuvos nacionalinis muziejus) tinkamų daiktų.

Ekspedicijos dalyviai prie Simono Daukanto paminklo. Iš kairės: Vincas Žilėnas, Modestas Vizgirda, Teresė Mikeliūnaitė, Linas Daugnora, Petras Vasinauskas, Jonas Puodžiukynas, Benediktas Beliauskas. Papilė (Akmenės r.). 1980 m. Dalios Bernotaitės nuotrauka.

ANTROJI ARKLIO MUZIEJAUS EKSPEDICIJA. 1980 M. BIRŽELIO 23–27 D.

Muziejaus tarybos prezidiumo nutarimu ekspedicija vyko po Žemaitiją. Joje dalyvavo prof. P. Vasinauskas, S. Bernotienė su dukra Dalia Bernotaite, V. Žilėnas, Veterinarijos akademijos studentas Linas Daugnora, A. Puodžiukas, M. Vizgirda,

J. Povilaitis, T. Mikeliūnaitė, J. Puodžiukynas ir Benediktas Beliauskas iš Vėžaičių.

Pirmas sustojimas – Baisogaloje, Lietuvos gyvulininkystės mokslinio tyrimo institute (LGMTI). Susirinkusiems instituto darbuotojams profesorius skaitė pranešimą apie Arklio muziejaus padėtį ir reikmes. Kalbos tezės: 1) surinkti eksponatai neatitinka muziejaus

pavadinimo – dubliuojamas Rumšiškių muziejus; 2) muziejus turėtų rodyti gyvus arklius, taip pat jų anatomiją, fiziologiją. To darbo turėtų imtis baisogaliečiai; 3) Niūronyse reikia rodyti įvairių epochų žemdirbystę, įkurti turistinę bazę, meno galeriją apie arklį, orkestrą, chorą ant arklių; 4) mąstyti, kaip arklio jėga pakeisti tuo metu į Lietuvą gausiai įvežamą energetinį kurą; 5) arklys turi tapti civilinės gynybos objektu. Baisogaliečiai pasižadėjo remti Arklio muziejų.

Apžiūrėjus Baisogalos dvaro pastatus važiavome Tytuvėnų link. Šiluvos apylinkėse rinkti eksponatai. Iš B. Dapšio sodybos atnešti net 23 daiktai. Ekspedicijose neapsieita be pajuokavimų. Netoli Tytuvėnų S. Bernotienė su dukra Dalia ir Linas Daugnora, be kitų eksponatų, parsinešė ant karties pasimovę sulūžusią tekinių stebulę. Profesorius, apžiūrėjęs eksponatus, sako: „Kad tie piemenys (rodydamas į Dalią su Linu) nežino, ką rinkti, tai aš suprantu, bet kam jūs, patyrusi etnografė, tokį šlamštą paėmėt?“ S. Bernotienė pabandė juokais aiškinti apie tokio eksponato reikalingumą muziejui, bet matėsi, kad profesorius juokų nesuprato, tik ranka numojo ir apsisukęs nuėjo. Ir tik vakare technikumui bendrabutyje švenčiant Jonines (ekspedicijoje turėjome Joną) paaiškėjo, kam ta stebulė buvo reikalinga. Birželio 24 d. rytą apžiūrėjome Tytuvėnų žemės ūkio technikumui kraštotyros kampelį, unikalų Tytuvėnų bernardinų vienuolyną, jo kiemą su arkadine galerija ir bažnyčią su nepaprastai puošniu altoriumi, aplankėme kleboną kun. Ričardą Mikutavičių, susižavėję apžiūrėjome jo meno vertybių kolekciją ir klausėmės pasakojimų. Važiavome Kaltinėnų link, pakelėje, Tujėnų kaime ir jo apylinkėse, vaikščiojome po sodybas. Geriausiai sekėsi A. Puodžiukui su B. Beliausku, kurie iš M. Staponkaus gavo žieminių kelionės aprangą – sermėgą, kailio liemenę ir gūnią. Upynoje apžiūrėjome Klemenso Lovčiko kraštotyros muziejėlį, Šilalėje aplankėme kraštotyros rinkėją ir kolekcionierių Vladą Statkevičių, iš jo gavome arklio apyvokos daiktų. Pajūralio apylinkėse vėl vaikščiojome po sodybas. Užėjome labai turtingą vienkiemį su Arklio muziejui reikalingais daiktais, bet jo šeimininkas buvo ypač šykštus – nedavė nė žvangulių. Sakė – tebus anūkams pažaisti. Nakvojome Gargždų viešbutyje. Mažiau pavargę dar dalyvaavo Lietuvos žemdirbystės instituto Vėžaičių filiale surengtoje linksmoje vakaronėje.

Birželio 25 d. rytą aplankėme „Jaunosios gvardijos“ kolūkį, kurio pirmininkas? Navajauskas pasakojo apie įspūdingus pasiekimus – iš kolūkio žmonės nebėga, nes jame gyventi ir dirbti gera. Rodė etnografinę sodybą, kurios viena gyvenamojo namo pusė statyta prieš 300 metų. Namai prikrauti padargų ir senų buitinių daiktų – tai Žutautų muziejus, Kretingos kraštotyros muziejaus filialas, prižiūrimas J. Juciaus. Pakeliui į Karteną rinkome eksponatus. Toliau – Klaipėdos jūrų muziejus, pasivaikščiojimas Palangoje, jaunimas net maudėsi šaltoje jūroje. Nakvynė Kretingos žemės ūkio technikumui.

Birželio 26 d. ryte apžiūrėjome Bukantės dvarelį, svečiavomės „Socialistinio kelio“ kolūkyje. Jo pirmininkas J. Jarumauskas – Arklio muziejaus tarybos narys. Telšiuose sustojome Kraštotyros muziejuje (dabar – Žemaičių muziejus „Alka“). Papildėme nusifotografavome prie Simono Daukanto paminklo, Akmenės rajone, Saunorių ir gretimuose kaimuose, vaikščiojome po sodybas. Žagarėje apžiūrėjome kunigaikščio Dmitrijaus Narvyškino statytas arklides ir jose laikomus gražiuosius žirgus. Negavome nakvynės ir vakare grįžome į Dotnuvą. Kai kas atsisveikino Radviliškyje.

Ekspedicijoje buvo surinkti 65 eksponatai, pasitarta Arklio muziejaus rėmimo ir eksponatų rinkimo reikalais, susitikta su daugeliu žmonių. Dideli nuotoliai išvargino ir svarstyta, kad būsimos ekspedicijos turi būti labiau lokalizuotos.

Pradžia. Pabaiga kitame numeryje.

Parengė Dalia BERNOTAITĖ

FROM THE HISTORY OF THE HORSE MUSEUM

Apolonija ZIMKUVIENĖ

A. Zimkuvienė (b. 1923) – scientist in agronomy, Lithuanian agricultural historian, and culture researcher. Her diaries are now being published, which describe the nine expeditions that took place in 1979–1989 to collect exhibits for the Horse Museum in Niūronys (Anykščiai district). They were led by Professor P. Vasinauskas (1906–1995), and scientists and museum researchers participated. Not only exhibits were collected on these trips but beautiful, unique places in Lithuania were explored, local museums visited, their creators and museum enthusiasts were interviewed. The descriptions of these trips remind of the colourful realities of social and cultural life in the 1970s–1980s.

Būdas. 2021 Nr. 3 (198)

Žurnalas leidžiamas nuo 1988 metų,
kas du mėnesius

Nuo 1989 m. iki 2019 m. Nr. 1 – žurnalas
„Liaudies kultūra“.

REDAKCIJOS ADRESAS:
Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius

VYRIAUSIOJI REDAKTORĖ

Saulė MATULEVIČIENĖ, tel. 261 34 12
e. p. saule.matuleviciene@gmail.com

SKYRIŲ REDAKTORIAI:

Dainius RAZAUSKAS – bendrieji kultūros
klausimai, mitologija, tel. 261 31 61,
e. p. budas@lnkc.lt

Juozas ŠORYS – etnologija, tautodailė, etninės
veiklos realijos, tel. 261 31 61,
e. p. jsorys9@gmail.com

Lina LEPARSKIENĖ – bendrieji kultūros
klausimai, istorija, tel. 261 31 61,
e. p. linute.arch@gmail.com

Maketo autorius – Rokas GELAŽIUS

Santraukas į anglų kalbą verčia
Elena TREČIOKAITĖ

Kalbos redaktorė – Asta ŽŪKAITĖ

REDAKcinė KOLEGIJA:

Prof. habil. dr. Audrius BEINORIUS, Vilniaus
universiteto Azijos ir transkultūrinių studijų
institutas, Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius

Prof. habil. dr. Kazimieras GARŠVA, Lietuvių
kalbos institutas, P. Vilišio g. 5, LT-2055
Vilnius

Doc. habil. dr. Ingė LUKŠAITĖ, Lietuvos
istorijos institutas, Kražių g. 5,
LT-01108 Vilnius

Habil. dr. Nijolė LAURINKIENĖ, Lietuvių
literatūros ir tautosakos institutas,
Antakalnio g. 6, LT-10308 Vilnius

Menotyrintinė dr. Alė POČIULPAITĖ

Prof. habil. dr. Daiva RAČIŪNAITĖ-
VYČINIENĖ, Lietuvos muzikos ir teatro
akademija, Gedimino pr. 42, LT-01110 Vilnius

Doc. dr. Krescencijus STOŠKUS, Vilniaus
universitetas, Didlaukio g. 27, LT-08303 Vilnius

Dr. Žilvytis ŠAKNYS, Lietuvos istorijos
institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius

Vida ŠATKAUSKIENĖ, Lietuvos nacionalinis
kultūros centras, Barboros Radvilaitės g. 8,
LT-01124 Vilnius

Prof. dr. Vykintas VAITKEVIČIUS, Klaipėdos
universitetas, Baltijos regiono istorijos ir
archeologijos institutas, Tilžės g. 13,
LT-91251 Klaipėda

Dr. Marija ZAVJALOVA, Ленинский проспект
32-а, Институт славяноведения, Российская
Академия Наук, Москва 117334, Россия

TURINYS:

Vytautui Mačerniui – 100

Viktorija DAUJOTYTĖ. Vytauto Mačernio „Vizijos“:
krašto ir sielos vaizdai | 1

Nematerialaus kultūros paveldo vertybių sąvadas

Filomena KAVOLIŪTĖ. Krašto gamta Lietuvos
vietovių varduose | 8

Moksliniai tyrimai

Jolanta ZABULYTĖ. Kalvio portretas tradicinėje kultūroje | 17

Jurgiui Ambraziejui Pabrėžai – 250

Rasa ŽUMBAKIENĖ. Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos
„Taislius augyminis“. Atminimo ženklai | 27

Moksliniai tyrimai

Rimvydas LAUŽIKAS. Lietuvos obelų mikroistorijos | 40

Nematerialaus kultūros paveldo vertybių sąvadas

„Su dalium ir grybauc gerai...“. Pokalbis su Dzūkijos nacionalinio
parko ir Čepkelių valstybinio gamtinio rezervato direktorės
specialiste etnokultūrininke Dalia Blažulionyte | 50

Skaitymai

Daizetas Teitaras SUDZUKIS.
Aukščiausias dvasinis idealas | 61

In memoriam

Dainius RAZAUSKAS. Galiausiai – nubusti.
Andrių KONICKĮ išlydinti | 64

Diskusijai

Dainius RAZAUSKAS. Asmenvardžių rašyba: „problema“,
kurių laikas „išspręsti“. II dalis: orientalistika | 66

Lietuvos totorių kultūros metams

Lina LEPARSKIENĖ. Lietuvos totoriai.
Totoriškumas šventose knygose ir avinėlio aukojime | 74

Atmintis

Eglė RAIŠIENĖ. Kupiškėniški rašymai | 83

Apolonija ZIMKUVIENĖ. Iš arkliaus muziejaus istorijos | 90

Viršelyje: Žemaičių Kalvarija. Plungės r., 2014 m. Arūno Baltėno nuotrauka.

SPAUDOS,
RADIJO IR
TELEVIZIJOS
RĖMIMO
FONDAS

Projektą „Kultūros istorija, atmintis, tradicijos –
XXI amžiuje“ remia Spaudos rėmimo fondas.
Skirta 12 000 eurų.

Redakcija nereikalauja, kad diskusinio pobūdžio nuomonės sutaptų su redakcijos nuomone.

© Būdas, 2021

Steigimo liudijimas Nr. 152 | Pasirašyta spaudai 2021 06 23

Formatas 70×100/8 | Rinkta kompiuteriu. 12 sp. l. | Tiražas 700 egz.

Lietuvos nacionalinis kultūros centras, Pasaulio lietuvių dainų švenčių fondas.

Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius | <http://www.zurnalasbudas.lt>

Spausdino UAB „Petro ofsetas“, Naujoji Riovonių g. 25C, Vilnius 03153